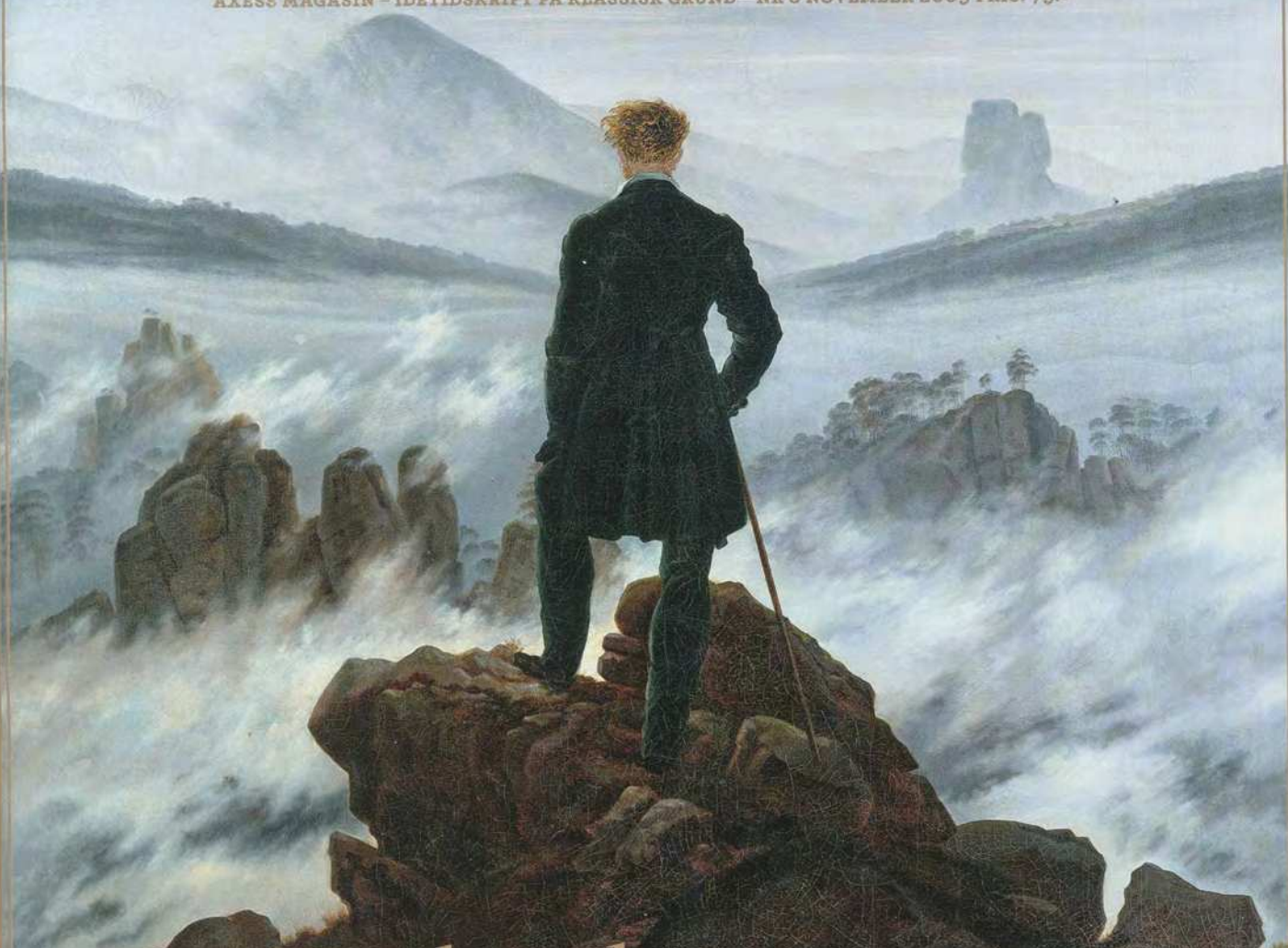

AXESS

AXESS MAGASIN - IDÉTIDSKRIFT PÅ KLASSISK GRUND - NR 8 NOVEMBER 2009 PRIS: 75:-

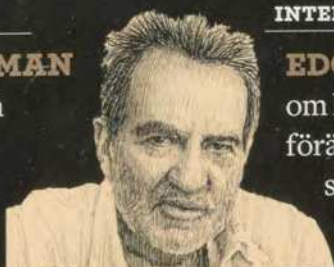
Tyska drömmar

PER LANDIN, JENS CHRISTIAN BRANDT, BODIL ZALESKY och BARBRO EBERAN
om hur idealen och förhoppningarna påverkades efter murens fall och de utmaningar
som ett enat Tyskland fortfarande står inför.

KULTUR

THERESE BOHMAN

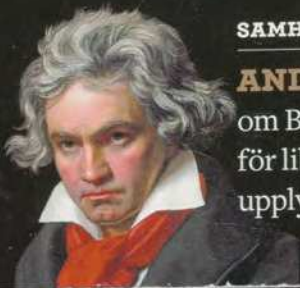
om svindelkänslan
Caspar David
Friedrichs konst.

INTERVJU

EDGAR REITZ

om hur hans tv-succé Heimat
förändrade tyskarnas syn på
sig själva.

SAMHÄLLE

ANDERS JOHNSON

om Beethovens kamp
för liberalism och
upplysning.

Ett krossat imperium

För 2 150 år sedan utraderades det väldiga Kartago. Det var den unga supermakten Rom som visade sin omvärld vad det kan åstadkomma. Rom krossade staden på Nordafrikas kust och därmed det medelhavsimperium som Kartago var medelpunkten för. Ett imperium krossas, ett annat uppstår. Hur gick det till?

Serie i två delar med början **tisdagen 10 november kl 20.00 på Axess TV**

AXESS TV

www.axess.se

KUNGL. BIBL.

2009 -11- 13

STOCKHOLM

TUCB
AD1

Missat ett nummer av Axess Magasin?

Beställ på info@axess.se. Ange vilket nummer du är intresserad av. Ett nummer kostar 50 kronor plus 25 kronor i porto.

AXESS
Play ▶

Axess TV när det
passar dig
www.axess.se

198 s, hft

Ola Fransson, Karin Jonnergård (red)

Kunskapsbehov och nya kompetenser

Professioner i förhandling

Vad händer med yrken och kunskaper när de knyts till universitetets ideal och vad händer med professioner, och föreställningen om vad en profession är, om den högre utbildningen förändras till såväl innehåll som ideal? Lärare, tandläkare, designer, författare, polis och socionom belyses.

Erbjudande 249:--

(ord. hemsidespris 292:--)

Mejla din beställning till: info@santerus.se eller ring 08-30 34 62 och ange koden "ax0908of" för att få del av erbjudandet. Vi behöver ditt namn, adress och telefonnummer. Vi skickar mot faktura 20 dagar. Moms ingår men frakt tillkommer. Detta erbjudande gäller t.o.m. den 31 januari 2010.

Du kan läsa mer om
våra böcker på
www.santerus.se

Santérus
Academic Press

Vem minns Wollters blodtörstiga vänner?

Här omveckan kunde SVT:s tittare ta del av en helkväll med skådespelaren Sven Wollter. Han var nämligen gäst i *Här är ditt liv*, SVT:s lördagsunderhållning under ledning av Ingvar Oldsberg. Med tanke på den debatt som på sistone förts om media ska bereda plats åt Sverigedemokraterna ter det sig onekligen märkligt att så få har reagerat inför Wollters närvaro i offentligheten.

Sven Wollter är nämligen sedan länge aktiv i Kommunistiska partiet, ett parti på yttersta vänsterkanten, vars mikroskopiska väljarstöd inte har någon motsvarighet i partiets storstilade ambitioner. Man hoppas nämligen gå i bräsch för en väpnad revolution; man anser att människor av fel åsikter och klass bör fängslas och likvideras, att privategendom bör konfiskeras, och att diktatur (närmare bestämt proletariats diktatur) bör införas i Sverige.

Av partiprogrammet framgår att partiet "föddes i kamp mot den förvanskning av marxismen och den kastrering av den revolutionära arbetarrörelsen som i början på 1960-talet påbjöds av borgerliga krafter i ledningen för Sovjetunionens kommunistiska parti". Åsikten att Sovjetkommunismen urartade efter Stalins fränfalle, förtydligas för säkerhets skull lite längre fram i partiprogrammet, där det talas om vikten av att partiet knyter an till "det socialistiska byggets framgångar i Sovjetunionen under 1930- och 40-talen".

Kommunistiska partiet bedriver liksom tidigare samarbete med diverse nutida efterföljare till Stalin, såsom Nordkoreas "evige president" Kim Il Sung. Nuvarande partiordföranden Anders Carlsson hävdar att "Demokratiska Folkrepubliken Korea är en suverän stat som har folkrättsligt rätt att framställa de vapensystem som landet anser sig behöva till sitt försvar", detta alltså apropå kärnvapen. I förra årets första maj-festligheter gick Sven Wollter i Röd Fronts tåg tillsammans med bland andra Svensk-kubanska föreningens Elina Bodin samt Christer Lundgren, ordförande i Svensk-koreanska föreningen. Lundgren höll i likhet med Wollter tal vid festligheterna, vilka stilenligt avslutades med underhållning av en "barnkör från norra Korea".

Att Sven Wollter är en duktig skådespelare hindrar inte att det är i högsta grad problematiskt att SVT så ihärdigt deltar i putsandet av den wollterska bysten, där skådespelarens sympatitryckningar till förmån för några av vår tids absolut värsta skräckregimer regelmässigt framställs som en trivsam kuriositet. Det räcker med att fundera över vilket öde som hade mött en tekniskt driven Dramatens skådespelare som på motsvarande sätt skulle ha börjat ge uttryck för högerextremistiska sym-

patier. Att låta en nazistisk skådespelare sitta och själv gott betrakta sin livsgärning hade givetvis varit en omöjlighet i statstelevisionen.

Exemplet säger en hel del om hur halvhjärtad västvärldens uppgörelse med 1900-talets kommunistdiktaturer har varit i jämförelse med den berättigade vidräkningen med nazismens illdåd.

Betraktat i ett vidare perspektiv framstår gullandet med Sven Wollter som typiskt för den tendens att framställa det kommunistiska förtrycket, sådant det gjorde sig gällande i exempelvis Östtyskland, som förhållandevis harmlöst. Alltså just den utveckling som Hubertus Knabe fäster uppmärksamheten på i sin bok *Die Täter sind unter uns* (Gärningsmännen finns mitt ibland oss), vilken diskuteras av flera av skribenterna i föreliggande *Axess*-nummer. Knabe har fått utstå en hel del kritik för att ha pekat på paralleller mellan Hitlers och Honeckers diktaturer. Men enligt Knabe är det desto märkligare att den metodiska uppgörelsen med nazismen aldrig fick någon egentlig motsvarighet ifråga om kommunismen.

ISTÄLLET FÖR ATT VÄRDA minnet av den fredliga revolutionen 1989 ägnar man sig åt så kallad ostalgi: nostalgiska tillbakablickar på öststatsetikens mest tidstypiska uttryck och företeelser: DDR:s propagandaaffischer, Trabantmodeller, partiemblem och så vidare. Medan inga gator har namn som erinrar om revolutionen för 20 år sedan, är namn från kommunisttiden fortfarande legio; och medan de människor i DDR som straffades för motstånd mot regimen idag lever med låga pensioner (på grund av att de hade suttit i fängelse eller stoppats i sina karriärer i DDR) lever idag före detta Stasi-chefer i högönskelig välmåga. Vilket för övrigt även gäller Erich Honeckers änka, Margot, utbildningsminister i DDR mellan åren 1963 och 1989. Hon bor idag i Chile, säger sig fortfarande tropa på sina forna ideal och hämtar varje månad ut sin pensionscheck med 1 500 euro från tyska staten på dess ambassad i Santiago.

Allt detta spelar naturligtvis in för att dagens unga människor i Tyskland har påfallande bristfälliga kunskaper om den östtyska diktaturen. Vad värre är, är att de tankefigurer som utgjorde själva grunden för de politiska systemen i öststaterna återigen börjar öka i popularitet. Både i Sverige och i övriga Europa tenderar politiska extremiströrelser att vinna mark och få större och större legitimitet. Medialt gullande med kända personer som sympatiserar med extremhögern eller extremvänstern motverkar knappast en dylik utveckling.

Johan Lundberg

**Johan
Lundberg**

Gullandet med Sven Wollter framstår som typiskt för en tendens att framställa det kommunistiska förtrycket som förhållandevis harmlöst.

KulturResor

SVENSKA KULTURRESOR AB

"AIDA" på Olofsborg i Savonlinna

Sfinx från Memphis, 18:e dynastin

Folklore i S:t Petersburg

Klosterkyrka i Sucevita, Rumänien

OPERARESA TILL PARIS OCH LONDON

Reguljärflyg: 25/11-29/11 Sverige-Paris, Snabbtåg Paris-London och reguljärflyg London-Sverige.

OPEROR:

Paris - "Salome" (R. Strauss) och "La Bohème" (Puccini),
London - "Tofflorna" (P. Tjajkovskij)

LYXIG JULWEEKEND I BERLIN

Reguljärflyg/buss: 11/12-14/12 2009

Historiska stadsrundturer i f.d. Väst- och Östberlin

Konst! Opera! Konsert! Variété!

KONSTRESA TILL BRYSSEL

Reguljärflyg/buss: 8/2-13/2 2010 Nya Magrittemuseet!
Utflykter till Brygge, Gent, Antwerpen och Rotterdam!

LISSABON!

DEN LEGENDOMSPUNNA SJÖFARTSSTADEN

Reguljärflyg/buss: 15/2-19/2 2010

Färgstarka miljöer! Rikedom på konst! Opera - Konsert!

KAIRO OCH ALEXANDRIA

Reguljärflyg/buss: 22/2-1/3 2010

Kulturresa Kairo 4 dagar! Alexandria 2 dagar!

Ökenkloster Wadi en-Natron 1 dag!

Fördjupad kultursightseeing! 5-stjärniga hotell! Helpension!
Svensk färdledning

MADRID OCH LISSABON

Reguljärflyg/buss: 8/3-16/3 2010

Konst-, musik- och kulturresa

Opera i Madrid! Konserter i Lissabon!

Arkeologiska upplevelser i romarstaden Merida!

I PILGRIMERNAS FOTSPÅR

Flyg/buss: 29/3-6/4 2010

Bilbao-Burgos-Ponferrada-Santiago de Compostela, Spanien

NYÅRSFIRANDE I WIEN!

Reguljärflyg: 28/12 2009-02/01 2010

Wienerfilharmonikernas konsert på Musikverein!

Stadsrundturer med Wiens historia! Slottet Schönbrunn! Staatsoper!

Volksoper! Spanska Ridskolan! Festmiddag nyårsafton!

Kejsarbalen på slottet Hofburg! Grinzing!

OPERA OCH KONST I ST PETERSBURG

Reguljärflyg/buss: 27/4-2/5 2010.

Historia! Konst! Opera! Balett! Stadsrundturer!

RUNDRESA I UKRAINA MED OPERA I KIEV OCH ODESSA

Reguljärflyg och nostalgiskt tåg: 14/5-23/5 2010

Kiev - Poltava - Gammalsvenskbyn - Krim - Sevastopol

Jalta - Baktiseraj - Odessa

RIGAS INTERNATIONELLA OPERAFESTIVAL

Reguljärflyg: 10/6-14/6 2010

Programmet presenteras i december.

Utflykter till Rundale och Jurmala

HELSINGFORS OCH OPERAFESTIVALEN I SAVONLINNA

Reguljärflyg/buss. **OPERA PÅ OLOFSBORG:**

1/7-4/7: "Tosca" (Puccini) och "Carmen" (Bizet)

13/7-16/7: "Madama Butterfly" och

"Lucia di Lammermoor" (Dinizetti)

Kultursightseeing i Helsingfors! Konst i Retretti!

Historia på Olofsborg!

OPERAFFESTIVALEN I VERONA KONST I VENEDIG OCH RAVENNA

Reguljärflyg/buss: 10/8-16/8 2010

OPERA: "AIDA" (Verdi), "Il Trovatore" (Verdi) och
"Turandot" (Puccini)

Konstupplevelser i Venedig och Ravenna

RUNDRESA I RUMÄNIEN

Reguljärflyg/buss: 22/8-29/8 2010

Bukarest! Transsylvanien med mäktiga naturupplevelser!

Moldaviens kyrkor och kloster! Donaudeltat!

Wienerfilharmonikernas
nyårskonsert i
Gyllene Salen på
Musikverein i Wien.

Svenska Kulturesor AB

Davidshallsg 21, Box 17554, 200 10 Malmö Tel 040-10 35 70 Fax 040-30 33 45

www.kulturesor.se info@kulturesor.se

10 SAMHÄLLE

- Afghanistan* Torbjörn Pettersson om att USA:s nya strategi riskerar att undergräva diplomatin **10**
Liberalism Anders Johnson hyllar liberala tonsättare **12**
Korea Gabriel Jonsson om varför Syd- och Nordkorea inte återförenas **14**
Pensionärsliv Merete Mazzarella noterar fördelar och nackdelar med att bli gammal **15**
Krönika Theodore Dalrymple om att medge misstag **16**
Notiser Utblick, William Safire, Lars Calmfors **16**

18 FRIZON

- Arkitektur* Aron Aspenström om förvandlingar som gamla fabriksmiljöer genomgår **18**
Idéhistoria Johan Tralau frågar sig vad begreppet "den Andre" egentligen innebär **22**

26 OPINION

- Skola* Anders Rönmark anser att betygsinflation är rektorernas ansvar **26**
Turkiet Sven-Olov Lööf och Ingmar Karlsson om Turkiets EU-medlemskap **27**

42 INTERVJU

Mats Wiklund har träffat Edgar Reitz, regissören till tv-serien *Heimat*

46 TRADITION

Kristoffer Leandroer om René Ghils försök att skapa en vetenskaplig poesi

50 KULTUR

- Historia* Martin Lagerholm om slaget som lade grunden för Tyskland **50**
Konst Therese Bohman om Caspar David Friedrich **52**
Film Gina Gustavsson instämmer inte i hyllningarna till Erik Gandinis *Videocracy* **54**
Konst Therese Bohman har kommit till fjärde platsen på sin konst-topplista **55**
Kulturpolitik Johan Lundberg samtalar med Jan Björklund **56**
Språk Lars Melin om språkliga seriekrockar **57**
Krönika Tanja Bergkvist om ett intellektuellt Gulag **58**
Notiser Filmtitlar, översättningsmisstag och konstitips **58**

60 RECENSIONER

Per Landin och Magnus Pettersson har båda fördjupat sig i den östtyska regimens offer och hantlangare. Bengt Nilsson har läst om Afrika, Camilla Lundberg om John Cage, och Anders Björnsson om engelska excentriker. Därtill recenseras Gellert Tamas nyutkomna bok *De apatiska* av David Eberhard.

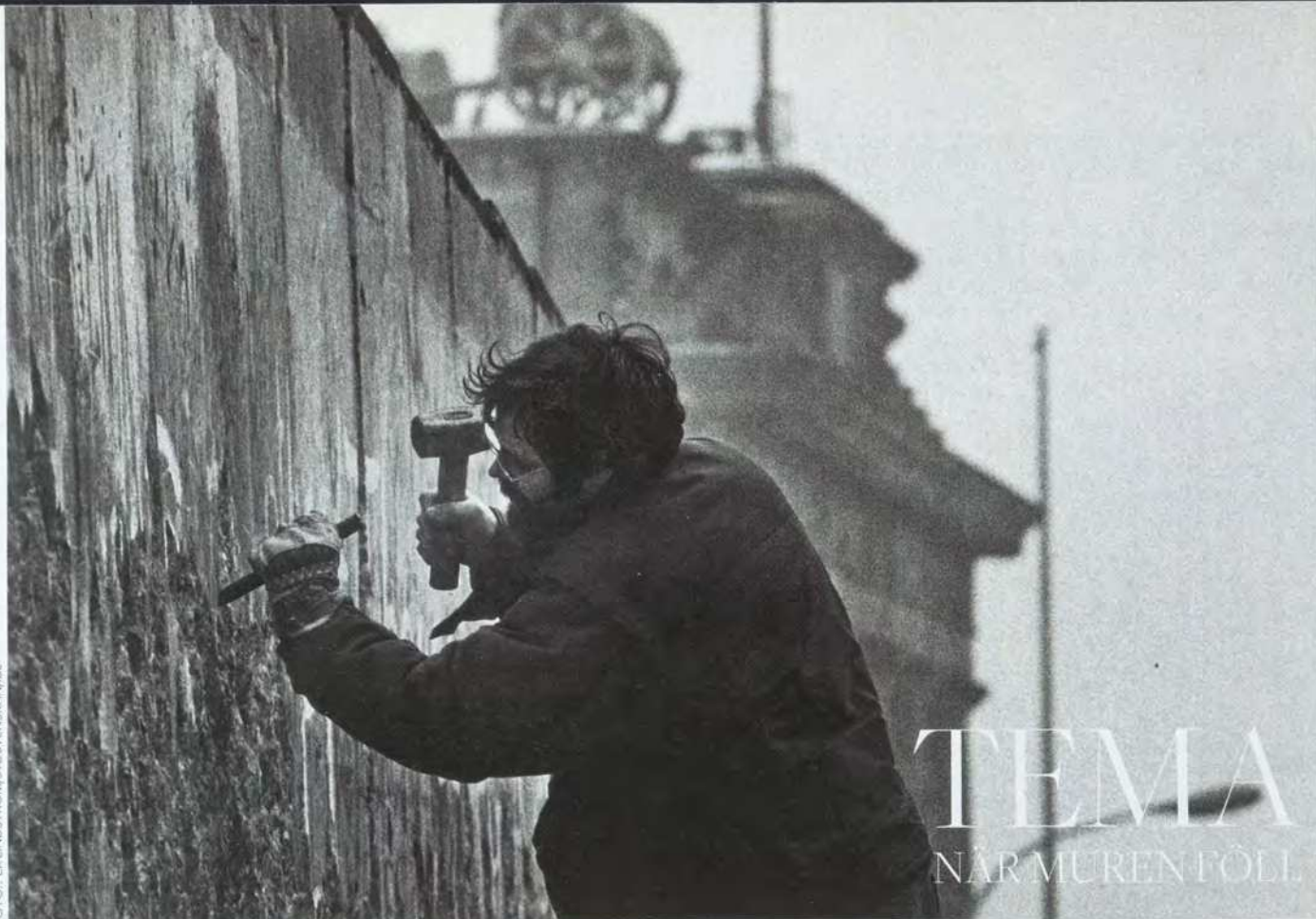
74 VÄRLDENS GÅNG

Johan Hakelius funderar över tecken i tiden

Det ryktas att Thomas Bodström ska ta över denna kolumn ... Jag inte är ensam: åtta av tio svenskar i arbetsför ålder riskerar att förlora sina arbeten av samma skäl.

Johan Hakelius, sid 74

TEMA

NÄR MUREN FÖLL

30 Dagbok från DDR

Fria tankar och fria åsikter var den östtyska staten främmande. Avvikelse ledde till repressalier. Det lärde sig en svensk utlandslektor under ett år i Greifswald. **Av Bodil Zalesky**

34 Återföreningen som inte enade

Likt segrarmakterna efter krigsslutet satte sig västtyskarna efter murens fall och under återföreningen till doms över östtyskarna. Mentalt är Tyskland fortfarande ett delat land. **Av Barbro Eberan**

37 Storartade år i Berlin

Den delade staden hade skapat ett visst slags människa och ett visst sätt att leva. När den öppnade sig tog samtidigt en kulturell och politisk era slut. **Av Jens Christian Brandt**

40 Myter om ett delat land

Frågan om skuld och ansvar debatteras fortfarande intensivt i det återförenade Tyskland. Tolkningen och förståelsen av historien får stora konsekvenser för landets demokratiska framtid. **Av Lisbeth Lindeborg**

AXESS

Chefredaktör: Johan Lundberg
Redaktörer: David Andersson, Therese Bohman, Mats Wiklund
Redaktionsråd: Niklas Ekdal, Thomas Gür, Peter Luthersson, Nathan Shachar, Isabella Thomas
Grafisk form: Martin Genberg, Fredrik Sandberg och Pompe Hedengren
Redigering: Fredrik Sandberg

Axess Magasin är en tidskrift inom humaniora och samhällsvetenskap och utges av Axess Publishing AB.

Vinjetbilder: Fredrik Tjernström
Porträtteckningar: Johan Patricny
Korrektur: Hans Strömberg
Omlagsbild: Vandraren över dimhavet av Caspar David Friedrich.
Nästa nummer: 8 december 2009
Annonser: Ardeo 040-16 54 80
Material: Redaktionen tar inte ansvar för insänt obeställt material. Den som

skickar material till Axess anses medge elektronisk lagring och publicering.
Prenumerationsärenden: Helår 9 nummer: 499 kr. Studerande 249 kr
 Kontakta Pressdata: tfn 08-799 63 31
 E-post: axess@pressdata.se
Typsnitt: Freight (Display, Sans, Text & Big), Archer
ISSN: 1651-0941

Repro och tryck: Turbin/Color Print
VD: Kurt Almqvist
Ansvarig utgivare: Peter Elmlund
Ekonomiansvarig: Agneta Hagander
Postadress: Jakobsbergsgatan 2, 6 tr. 111 44 Stockholm
E-post: redaktionen@axess.se
Telefon: 08-788 50 50

Aron Aspenström
Arkitekt SAR/MSA och skribent.

Tanja Bergkvist
Fil dr i matematik.

Anders Björnsson
Publicist, chefredaktör för kvartalstidskriften
Baltic Worlds.

Therese Bohman
Kulturskribent i *Expressen*
och redaktör på *Axess*.

Jens Christian Brandt
Litteraturkritiker och kulturjournalist.

Anders Carlgren
Journalist och fri skribent.

Lars Calmfors
Professor i internationell ekonomi
vid Stockholms universitet och
ordförande i Finanspolitiska rådet.

Theodore Dalrymple
Läkare, debattör och författare.

Barbro Eberan
Fil dr och författare bosatt i Hamburg.

David Eberhard
Överläkare i psykiatri och författare.

Gina Gustavsson
Doktorand i statsvetenskap
vid Uppsala universitet.

Johan Hakelius
Skribent.

Anders Johnson
Skriftställare och före detta
chefredaktör för *Dagens Nyheter*.

Gabriel Jonsson
Docent i Koreas språk och kultur
vid Stockholms universitet.

Ingmar Karlsson
Före detta ambassadör, numera knuten
till Centrum för Mellanösternstudier
vid Lunds universitet.

Martin Lagerholm
Fri skribent och litteraturkritiker i *SvD*.

Per Landin
Författare, kulturskribent
och fil dr i tyska.

Kristoffer Leandroer
Författare och förläggare.

Lisbeth Lindeborg
Fil dr i statsvetenskap och journalist.

Camilla Lundberg
Kulturjournalist och projektledare på SVT.

Sven-Olov Lööf
Journalist.

Merete Mazzarella
Författare och professor i nordiska
språk vid Helsingfors universitet.

Lars Melin
Docent i nordiska språk vid
Stockholms universitet.

Bengt Nilsson
Journalist och författare.

Magnus Pettersson
Frilansjournalist och doktorand i tyska
vid Göteborgs universitet.

Torbjörn Pettersson
Generalsekreterare i Svenska
Afghanistankommittén.

Anders Rönmark
Politisk redaktör på *Tidningen Ångermanland*
och *Örnsköldsviks Allehanda*.

Johan Tralau
Docent i statsvetenskap
vid Uppsala universitet.

Mats Wiklund
Författare och redaktör på *Axess*.

Bodil Zalesky
Översättare, frilansskribent och redaktör för
nättidskriften *Salongen*.

Johan Östling
Fil dr i historia vid Lunds universitet.

Totalitära staters samarbetssvårigheter

Klas-Göran Karlsson menar i en recension i *Axess* nr 6 att det var mindre förvånande att Hitler och Stalin ingick en nonaggressionspakt i augusti 1939 än att Tyskland mindre än två år senare inledde ett angreppskrig mot Sovjetunionen. Skälet skulle vara att totalitära stater i grunden trivs med varandra. Tyskland och Ryssland, första världskrigets förlorarmakter, hade samarbetat med varandra - industriellt, militärstrategiskt. Rapallo-överenskommelsen 1922 ingicks för att motverka bägges internationella isolering. Men detta samarbete mellan Rådssryssland och det liberala Weimartyskland avbröts med Hitlers maktillträde och nazistatens etablering.

Skälet är enkelt. Hitler gjorde aldrig någon hemlighet av sina erövringsplaner österut.

Anders Björnsson

Svar: Anders Björnsson verkar mena att jag i ivern att försvara en totalitarismteori buntar ihop Hitler och Stalin, och bortser från deras regimers krig mot varandra. Den enkla logik som jag tillskrivs är att de båda diktatorerna "trivs med varandra". Jag letar förgäves efter vad som fått honom att dra denna slutsats. För min egen del, och hos de mest läsvärda i den antologi jag recenserar, är det intressanta att söka i spänningen mellan regimernas samtidiga attraktion och repellerande. Mot en uppenbar ömsesidig påverkan och strukturella likheter i idéutveckling och samhällsuppbyggnad står ett fullständigt grundläggande hat mot den Andre.

Klas-Göran Karlsson

Långsamhetens värde

Angående *Axess* nr 7 om långsamhet. Jag hörde en föreläsning av Birger Schlaug för något år sedan i Linköping. Föreläsningen gick under rubriken "Skynda, skynda" och var något av en uppenbarelse. Jag blev nog lite överraskad av den före detta miljöpartistens framträdande då han bland annat hänvisade till den konservativa Staffan Burenstam Linder, vid sidan av Marx och Mill. Han konstaterade att alla tre hade ett mål för samhället där långsamheten återvanns genom mer fri tid och kultur samt tid att ta vara på "resan", med vilket han syftade på livsresan såväl som på de rent fysiska kommunikationerna. För mig blev föreläsningen ett uppvaknande ur modernitetens mentala slummer och därmed starten för ett nytt bättre liv. Långsamheten har uppenbarligen ett värde, luckor av tid utan agenda öppnar sinnen på ett överraskande sätt!

Annelie Gustavsson

Fyskäms Axess!

Fy skam på er! För någon som älskar våra informativa veckotidningar, vår alltmer underhållande television och våra fantastiskt stimulerande kvällstidningar, och som dessutom tycker att våra offentliga institutioner, våra politiker, vår kulturelit och våra samhälleliga ritualer är bäst i världen - ja, för en sådan person är läsning av *Axess* en pina! Jag har läst *Axess* sedan dess nästan alla första nummer och väntat på bättring, på en ideologisk-kulturell rättning

i leden - men förgäves! Alltmer upprörd börjar jag misstänka att det måste vara min möjligen något masochistiska dragning som får mig - trots mitt djupa motstånd - att ändå fortsätta att läsa *Axess*.

Så, ärade redaktionen - fortsatt att reta mig och mina många likar!

Jaff Schatz, Lund

Bilens sociala hastighet

Angående *Axess* nr 7 om långsamhet. Du kör vägen fram med 110 km/t på mätaren. Hej vad det går undan men hur fort tar du dig fram egentligen? Låt oss tänka efter: din bil kostar 275 000 kronor i inköp, du tjänar 25 000 kronor per månad netto, du kör 2 500 mil per år och du har bilen i 10 år innan du byter. Restvärdet på bilen efter dessa tio år är 25 000 kr. Frågan är alltså hur lång tid det tar dig att köra 2 500 mil per år. Själva körandet tar runt 400 timmar med drygt 60 i snitt (i verkligheten är en sådan årlig genomsnittshastighet svår att nå). Av bilens inköpspris förbrukar du 25 000 kronor varje år, det vill säga med 25 000 kronor netto per månad så kostar bilen ca 170 timmar varje år. För varje mil du kör bilen får du lägga ut ca 20 kronor för drivmedel, skatt och försäkring, service, däck med mera, det vill säga per år blir det cirka 50 000 kronor eller 340 timmar. Hur många timmar har vi nu? Körandet 400, avskrivning 170, rörliga kostnader 340, totalt 910 timmar eller mer än ett halvt arbetsår eller 27 km/t. Inte så imponerande hög fart. Det lustiga är att du kan öka din sociala hastighet genom att köpa en långsammare mindre bil för ca 150 000 kronor med restvärde på cirka 15 000 kronor, rörlig kostnad ca 15 kronor per mil. Din genomsnittshastighet blir nu ca 33 km/t, det vill säga du har sparat in ca en månads arbete per år. Grattis till en extra semestermånad! Det ingår en del falsk matematik i resonemanget men den består inte så mycket i själva aritmetiken utan i att resonemanget strider mot den västerländska arbetsuppdelningen och specialiseringen som gett oss vår enastående levnadsstandard.

Ulf Malmberg

Musik som frihetsrörelse

12 Anders Johnson hyllar liberala tonsättare

Ingen vill ena Korea

14 Gabriel Jonsson om varför Syd- och Nordkorea inte förenas

När 40-talisten åldras

15 Merete Mazzarella noterar fördelar och nackdelar med att bli gammal

Browns inkompetens

16 Theodore Dalrymple om att medge misstag

Notiser

16 Utblick, William Safire, Lars Calmfors

Afghanistan

Risk att Sverige

USA:s nya strategi i Afghanistan får konsekvenser för den svenska närvaron i landet. Diplomati och utvecklingsarbete riskerar att underordnas militär ledning.

Av Torbjörn Pettersson

Helt upptagna med att skydda våra egna styrkor har vi opererat på ett sätt som distanserat oss – fysiskt och psykologiskt – från folket vi försöker skydda. Dessutom riskerar vi strategisk förlust genom att sträva efter taktiska vinster som vållar civila dödsoffer eller onödiga oavsiktliga förluster. Rebeller-na kan inte besegra oss militärt; men vi kan besegra oss själva.

LÄGESRAPPORTEN FRÅN Natos nye befälhavare i Afghanistan, Stanley McChrystal, skapar förutsättningar för en realistisk och relevant diskussion om hur omvärlden kan stödja Afghanistan. Mantrat att "vi skyddar civila och biståndsarbetare" som ofta används som motiv när militären vill ha ökade resurser saknar hittills resonansbotten i verkligheten.

Generalens analys bekräftar istället vad humanitära aktörer och biståndsarbetare sagt i flera år. Förvisso är utländsk trupp nödvändig för att landet inte ska störtas i inbördeskrig, men den militära insatsen är mycket sällan ett skydd för biståndsarbetet och civilbefolkningen. Lika ofta är utländsk militär direkt våldsförorsakande och provocerar fram väpnat motstånd långt utanför de grupper som sympatiserar med talibanrörelsen, och den utländska militära truppen utgör livsfara för humanitär personal.

ABC News och BBC har sedan 2005 gjort opinionsundersökningar som talar ett tydligt språk om den förtroendekris som de utländska styrkorna i Afghanistan befinner sig i. För fyra år sedan var 83 procent av afghanerna positiva till USA och 14 procent negativa. I år är siffrorna 47 procent positiva mot 52 procent negativa. Stödet för utländska trupper har rasat från 67 procent 2006 till 37 procent 2009. De utländska trupper som efter talibanregimens fall välkomnades av afghanska folket har successivt av allt fler kommit att betraktas som en del av problemet snarare än en del av lösningen.

Förväntningarna på den nye presidenten i USA var stora, men när han i mars presenterade sin nya strategi kom förhoppningarna på skam. Visserligen innebar strategin en starkare betoning av att bygga den afghanska armén, men den militära insatsen i Afghanistan präglas fortfarande av Bush-administrationens "War on Terror" där utländska förband genomför storskaliga operationer på afghanskt territorium i jakt på terrorister. Den största insatsen i våras var ytterligare 21 000 soldater varav merparten sattes in i den så kallade "Operation Svärshugg" – en storskalig militär operation för att köra ut talibanerna i södra Afghanistan. Det blev åter ett misslyckande av den typ som under åtta år visat sig totalt kontraproduktivt och vars främsta resultat är att antalet civila dödsoffer skjutit i höjden och talibanrörelsen fått lättare att rekrytera anhängare. Misslyckandet illustreras grymt av FN:s statistik över civila dödsoffer. Första halvåret dödades 1 013 civila i striderna, vilket är en ökning med 24 procent jämfört med samma period ifjol.

MCCHRYSTAL BEKRÄFTAR nu i sin lägesanalys denna verklighetsuppfattning. Han föreslår tre förändringar i den militära strategin. För det första ska det överordnande målet vara att skydda den afghanska civilbefolkningen. Skyddet för de egna trupperna ska nedprioriteras. I klartext: han vill utöka insatsen men förutspår långt större egna förluster än hittills. Unga Natosoldater kommer att dö. För det andra ska stärkandet av den afghanska armén och polisen prioriteras. För det tredje – och långsiktigt viktigast – måste stödet till den civila återuppbyggnaden och statsbyggandet stärkas på alla nivåer.

MCCHRYSTAL OCH HANS chef David Petraeus tillhör det nya gardet inom USA:s militäretablissemang som gjorde uppror mot etablissemangen när det 2006 stod klart att

kör fast i Afghanistan

Svensk trupp på plats i Afghanistan.

FOTO: STAFFAN LÖWSTEDT/5VD/SCANPIX

USA höll på att förlora kriget i Irak. Det militära misslyckandet i Irak ledde till en intensiv debatt bland akademiker, politiker och ledande befäl om hur krigsmakten måste förändras i grunden för att vinna krig som de i Irak och Afghanistan.

EN NY MILITÄR DOKTRIN om *counterinsurgency*, COIN, (anti-gerillakrig eller upprorsbekämpning) blev resultatet.

Under Petraeus ledning skrevs *US Army and Marine Corps Counterinsurgency manual*. Boken nådde en och en halv miljoner

nedladdningar första månaden efter att den lanserats på arméns hemsida.

Den blev ett utrikespolitiskt referensverk med stort inflytande långt utanför officersuniformernas benfickor där sådana alster brukar finnas. Rapporten om Afghanis- »

tan är ett skolexempel på COIN- doktrinen.

Natobefälhavarens rapport ställer Barack Obama inför ett val som beskrivs som hans svåraste utrikespolitiska beslut hittills.

Strategivalet handlar inte bara om truppstorlek. Vad det nya gardet av generaler i USA utformat är i själva verket en holistisk strategi för stöd till konflikt- och postkonfliktländer som innebär att utvecklingssamarbete och diplomati underordnas den militära doktrinen.

Clintonadministrationen ville på sin tid bygga kapacitet för multilateralt fredsfrämjande. Det avvisades av militären och kongressen. Därmed saknade USA förmågan att efter att militärt ha störtat regimerna i Afghanistan och Irak ta sig an uppgiften att stödja statsbyggande, försoningsprocesser och utvecklingssamarbete.

Resultatet blev katastrofalt. I det politiska vakuum som utrikes- och biståndspolitikern befann sig under George W Bush tog sig militären an uppgiften och svaret blev en doktrin för utrikespolitisk militarism. Helt avgörande erfarenheter om framgångsrikt stöd till post-konfliktstater såsom vikten av försoningsprocesser, politisk legitimitet och ägarskap i utvecklingssamarbetet lyser därför fortfarande med sin frånvaro. Den militära dominansen i USA:s politiska liv gör att motkrafter saknas. I ett land där musikerna i arméorkestrarna är fler än personalen i utrikesförvaltningen står sig diplomatin slätt i maktspelet.

USA:S STRATEGIVAL BORDE ha konsekvenser även för de länder som – likt Sverige – bidrar med trupp till den Nato-ledda insatsen i Afghanistan.

Svenska politiker och militärer har duckat för sitt ansvar genom att hänvisa till att ISAF, den multinationella fredsbevarande styrkan med FN-mandat, och den USA-ledda alliansens OEF (Operation Enduring Freedom) har olika uppgifter och roller. Det var sant för några år sedan, men har successivt alltmer blivit en formell kuliss.

I McChrystals rapport, liksom i de flesta Natomedlemsländer, dras överhuvudtaget ingen sådan skiljelinje. Barack Obamas vägval borde därför också diskuteras när Sveriges riksdag i höst tar beslut om den framtida insatsen i Afghanistan.

Väljer Nato en väg där utvecklingssamarbete och diplomati ställs under militär ledning minskas möjligheterna att hävda rättighetsperspektiv och fatigdomsorientering i utvecklingssamarbetet, liksom förhandling och försoning som diplomatisk kungsväg i post-konfliktsituationer. ✨

Liberalism

Musik – en frihetsrörelse

Många av de största tonsättarna har varit liberaler som tagit parti för upplysning och frihet. Historien är full av exempel på hur musiken är en del av kamp mot förtryck.

Anders Johnson

PÅ JULDAGEN 1989 firades Murens fall genom en stor konsert i Berlin. Leonard Bernstein ledde en kör och orkester med representanter från andra världskrigets fyra segrarmakter och de två tyska staterna. Självklart framfördes Ludwig van Beethovens nionde symfoni (1824). Men Bernstein bytte ut ett ord i slutkören, som bygger på Friedrich von Schillers *Ode an die Freude*. Istället för "Freude" sjöng kören nu "Freiheit".

Det finns faktiskt vissa osäkra uppgifter om att Schiller hade tänkt kalla dikten *Ode an die Freiheit* men att han ändrade detta till ett ode om glädjen. I alla händelser är den nionde symfonin ett frihetsverk, präglad av Beethovens och Schillers starka sympatier för upplysningen. *Ode an die Freude* hyllar friheten, jämlikheten och broderskapet bland annat med orden: "Alla människor blir bröder".

FLERA AV BEETHOVENS verk präglas av upplysningen, inte minst operan *Fidelio* (1814). Den handlar om kampen för att frigge en politisk fånge. Operans underliggande budskap är dock inte befrielsen av en specifik fånge utan om frihet och rättvisa för alla. En musikalisk höjdpunkt är då fångarna tillfälligt släpps ut ur de mörka källarhålorna för en stunds vistelse på fångelsegården.

De brister då ut i en mycket sublim kör som uttrycker operans humanistiska budskap samtidigt som fångarna visar rädsla för att vara avlyssnade.

Beethovens politiska inställning är långt ifrån unik inom konstmusiken. Påfallande många av de största tonsättarna har varit liberala i sin mening. Det är betydligt lättare att ge exempel på framträdande författare, bildkonstnärer och skådespelare

som har hyllat enväldiga despoter och totalitära ideologier än att hitta framträdande tonsättare med denna inställning.

Musiken har haft stor politisk betydelse i många länder. Vad är det då som ger musiken en sådan politisk potens? I vokalmusiken har naturligtvis texten betydelse. Men även musiken har en politisk kraft – vare sig den åtföljs av ord eller inte.

ETT SKÄL TILL MUSIKENS makt, framför allt under 1800-talet, var musikkulturens kollektiva karaktär. Den konsumerades i stora konserter och operabyggnader med hundratals åhörare och med levande aktörer. I länder där nationella politiska institutioner saknades, etablerades operor och andra musikinstitutioner i syfte att utveckla ett nationellt, civilt samhälle. Detta fick särskilt stor betydelse där politiska möten och organisationer var förbjudna.

God musik har en suggestiv karaktär och musiken kan förstås även av den som varken kan läsa eller skriva. Den kan uppskattas och begripas över alla språkgränser, vilket gör att tonsättarna också kan bli ambassadörer för sin nations sak i många andra länder – och bli förenande länkar i regioner där det talas flera språk. Den rena instrumentalmusiken har en fördel också av det skälet att den inte i lika hög grad som litteraturen och scenkonsten har utsatts för politisk censur.

Musiken fick en viktig politisk roll i den nationella frihetskampen under 1800-talet.

Frédéric Chopins *Revolutionsetyd* (1831) ska enligt traditionen ha komponerats i förtvivlan när han nåddes av nyheten att ryska trupper slagit ner ett polskt uppror. Även

om detta förmodligen inte är sant, har musikstycket alltid förknippats med Chopins engagemang för ett fritt Polen.

Jean Sibelius skrev flera verk på 1890-talet som ett led i kampen för Finlands självständighet. Det stycke som senare fick namnet *Finlandia* skrevs 1899 till stöd för tidningsmän som förlorat sin utkomst på grund av det tilltagande förtrycket i landet.

I Ungern ägde ett uppror rum mot den habsburgska överhögheten 1848. Självständigheten krossades dock och i oktober 1849 avrättades upprorsledarna. Franz Liszt komponerade ett begravningsstycke, *Funérailles*, med undertiteln "Oktober 1849". Den är en hyllning till de ungerska frihetskämparna, av vilka några var nära vänner till Liszt.

Under upproren i Wien 1848 skrev Johann Strauss den yngre flera musikstycken åt revolutionärerna, däribland *Revolutionsmarsch*. Stycket är en pastisch på fadern Johann Strauss den äldres *Radetzkymarsch* från samma år. Fadern var en anhängare av den habsburgska monarkin och hans marsch var en hyllning till fältmarskalken Joseph Radetzky som hade krossat ett uppror i Norditalien. Medan *Radetzkymarschen* går i Wienerstil har *Revolutionsmarschen* en ungersk prägel – i sig en politisk markering.

Det norditalienska upproret gav också inspiration till 1800-talets mest uttalat liberala tonsättare, Giuseppe Verdi. Mitt under frihetskriget hade hans opera *La battaglia di Legnano* (Slaget vid Legnano) premiär i Rom. Den inleddes med soldater som på 1100-talet samlas i Milano och inför slaget sjunger: Viva Italia!

VERDI VAR EN STOR beundrare av den liberala politikern Camillo di Cavour som ledde kampen för Italiens enande under kung Viktor Emanuel. Verdi blev själv ledamot av det första italienska parlamentet 1861 och av senaten 1875. Då det var förbjudet att öppet agitera för Italiens enande klottrade många VIVA VERDI på väggarna. Alla visste att det stod för Viva Vittorio Emanuele, Re Di Italia (Leve Viktor Emanuel, Italiens kung).

Många Verdioperor handlar om italiennarnas kamp för ett enat och fritt fosterland. Men för att de skulle få passera censuren fick han förlägga handlingarna till andra länder eller epoker. *Nebukadnessar* (1842) utspelas i Babylonien för 2 500 år sedan. Här ingår de hebreiska fångarnas kör, *Vapensiero* ("Kära hembygd, till dig står vår längtan"). För publiken var det uppenbart att det handlade om italiennarnas längtan till

sitt fosterland. I *Macbeth* (1847) finns körstycket *Patria oppressa!* (Förtryckta fosterland!) där en grupp skotska flyktingar vittnar om Macbeths terrorregim.

Verdi var starkt antiklerikal. Inte minst ogillade han katolska kyrkans inblandning i människors privatliv. Hans antikatolska känslor fick ytterligare styrka på 1860-talet, dels därför att Kyrkostaten då utgjorde det sista stora hindret för Italiens enande, dels på grund av Pius IX:s uttalade antiliberalism. Ondsinniga präster är en specialitet i flera Verdioperor och från denna period har vi tydliga exempel i *Don Carlos* (1867) och *Aida* (1871).

Don Carlos bygger på en pjäs av Schiller som utspelas i Filip II:s Spanien på 1500-talet. Markisen av Posa kämpar för Nederländernas frihet mot en vacklande kung och en hänsynslös inkquisition. När Posa sjunger "Rädda Flandern" förstod na-

turligtvis publiken att Verdi menade "Rädda Italien". En som visste att utnyttja musikens makt var Frälsningsarméns grundare William Booth. Han blev hårt kritiserad för att ha satt kristen text till icke-kristna musikstycken. Han frågade då retoriskt varför djävulen skulle ha monopol på de bästa melodierna. En sådan fråga behöver liberaler inte ställa. Liberalismen har nämligen redan de bästa melodierna. ✨

Sydkoreas president Lee Myung-bak.

FOTO: JO YONG-HAK/SCANPIX

Ingen vill ena Korea

Den tyska återföreningen följdes noga i Nord- och Sydkorea. Men bristen på kontakter mellan länderna gör ett enande orealistiskt.

Av Gabriel Jonsson

HUR REAGERADE Nord- och Sydkorea på Tysklands återförening?

I Sydkorea väckte enandet först entusiasm på grund av uppfattningen att "kan Tyskland, så kan vi". Ett enande genom en absorption av Nordkorea blev det nya målet för återföreningspolitiken, istället för ett gradvist enande. Nordkorea hade noggrant studerat det tyska enandet och 1991 deklarerade president Kim Il Sung att en

sådan absorption var en illusion. Samma år uppstod i Sydkorea tvivel om en återförening baserad på den tyska modellen: en upprepning skulle medföra oerhörda kostnader. Sydkoreas ekonomi är nu 35–40 gånger större än Nordkoreas och befolkningen 49 miljoner mot Nordkoreas 23 miljoner.

Förhållandena i Tyskland och Korea är olika: inget land har samma inflytande över Nordkorea som Sovjetunionen hade i Öst-

tyskland och det går inte att protestera mot regeringen på andra sätt än genom att fly. Inget grannland kan heller spela samma roll som Ungern gjorde, särskilt eftersom Kina inte ger de hundratusentals nordkoreaner som uppges finnas där flyktingstatus. Flykten till Sydkorea går därför via tredje land som Mongoliet och Thailand.

Situationen för de omkring 15 000 nordkoreanska avhopparna i Sydkorea är den en-

da grund vi nu har för att bedöma vad ett koreanskt enande skulle innebära på ett mänskligt plan. Svårigheterna de har att smälta in till följd av bland annat brist på relevanta kunskaper för att kunna konkurrera på arbetsmarknaden och okunskap om hur det kapitalistiska systemet fungerar antyder problemen. Trots det gemensamma historiska arvet, skulle det bli betydligt svårare att ena Korea på det mänskliga planet än det har varit i Tyskland.

Två andra viktiga skillnader är Koreakriget som befäste delningen och skapade stark ömsesidig misstro, och de alltsedan dess ytterst begränsade kontakterna mellan folken. Nordkoreanerna saknar den kunskap om bättre levnadsförhållanden i grannlandet som östtyskarna hade via besök och tv. Och i Sydkorea är kunskaperna om Nordkorea bristfälliga.

Utan supermakternas godkännande hade inte Tyskland kunnat enas, men i Koreas fall vill USA, Japan, Ryssland och Kina hellre att halvön förblir delad: det skulle bli svårare att hantera ett enat Korea. Politiker i Nord- och Sydkorea har ofta uttalat sig för ett enande, men har ändå av realpolitiska orsaker fört en politik som förstärkt delningen.

Sydkoreas förra president Kim Dae Jung avvisade en kortsiktig återförening och införde en "solskenspolitik" där utvidgade kontakter och fredlig samexistens skulle lägga grunden till ett enande. Efterträdaren Roh Moo-hyun förde politiken vidare, men Lee Myung-bak som blev president 2008 har fört en "ge och ta-politik" som väckt nordkoreansk vrede. Därför bröts förra året mönstret med expanderande kontakter och regelbundna politiska samtal.

ÄVEN OM TYSKLANDS enande alltså kallas "absorption" föregicks enandet 1989-1990 av gradvis expanderande kontakter som var ojämftbart mer omfattande än vad de någonsin har varit mellan Nord- och Sydkorea. För att Korea ska kunna komma till ett liknande läge behöver kontakterna utvidgas. Hinder mot ett närmande finns på båda sidor gränsen. Nordkorea fruktar att utländska influenser ska underminera det socialistiska systemet.

Och eftersom Sydkoreas regering numera kräver motprestationer för att upprätthålla kontakter, råder ett dödläge i relationerna.

Den viktigaste lärdomen Korea kan dra av det tyska enandet är att processen mot en återförening kan komma igång under omständigheter som inte går att förutspå. Tysklands enande visar entydigt att om den processen väl inletts, går den inte att stoppa. ✨

Demografi

När 40-talisten blir gammal

Pensionärstillvaron är fylld av motsägelser. Att vara gammal har blivit både eftersträvarsvärt och genant.

Av Merete Mazzarella

DET FINNS EN DEL paradoxer man tvingas förhålla sig till som pensionär:

För det första finns det en undersökning som visar att de flesta yngre människor säger att gamla ansikten kan vara vackra. Men mellan sjuttio och åttio procent av alla yngre förklarar att de kunde tänka sig att låta operera sig för att slippa ålderdomstecken.

För det andra handlar det om marknadskrafternas, marknadsförarnas, inställning till oss och den är i sanning komplicerad.

Marknadsförarna har naturligtvis upptäckt oss som konsumentgrupp: nu när det är de stora åldersklasserna som går i pension är vi framför allt många men vi är också i snitt mer välbärgade än tidigare pensionärsgenerationer, ja, en del av oss kan vara vad en finsk marknadsförare oförblommerat kallade "omkringvandrande penningförpackningar". (Låter det inte mest som något bankrånare tappat efter sig på flykten?)

Men när marknadsförare ska argumentera för att det lönar sig att rikta sig till oss definierar de oss i första hand i termer av vad vi inte är och inte gör: vi är inte rädda för innovationer, vi sitter inte i gungstolar eller på parkbänkar och matar duvor, vi hasar inte omkring i tofflor, vi gömmer inte våra pengar i madrassen. Och ändå: marknadsförare vill inte gärna rikta sig direkt till oss för vi är en gång för alla inte någon sexig grupp och riktar man sig direkt till oss när man inte andra.

EN PARADOX TILL BLIR tydlig när man tittar på en reklamaffisch för pensionssparande som på sista tiden funnits överallt i Helsingfors.

Den finns i två varianter, den ena med en bild av en manlig pensionär, den andra med en bild av en kvinnlig, och i båda fallen

är de klädda som tonåringar och med förvånad uppsyn begrundar de uppenbarligen affischens rubrik som lyder: "Tiden går överraskande fort".

Jag tror inte affischen lockar till något pensionssparande. De här pensionärerna framstår helt enkelt som löjlga: de har en gång för alla inte förstått att de är gamla. Det är det nämligen många pensionärer som inte har gjort.

EN VÄN SOM NYLIGEN semestrat i Spanien berättade om den långa stranden från Playa les Ingles till Faro de Maspalomas där påklädda och nudister rör sig om varandra i en salig blandning.

De flesta påklädda är unga, de flesta nudister är mellan femtio och åttio och det slog mig att det ligger något symboliskt i detta: idag är det faktiskt just den äldre generationen som representerar en programatisk ungdomlighet och frigjordhet.

Vad än marknadsförarna besvärjande försöker intala sig och oss är frågan om inte yngre generationer snarast uppfattar ungdomligheten och frigjordheten som pinsam.

Ett tecken i tiden är ett uttalande av framtidsforskaren Henrik Mattsson i *Aftonbladet* för något år sen:

"Det är ett stort problem när en hel generation inte vill bli vuxen. Vad häftigt det vore om 40-talisterna skulle kunna göra som på 1960-talet när de revolterade, fast tvärtom. De kunde revoltera genom att bli gamla, det vore urballt om de köpte hatt och käpp. De som nu går i pension köper motorcykel och har hårpiska i stället för att acceptera att de är gubbe och snart ska dö."

Det är inte utan att jag kan sympatisera med honom. Fast inte med hans könsperspektiv. Det är trots allt inte alla fyrtilotalister som är - eller blir - "gubbe". ✨

Theodore Dalrymple är läkare, debattör och författare, vars senaste bok, *Second Opinion: A Doctor's Notes from the Inner City*, kom ut hösten 2009. Kolumnist på bland annat *Spectator* och *New Criterion*.

Browns grova inkompetens

Ingen tycker om att medge att han begått ett misstag (jag undantar inte mig själv från detta elementära faktum om människans psykologi), men det går lite för långt att låtsas vara den som räddar sitt land från konsekvenserna av de förskräckliga misstag man själv har begått. Detta är precis den hållning som intas av Gordon Brown, den brittiske premiärministern. Efter att ha förestått och orsakat en ekonomisk katastrof vars dimensioner ännu idag är oöverskådliga, är han dumdristig, ja skamlös nog att framställa sig som den ende som kan vägleda oss genom de kommande stormiga dagarna. Han påminner mig om en våldtäktsman jag en gång träffade i fängelset som menade sig vara sitt offers frälsare, eftersom han kunde ha dödat henne men avstod.

Brown har nyligen tagit sig för att hudflänga bankirer för deras girighet och inkompetens. Men då glömmer han faktiskt att de värsta av dem – till exempel chefen för Royal Bank of Scotland, som avgick efter den största insolvensen i Storbritanniens ekonomiska historia – var hans närmaste allierade och vänner i bankvärlden. Bara i en värld där gårdagen verkar ligga flera epoker tillbaka kunde Brown ha kommit undan med ett så fräckt hyckleri. Det är ingalunda första gången han varit så oförskämt oärlig. När Blair trädde tillbaka efter tio år och Brown tog över efter honom, sade han att han skulle återupprätta förtroendet för regeringen – Blair betraktades vid det här laget av nästan alla som en psykopatisk lögnare. Vad Brown glömde att nämna var att han varit närmast under Blair genom alla dessa tio år. Han var med andra ord problemet, inte lösningen.

BROWN HAR UPPTÄTT MED GROV inkompetens alltsedan han kom in i regeringen. Som Storbritanniens finansminister sålde han landets guldreserver till det lägsta guldpriset på tjugio år – omkring en fjärdedel av dagens pris. Som om det inte vore illa nog ordnade han försäljningen på ett sådant sätt att priset pressades ner ännu lägre än det redan var. Denna händelse i sig borde ha garanterat att han aldrig anställdes på högre nivå än som gatsopare, och då bara under tillsyn.

I jämförelse med hans övriga misstag var detta emellertid ett mindre felsteg, en ren bagatell. Hela hans ekonomiska politik gick ut på att öka de offentliga utgifterna – i egenskap av socialist menar han nämligen att offentliga utgifter är något moraliskt gott i sig självt, oavsett resultatet – samtidigt som han, med hänsyn till väljarna, försökte övertyga den enskilde medborgaren om att han inte utarmades av alla dessa offentliga utgifter.

Han gjorde detta genom att uppmuntra en orgie av lån, både offentliga och privata (med olika medel har han lyckats hålla många statsobligationer utanför den nationella bokföringen). Och när hela pyramidspelen kollapsade, som det oundvikligen gjorde, föreslog han följande lösning: ett pyramidspel i än större skala.

I detta agerande han förstås bara som en västerländsk politiker av mer eller mindre gängse snitt. De flesta västerländska stater har länge varit pyramidspel i en skala som vida överträffar vad som uppnåddes av Bernard Madoff, som nu avtjänar 150 år i ett fängelse i New York. En annan viktig skillnad mellan Madoffs upplägg och de västerländska regeringarnas är att de senare har makten att framvinga bidrag, medan Madoff var tvungen att be om dem. Huruvida detta gör de västerländska regeringarna moraliskt överlägsna Madoff överlämnar jag åt professionella etiker att avgöra.

Om jag vore i tjugooårsåldern skulle jag avsky och förakta människorna i min nuvarande generation för deras hänsynslöshet, lättsinne och oärlighet. Det är sannerligen tur för Brown att det inte finns någon rättvisa här i världen. ✨

Översättning:
Jim Jakobsson

I korthet

Utblick

✨ På 200-årsdagen av sin födelse hedrades Edgar Allan Poe med ytterligare en begravn-

The New York Times
Arts Beat
The Culture at Large

ning. En kista transporterad med häst tog sig till Westminster Hall i Baltimore (Poes födelsestad) där över 700 väntade, flera tidstypiskt kostymerade medan andra bar t-shirts med budskapet "Evermore!". Bloggen Art Beat i *New York Times* konstaterar att uppståndelsen alltså var betydligt större än 1849. Då dök cirka 10 personer upp.

✨ Den norske fotbollsspelaren Petter Furuseth, som varit utlånad till Assyriska, bloggar i

Aftenposten **NO Blogg**

Aftenposten om läktarbråk i svensk fotboll: Furuseth berättar om att han sett föräldrar med "gråtande barn nästan i panik springa från sina platser på läktaren och troligtvis även från fotbollen för all framtid". Furuseth frågar sig hur det står till i norsk fotboll. Själv har han ingen aning, men konstaterar: "Det vore intressant om en tidning tog sig för att granska supporterkulturen i norsk fotboll. Är den bra, eller finns där svarta hål?"

✨ Nils-Erik Forsgård bloggar i i *Hufvudstadsbladet* att svensken inte längre är ensam.

HBL

"Han, eller för den delen också hon, är numera själv. Själv som i att 'vara själv'. Själv som i att 'stå själv'. Och själv som i, ja, just det 'aldrig vara själv'. Jag tror mig förstå något av mekanismen bakom den nya användningen av ordet själv. Bondesamhällets och de stora familjernas tid är förbi. Det goda samhället har splittrats och de organiska enheterna har brutits. Då är det inte längre fint att vara ensam. Då skall man vara 'själv', för är man själv har man valt sin egen ensamhet och inte fått den tvingad ner i halsen på sig i någon sunkig förtortsetta."

✨ Fem år efter sin död står inte Jacques Derrida längre så högt i kurs, noterar Simon Reid-

NewStatesman

Henry i *New Statesman*-bloggen Living On. Men Derridas textanalyser där lager på lager av motsägelser lyfts fram hade behövts för att förstå krigen i Irak och Afghanistan. Dessa "manikeiska galenskaper" visar att Derrida hade rätt: "att det är genom ord och texter som händelser och handlingar blir verklighet".

Den siste i sitt slag

Kolumnisternas kolumnist, William Safire, är död. Under 32 år skrev han två gånger i veckan sin, så ofta politiskt giftiga, kolumn i *New York Times*. Det blev över 3 000 på tidningens op-ed-sida. Han var älskad av det konservativa Amerika och lika illa sedd av det liberala etablissemanget. Men alla läste honom, därför att ingen kunde vara utan William Safire.

Han har kallats för en färggrann eld på ett grått museum och som sådan skrev han en gång att Hillary Clinton var "född lögnare". Då lovade självaste presidenten Clinton att leverera en fet smäll på Safires näsa. Men själv njöt han bara av uppmärksamheten.

Som husgud för USA:s libertarianer definierade han begreppet helt kort som individuell frihet parad med minimal regering. Han kritiserade landets Patriot Act, stödde Irakkriget och avslöjade åtskilligt kring FN:s miljardsvindel med matprogrammet till Irak. Safire vittnade också inför senaten till förmån för att domstolar inte ska kunna tvinga journalister att avslöja källor eller annan information.

1960 arbetade han i Richard Nixons misslyckade valkampanj mot John F Kennedy, men återkom 1968 som Nixons talskrivare och skrev flammande tal som retade gallfeber på den växande antikrigs-opinionen. När Nixon till slut fick gå 1974, hade Safire redan gått till *New York Times*, och hans kollegor på tidningen tyckte då att det var som att släppa lös en hök bland duvor.

Men han skaffade sig snart en respekterad ställning som analytisk och självständig kritiker. Och ingen ledande figur på Capitol Hill

William Safire.

undgick att nagelfaras ända ned till byxfälens politiska ludd. I januari 2005 skrev han sin sista kolumn i tidningen. Den hade den ironiska rubriken "Never Retire", där kallade han sig för högerns smädande skandalskrivare. Men ända fram till sin död fortsatte han med sin hyllade språkröniker i tidningens söndagsmagasin.

När William Safire är borta finns det ingen annan av hans klass kvar i Amerika. Ingen med en så språklig elegans. Ingen med sådan intellektuell höjd på politisk elakhet och ingen med en så omfattande läsekrets. I vår tid är det måhända en anakronism.

Men här hemma finns det en och annan kolumnist som noga borde läsa Safire för att lära sig något om den yrkesrollens hantverk.

Anders Carlgren

Eftervalsdebatten om SD har redan tagit fart

Sverigedemokraterna anpassar sig undan för undan till andra partiers politik. Strategin syftar till att normalisera dem, och därmed även göra deras främlingsfientlighet och xenofobi normal.

Strategin ser ut att lyckas och detta sorgliga faktum tror jag är själva resonansbotten i debatten som nu förs från vänster till höger om SD. De flesta verkar redan vara övertygade om att partiet kommer in i riksdagen.

Ett särskilt svåruthärdligt faktum är därför insikten att nästan all publicitet om Sverigedemokraterna gynnar dem. Det är för sent att sätta sin lit till åsiktsbildningen. Sympatisörerna, reella som potentiella, är nu så många att de mest förintande avslöjanden istället för att försvaga stärker SD:s självpåtaga roll som folkets sanna och enda röst.

Naturligtvis är det rätt att ända fram till valdagen upplysa om detta partis egentliga drivkraft. Men min gnagande känsla är att dagens debatt om SD egentligen är en eftervalsdebatt där det letas ansvariga för ett redan fullbordat faktum.

Mats Wiklund

”Du vet, Gordon, jag borde inte gilla dig. Du är skotte, vi har ingenting gemensamt och du är ekonom. Men på något sätt, Gordon, älskar jag dig ... fast inte sexuellt.”

Gordon Browns nära medarbetare **Tom Fletcher** hörde en tacksam Nicolas Sarkozy lovord den brittiske premiärministern för hans insatser när den ekonomiska krisen var som värst.

EKONOMIFORSKNING BEHÖVER BREDD

I Axess nummer 8 föll tyvärr en del resonemang bort i Lars Calmfors artikel ("Ekonomer bör bredda sin utbildning"). Här kompletterar han sin text:

Nationalekonomin har kritiserats för "matematisering" och "teoretiserande utan grund". Det ligger något i kritiken men det är en missuppfattning att utvecklingen entydigt går i matematisk och teoretisk riktning. De senaste tjugo åren har i stället präglats av en stark utveckling av statistiska metoder och allt större krav på empirisk hypotesprövning.

Det största problemet är den ökande specialiseringen. Nationalekonomin som helhet sysslar visserligen inte med färre frågor. Tvärtom har ämnet vidgats och studerar numera även problemställningar som förr bara behandlades av tex statsvetare, psykologer och medicinare.

Men denna vidgning har sällan inneburit någon breddning av analysen av de tradi-

tionella nationalekonomiska frågorna. I de vedertagna konjunkturmodellerna har alltför mycket fokus varit på rationellt agerande indikerat utan plats för irrationella tillgångsprisbubblor och finanskriser. Det beror i hög grad på att ekonomisk-historiska lärdomar inte ansetts passa in i modellerna och på bristande doktrinhistoriska perspektiv.

Enskilda ekonomer har också blivit mer specialiserade på snävare frågor. Fördelen är att de kan borra djupare i de frågorna, nackdelen att det breda samtalet om större frågeställningar tenderar att försvinna.

Dessa problem diskuteras i hög grad inom professionen. Särskilt bland forskarstuderande verkar det finnas en oro för att "teknifieringen" kan leda bort från de grundläggande samhällsfrågorna. Kanske borde helt enkelt forskarutbildningen i nationalekonomi förlängas, så att det ges plats för både djup och mer bredd.

Lars Calmfors

Industrin som blev katedral

Fabriksarkitekturen på 30-talet speglade en modernism som negligerade det förflutna. Miljöer som en gång var platser för hårt arbete kopplas idag samman med konsumtion och trivsel för en ny medelklass. Ett exempel är paret som gifte sig bland Zollvereins koksugnar.

Av Aron Aspenström

I våras blev en av de mest säregna industriella lämningar som världen skådat tillgänglig för allmänheten. Det nu övergivna gruvsamhället på den konstgjorda japanska ön Gunkanjima, ett par mil utanför Nagasakis hamn, fick då till slut en angoringsplats tillräckligt säker för att ta emot turistbåtar.

Kolgruvorna på den 480 meter långa och 150 meter breda ön stängdes slutgiltigt år 1974, och som mest bodde här runt 5 300 människor, vilket sägs vara den högsta befolkningstätheten som någonsin uppmätts i världen. För att kunna hysa så många boende på en så liten yta bebyggdes varje kvadratmeter på det som ursprungligen bara var ett litet rev. Bland annat uppfördes här landets första stora byggnad av armerad betong, och stora murar restes som skydd mot tyfonernas vågor. På avstånd kom den superkompakta bostads- och industribyggnaden att likna ett krigsfartyg. Öns mer internationella benämning är också Battleship Island.

Kol upptäcktes här första gången år 1810, gruvsdrift startade vid sekelskiftet och i takt med att produktionen ökade byggdes ön till, växte i snabb takt och arbetare med familjer – varav många var tvångsrekryterade från andra delar av Asien – kunde snart leva ett hyfsat normalt liv med skolor, butiker, restauranger, badhus och sjukhus. När gruvorna stängdes tvingades invånarna flytta och Gunkanjima lämnades öde. Det vädermässigt utsatta läget ute i oceanen har sedan gjort att de storskaliga byggnationerna snabbt förfallit, och på grund av rasrisken har ön varit förbjuden för besökare vilket förvandlat den till en spöklik, tyst och ointaglig siluett.

Försök görs nu att få med Gunkanjima på världsarvslistan. Man menar att ön har ett historiskt värde eftersom den – tydligare än kanske någon annan plats – skildrar den intensiva period då Japans industri genomgick en explosionsartad snabb modernisering. Samtidigt vittnar platsen om hur abrupt allting därefter förändrades under 60-talet när etableringen av petroleum som energikälla fick kolgruvor att stänga över hela landet.

I fotografier från den övergivna staden framträder spåren från den snabba förändringen, från den korta period av mänsklig närvaro då allt byggdes upp och sedan övergavs, i en suggestiv kontrast mot förfallets tysta, nötande klocka. Bilderna har en tidsmässig spänning mellan plötsliga och långsamma skeenden, mellan nutid och dåtid, och mellan industriuinernas både beständiga och förgängliga karaktär. Och den ruderata växtligheten, som sakta tagit över, ger ytterligare resonans åt intrycket att den mänskliga aktiviteten bara var en tillfällig parentes.

Öns miljöer – med byggnationer som trots sin storlek och robusta konstruktion dukat under för vädrets slitage – inger ett slags bävan inför naturkrafternas väldighet. En känsla som inte är helt olik 1800-talsromantikens fascination för den sublima, skrämmande skönheten i vild natur; i motiv med dramatiska vattenfall, mörka molnformationer, skeppsbrott och ruiner.

Men fotografier från Gunkanjimas ruinlandskap berättar också om en annan orubblig kraft: om den närmast evolutionära process, som av nationalekonomen Joseph Schumpeter är beskriven som en *kreativ förstörelse*, där innovationer och rationaliseringar alltsedan industrialiseringens begynnelse kontinuerligt och obönhörligt slår ut tidigare, sämre anpassade produktionsformer och strukturer. Förstörelsen, enligt detta sätt att se, tycks alltså vara intimt sammankopplad med ett kapitalistiskt system.

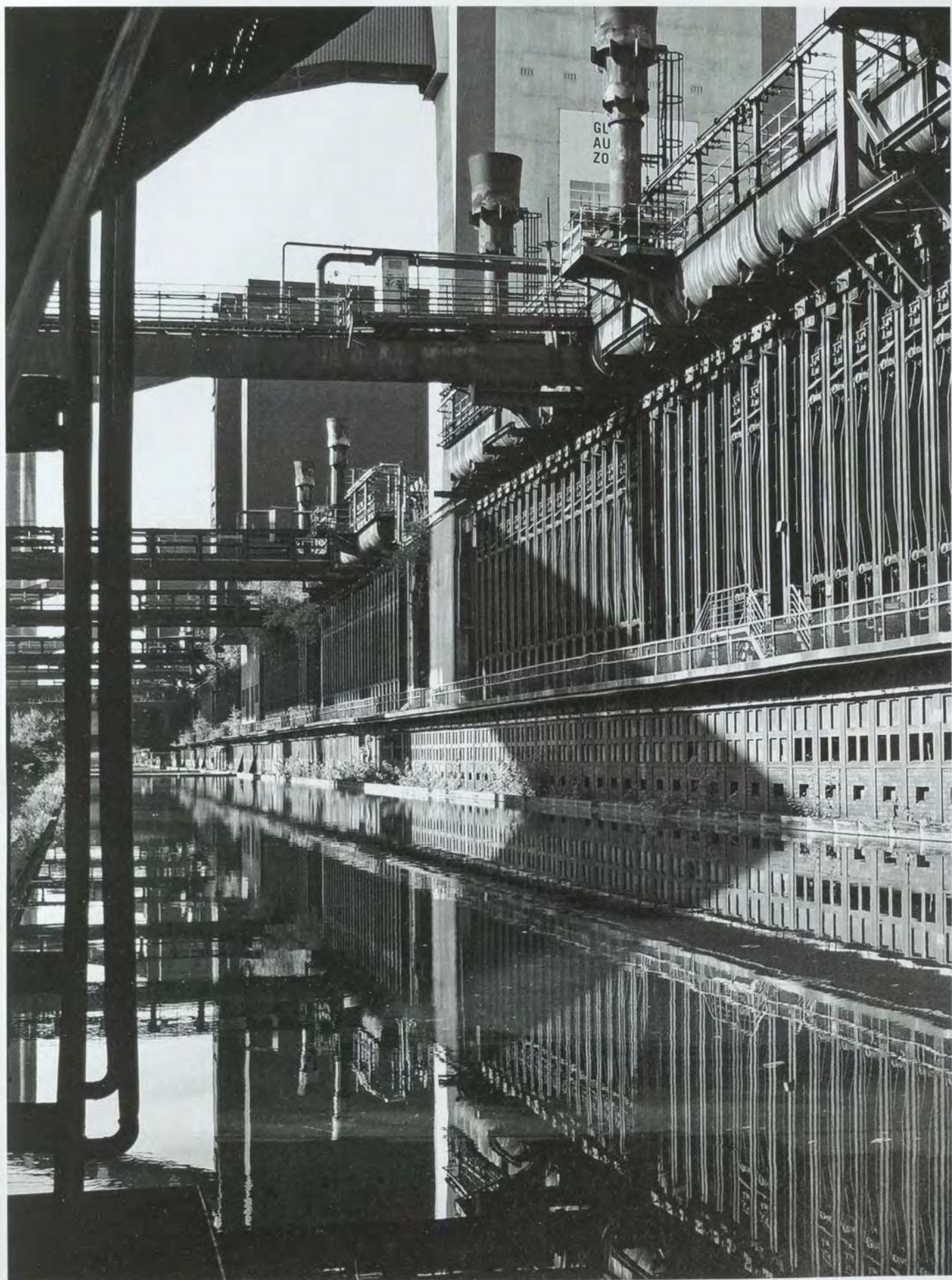
Detta tema går även igen i ekonomihistorikern Jan Jörnmarks fotoböcker *Övergivna platser* (2007) och *Övergivna platser 2* (2008), som visar just övergivna fabriker, hotell, bostäder, dansbanor och restauranger från en svunnen industriepok. De skildrar den många gånger abrupta övergången till en postindustriell ekonomi som förändrat många svenska bruksorter och miljöer i grunden, platser som "förlorat i omvandlingsrouletten" under malm- och stålkrisen på 70- och 80-talet.

Gunkanjima skulle göra sig utomordentligt bra i Jörnmarks böcker. Ett mer extremt exempel på den skapande förstörelsens konsekvenser torde

1

Aron Aspenström

Aron Aspenström är arkitekt SAR/MSA och arbetar på Nyréns arkitektkontor. Han har tidigare skrivit om arkitektur i *Under strecket* i Svenska Dagbladet.

Ruhrdistriktets industrilämningar, ett bra ställe för bröllop?

vara svårt att finna. Samtidigt står alltså den spöklika ön nu i begrepp att få en ny status som turistattraktion, och som sådan kunna bli en viktig del i regionens profilering gentemot omvärlden. Om platsen dessutom upphöjs till att bli världsarv kan förlusten i omvandlingsrouletten plötsligt visa sig ha blivit till en vinst.

En sådan utveckling skulle i så fall gå helt i linje med den trend som skärskådas i etnologen Ro-

När kommer turisterna till det här övergivna kvarteret i Laxå?

bert Willims avhandling *Industrial Cool – om post-industriella fabriker* (2008). Här beskrivs hur avvecklingen av industrisamhället går hand i hand med en framväxande estetisering och historisering av nedlagda fabriksmiljöer; hur slitna tegelfasader och rostiga maskinhallar över hela västvärlden omvandlas till allt från trendiga butiker, museer, bostäder och arbetslokaler, till rekreationsområden och utflyktsmål. Ty i en tid när städer och platser sätts på kartan med varumärkestänk, kan avlagda fabriker och gruvor spela en betydelsefull roll som historiska minnesmärken med symboliskt och pedagogiskt värde, men också som exotiska kulisser till nytt företagande i en postindustriell ekonomi där konsumtion, rekreation och upplevelser står i förgrunden. Den nostalgiska aura som finns kring äldre industrimiljöer används för att ge en känsla av autenticitet åt de nyinflyttade verksamheterna vilka dock inte har mycket att göra med det oglamorösa industriarbete som ursprungligen präglade platsen. De tunga och grova materialen ska här ge associationer till något beständigt och slitstarkt.

Boken tar upp ett av de kanske mest typiska exemplen på en sådan omstrukturering: i Ruhrområdet, strax utanför Essen, ligger kolgruvan och koksverket Zeche Zollverein, som 2001 utnämndes till världskulturarv. När anläggningen stängdes 1986 efterlämnades en kolossal infrastruktur som sedan fyllts med nya funktioner. Här trängs nu designbutiker, ateljéer, caféer och gallerier med lokaler för filmvisning, konserter och mässor.

Det är en betydelseförskjutning som är symptomatisk för många av Ruhrdistriktets industrilämnningar, och som innebär att byggnadernas symboliska och skulpturala kvaliteter med tiden blivit viktigare än de funktionella. Till exempel berättas om ett bröllop som ägt rum bland Zollvereins

koksugnar. Att en så speciell händelse, som i västvärlden ofta sker antingen i pampiga byggnader eller ute i pittoreska landskap, utspelas här handlar inte bara om att fabriksmiljöerna ger en spännande inramning.

Det torde även handla om att platsen – från att ha varit en skamfläck i landskapet som påminner om nedläggning och avfolkning – alltmer blivit något som traktens invånare kan vara stolta över. För precis som den nybyggda industriarkitekturen ursprungligen stod för hoppfullhet och positivism, uttrycker byggnaderna nu återigen tilltro till framtiden. Skillnaden är emellertid att medan fabriksarkitekturen på 30-talet speglade en modernism som negligerade det förflutna, representerar de återuppståndna fabriker nu en framtidsoptimism baserad på resterna av tidigare industriella bedrifter.

När Zollverein upphöjdes till världsarv, skedde det emellertid inte utan svårighet. Snarare uppstod en ganska typisk motsättning mellan Unescos strävan efter historisk autenticitet och den helhetsplan som togs fram för hur de nya verksamheterna bättre skulle inkorporeras. Frågan ställdes nu på sin spets om de gamla fabriker förvaltas bäst som pedagogiska redskap i berättelsen om platsens historia eller som scenografier till en ny upplevelseindustri. Vad som är autentiskt i olika sammanhang visade sig dessutom inte vara helt lätt att avgöra. Och hur bevarar man förfall utan att det blir konstat? Willim lanserar här begreppet *patina management* som beskriver balansgången mellan medveten nednötning och fritt förfall. Han skriver att: "Det är en kamp mot förgängligheten, som samtidigt inte ska bli alltför uppenbar. Kontrollerad patina ska skapa en känsla av autenticitet och åldrande, men det ålderstigna får aldrig förfalla helt."

Att det som en gång var platser för hårt och slitsamt arbete nu kopplas samman med konsumtion och trivsel för en ny medelklass innebär inte bara en förskjutning av klassperspektivet. Det förutsätter också en distansering till den äldre tillverkningsindustrin och dess negativa aspekter. I det säregna fenomen som Willim kallar för *iscensatta fabriker* blir detta ännu tydligare. Som exempelvis i Volkswagens transparenta bilfabrik i Dresden, Die Gläserne Manufaktur, en nybyggd anläggning där fordonstillverkningen är arrangerad likt ett skådespel för besökande turister och kunder. Här hanteras endast den tysta och prydligt tillrättalagda slutfasen av produktionen, och bakom glasväggar kan man beskåda hur personal i vita rockar fogar samman de färdiga komponenterna med klinisk precision. Precis som i Zollverein vill man här slå mynt av associationer till det industriella. Men det skall vara rätt associationer. Ty den många gånger tunga, högljudda och smutsiga framställningen av de separata bildelarna är förskjuten till annan ort eftersom den inte passar in i den bild företaget vill förmedla, i de upplevelser som produceras. Och trots att den transparenta fabriken bär drag av nostalgi för modernismen, vill man, som Willim påpekar, genom användningen av ordet manufaktur förstärka associationerna

Att Turning Torso tagit över den nu bortskepade Kockums-kranens roll som stadens ikoniska landmärke, samtidigt som kranens siluett numera är ett populärt tryck på t-shirts, understryker hur det pågående epokskiftet sker i loopar och överlappningar.

Det övergivna gruvssamhället på den konstgjorda japanska ön Gunkanjima, ett par mil utanför Nagasakis hamn, tar numera emot turistbåtar.

FOTO: MICHAELS YAMASHITA/CORBIS

Precis som den nybyggda industriarkitekturen ursprungligen stod för hoppfullhet och optimism, uttrycker byggnaderna nu återigen tilltro till framtiden.

till traditionellt hantverksskunnande snarare än till det tidiga 1900-talets löpande band-princip.

I linje med begreppet *patina management* handlar det alltså om att skapa associationer till vissa utvalda aspekter av industrin och dess historia. Men oavsett om det gäller kulturarvs- eller upplevelseproduktion har förändringen av industrins betydelse i vårt samhälle globala förgreningar. Detta eftersom den skitigare och mer resultatinkriktade delen av tillverkningen – som inte platsar inom industrinostalgin men likväl är en förutsättning för västvärldens masskonsumtion – alltmer har flyttat till andra delar av världen. Att så har skett kan te sig oroande, eftersom det innebär att ursprunget till många av vardagsföremålen vi omger oss med höljts i dunkel. Vad finns det egentligen för kemikalier i våra kläder, i vår mat eller i våra barns leksaker?

I Malmö inträffade för några år sedan ett haveri i en anläggning som tillverkar finfördelat kol. Svarta partiklar blåste in över staden och smutsade folks hem. Willim tar upp denna händelse som exempel på hur fabrikernas kraftfulla men idag osynliggjorda processer bryter igenom och blir synliga i vår vardag. På hur den mörka delen av tillverkningen göms undan, inte bara genom att flyttas till avlägsna platser, utan också genom att kapslas in

och medvetet placeras utanför den kontemporära stadsbilden. Fram till olyckan kände få till fabriken verksamhet, och utsläppet blev en påminnelse om vad som en gång var normalt i mängder av europeiska industriregioner.

Det postindustriella Malmö är för övrigt en stad där bilden av det industriella använts på många skiftande sätt. I stadsbyggnadskontorets visioner över regionens framtid korsas inslag från den gamla varvs- och tillverkningsindustrin antingen med bilder av nya kreativa branscher inom IT, kunskaps- och upplevelseekonomi (Västra hamnen) eller med bilden av bohemisk, tät och blandad småstad (Norra Sorgenfri). Att Turning Torso tagit över den nu bortskeppade Kockums kranens roll som stadens ikoniska landmärke, samtidigt som kranens siluett numera är ett populärt tryck på t-shirts, understryker ytterligare hur det pågående epokskiftet sker i loopar och överlappningar. På sin väg mot Gunkanjima kan industriromantikern nu emellertid mellanlanda i den sydkoreanska hamnstaden Ulsan för att se Kockums stolthet i sitt nya sammanhang, fast nu under namnet "Tears of Malmö", eftersom det sägs att malmöborna grät när deras kran bogserades bort till andra sidan jorden ...

Av Johan Tralau

De andras liv

Akademiker har under de senaste decennierna febrilt letat efter osynliggjorda grupper, efter "den Andre". Frågan är dock om de inte letat på fel ställe.

För några årtionden sedan började den akademiska kulturen lämna det gamla Europa med dess bibliotek och tempel och tänkare och vetenskaper för att istället börja leta efter "den andre". Man sade att det fanns personer som var "de andra" och som hade fränkants sin ställning som människor. Vilka de "andra" var skiftade – ibland kvinnor, ibland icke-européer, ibland homosexuella, ibland handikappade, ibland äldre, ibland personer med excentriska könsidentiteter, ibland psykiskt sjuka.

Det måste sägas att det i flera fall visade sig fruktbart att undersöka föreställningar om personer som de "andra", och det ledde då till större förståelse för sådant som psykiskt sjukas villkor. Sedan dess har den där berusande möjligheten att på det sättet få en helt ny bild av världen mest blivit platt och förutsägbar, ett akademiskt varumärke. Namnen och referenserna skiftar; på senare år har den italienske mystagogen Giorgio Agamben blivit särskilt populär. Men hur kan den "andre" sägas vara osynliggjord när en hel forskningsindustri och dess hangarounds på kultursidorna talar om den andre *hela tiden*?

Det är mycket lättare att tala om *de andra*, alltså om dem som ingen bryr sig om, när det handlar om andra samhällen än vårt eget. Man talade inte om slavars lidande under antiken, när de var en förutsättning för välstånd. Man talade inte om djurs lidande under sextonhundratalet, när vetenskapen gick framåt genom att vetenskapsmännen skar upp levande djur utan bedövning. Slavarna var inte så intressanta. Djuren kunde inte lida. Det var, kort och gott, inte någonting som man skulle diskutera om man höll sig till god ton.

Den som verkligen vill leta efter vår tids "andra" måste söka efter dem som faktiskt sägs vara något annat än människor, och då just där det finns störst förhoppningar om att vissa människor skall kunna användas för att förbättra andras liv. Så låt oss göra som alla andra och leta efter de "andra", men låt oss börja letandet i något som inte diskuteras så ofta.

Några av vår tids sekter har återerövat drömmen om evigt liv. En av dem fick för några år sedan global uppmärksamhet när den hävdade sig ha klonat en människa. Den uppmärksamheten är viktig. De här sekterna är inte bara en samling ufoälskare i marginalen. Skälet till att de fick så mycket uppmärksamhet med sin påstådda klonade människa var kanske att vår samtidskultur har blivit känslig för utopiska drömmar om

evigt liv. Det ligger i luften. Odödighetsfantasterna talar till oss alla, till allas hemliga förhoppningar om att undslippa sjukdom och död. Det är därför de är viktiga att uppmärksamma.

Människan kommer att befria sig från döden. Det hävdar den tekniktroende, globala och samtidigt kolossalt kaliforniska "transhumanistiska" rörelsen. Människan kommer inte ens behöva vara människa. Tekniken kommer att beseгра varje naturlig livsgräns. I framtiden kommer man att kunna ladda ned sitt medvetande i en dator, och det kommer att göra oss helt oberoende av kroppen: oberoende av att ha en kropp. Men också kroppen själv kommer att vara annorlunda, alltmer – oändlig.

Det finns enligt den transhumanistiska läran inga skäl att acceptera begränsningar i livet, för vetenskapen kommer att övervinna problemet med att cellerna i människokroppen oundvikligen förstörs: "vi utmanar oundvikligheten i åldrandet och döden", heter det i ett manifest. För odödighetskandidaterna finns redan nu en tillflykt undan döden – en ort mellan medvetet liv och död, där transhumanisten tänks invänta den medicinska utvecklingen. Där, på den mellanstationen, ligger redan en av rörelsens profeter, en man som under sin livstid inte fick uppleva hur människan och hennes död övervanns. Förkunnaren hette egentligen något annat, men han kallade sig, som i någon science fiction-film från sjuttioalet, "FM-2030". På internet kan man hitta fotot av en viril man. Denne framtidsälskare blev för gammal: han närmade sig döden. "FM-2030", det oändliga livets profet, lades år 2000 i "kryostas": han ligger nu infrusen på Alcor Life Extension Foundation i Phoenix, Arizona. Han – eller hans lik, beroende på hur man ser det – väntar på den dag då tekniken kommer att kunna återuppväcka honom. Det sköter framtiden, bara man inte är rädd för den.

Rädda är transhumanisterna inte, inte för utvecklingen. Bara en sak är djupt oroande: "det lidande de transhumana erfar kommer från de begränsningar en kort livstid ger". Och kanske kan man bakom uppmaningarna om att inte vara rädd ana en avgrundsartad skräck inför den egna döden.

Förhoppningen om att kunna övervinna kroppens ändlighet finns också i den för några år sedan världsberömda raëliansekten. Dess profet "Raël", som från början hette något annat, utlovar evigt liv genom kloning. Tanken knyts till en skapelsemyt; människorna skapades i tidens början av utomjordingar som har meddelat

Johan Tralau är docent i statsvetenskap vid Uppsala universitet. Hans senaste bok är *Människoskymning. Främlingskap, frihet, och Hegels problem hos Karl Marx och Ernst Jünger*.

Night of the Living Dead. En variant av utopin om evigt liv.

FOTO: EVERETT/IBL

Så ser vi början på en bioteknisk utopi som lovar människan evigt liv och total hälsa redan här och nu, i den här världen.

Raël att de en dag kommer återkomma. Under tiden måste människan lära sig sina skapares hantverk: genmanipulationen. Hos de utomjordiska finns utvalda odödliga som reproduceras när den egna kroppen dör. De skapas alltså på nytt, med samma medvetande och minnen. Det sker genom att man klonar en kroppscell och skapar en kopia av den döende, en kopia som "föds" vuxen. Man behöver bara gå ur sin gamla kropp och in i en ny. Men alla kan inte få evigt liv, för då skulle man till slut bli för många, även på planeten i en galax långt, långt borta. Odödligheten underkastas därför ett politiskt beslut: "bara genierna", heter det i boken *Le message donné par les extra-terrestres*, "har rätt till denna evighet". I ett reklamblad heter det dock att alla skall få evigt liv: "mänsklig kloning skall ge oss alla evigt liv här och nu".

Så ser vi början på en bioteknisk utopi som lovar människan evigt liv och total hälsa redan här och nu, i den här världen.

Allt det där är förstås tämligen fantasirikt. Och det är ingen slump att den medicinska utvecklingen blir föremål för sådana förhoppningar – för möjligheterna att förlänga livet gör vissa frågor aktuella som inte har uppmärksamats tidigare. Filoso-

fen Hans Jonas skriver i *Das Prinzip Verantwortung* att odödligheten genom medicinsk teknik verkligen skulle kunna bli ett allvarligt etiskt problem, och att det skulle vara en "förbannelse" att inte kunna dö. Den förbannelsen har nu på sätt och vis redan blivit verklighet, för möjligheten att förlänga livet hör ihop med alla vår tids försök att rättfärdiga döandet av äldre sjuklingar. Livet blir inte bara outhärdligt för den gamle: den gamles liv upplevs också som outhärdligt för de yngre och för samhällsekonomin. "Skulle det", frågar den tyske filosofen Robert Spaemann klarsynt, "vara en ren tillfällighet att det offentliga kravet på att tabut mot eutanasi skall avskaffas (...) framförs i ett skede när samhällets anomala åldersstruktur, medicins utveckling, vårdkrisen och de växande vårdkostnaderna skapar ett problemtryck, för vilket en förföriskt enkel lösning avtecknar sig?" Samhället skapar sig alltså etiska rättfärdiganden för dödan- de av "belastningar" – och därför är odödlighets- utopin beroende av dödan- de. Hyllandet av livsförlängningen blir bara möjligt genom att man dödar de människor vilkas liv av någon anledning upplevs som outhärdligt av dem själva eller andra.

Men den nya odödlighetsutopin lever även i ett »

annat hänseende av död och dödande. Det biotekniska framtidsrikets förkunnare hänvisar till "terapeutisk" kloning som skall skapa reservdelar åt människor, som vävnad och organ. Genom att man för över en cellkärna in i en kroppscell och stimulerar den elektriskt skapar man en klon, en likadan människa som den som cellkärnan kommer från. Men klonen dödas snart nog för att kunna bli reservmaterial åt en annan människa. Så hoppas man övervinna den ständiga förstöringen av cellerna: man skall plantera in andra, nya, färska, friska.

I det tidiga människolivet finns något särskilt: stamceller, sådana som ännu inte har blivit någon speciell sorts cell utan kan bli flera olika sorter. På så sätt blir embryot en guldgruva för dem som vill leta reservdelar. Problemet är att man måste konsumera, alltså förstöra det tidigaste människolivet för att komma åt stamcellerna: embryot blir ett material som man förbrukar. Antingen använder man redan befruktade ägg, exempelvis sådana som "blir över" när man ser till att befrukta fler än man behöver vid provrörsbefruktnings. Eller så producerar man embryon i syfte att förstöra dem. Så är det i fallet med den "terapeutiska" kloningen. Vissa forskare utlovar hälsa och ersättningsvävnad och reservorgan och botemedel mot parkinson och diabetes. Europarådets konvention om mänskliga rättigheter och biomedicin förbjuder visserligen skapande av embryon för forskningssyften. Men i länder som Storbritannien och Sverige har man beslutat att det inte spelar någon roll.

Den sortens användning av embryon gör att man måste fråga sig hur man ser på det ofödda livet. Det tycks ligga nära att anta att man i sådana fall måste anse det vara bara en sorts cellklump, ett material som kan användas i forskningssyften. Och sedan fri abort infördes diskuterar man sällan frågan om livets början överhuvudtaget. Nu måste inte frågan om huruvida abort är rätt eller fel få samma svar som frågan om förstörande av embryon i forskningssyfte. Jürgen Habermas har exempelvis hävdats att stamcellsforskningens användning av det ofödda livet är oacceptabelt, men att abort bör vara tillåten då den till skillnad från forskningen på stamceller från embryon handlar om kvinnans rätt till den egna kroppen.

Ändå måste man i både fallen ställa frågan om huruvida det verkligen är rätt att döda människolivet i dess första stadium. Vissa säger att det ändå bara ser ut som en cellklump. Men det ger inget svar på frågan. För att kunna rättfärdiga dödande av embryon måste man kunna hitta en principiell skillnad, alltså ett förnuftigt argument. Immanuel Kant menade att etiken förbjuder användningen av andra människor "bara som medel", och att de måste betraktas som "ändamål i sig själva". Och om vi inte kan hitta den skillnaden används människor just på det sättet: människoliv förbrukas som ting.

Iabortdebatten har det ofta hävdats att det är den mänskliga organismens överlevnadsförmåga som avgör om den är människa: den som kan överleva tack vare vård är redan en någon, inte ett något. Vill man som i Sverige stifta en lag som grundar sig i den tanken dras gränsen kanske nä-

gonstans vid fostrets artonde vecka, den tidpunkt före vilken ett foster inte kan räddas – eller rättare sagt, kunde räddas när lagen stiftades. Men det finns problem med det. För det första är det inte klart om det verkligen är rimligt att tala om "överlevnadsförmåga" när det handlar om vilka överlevnadschanser ett foster har utanför sitt eget naturliga sammanhang: en vuxen människa kan ju inte heller överleva utanför sitt, exempelvis utan luft. För det andra blir särskiljandet mellan människa och icke-människa godtyckligt eftersom skillnaden blir helt beroende av teknikens utveckling: ett tjugoen veckor gammalt foster är i de utvecklade kapitalistiska samhällena redan en människa, i Afrika däremot långt senare. För det tredje imploderar hela argumentet för abort just genom denna tekniska utveckling, som tillåter läkare att rädda allt yngre foster, och i det ögonblick då man upptäcker en konstgjord livmoder som kan hårbärga det ofödda livet under hela "graviditeten" skulle därför inga aborter längre kunna tillåtas. Men för det fjärde måste man fråga sig varför den sortens överlevnadsförmåga överhuvudtaget skall vara relevant i frågan om rätt och fel; det finns en djup och kanske inte helt behaglig ironi i förhållandet att embryon med det argumentet skall offras till förmån för andra människor – människor vilkas liv är i fara just på grund av att deras egen kroppskonstitution inte är "överlevnadsduglig".

Så ett sådant beslut att döda en mänsklig organism till förmån för en annan kan bara rättfärdigas om man hittar ett principiellt skäl som skiljer det ena från det andra. Överlevnadsdugligheten verkar alltså inte vara ett sådant. Problemet är att det tycks gälla alla andra tänkta skillnader också. Varför skulle fosterrörelser vara avgörande? Eller hjärnans allra första utveckling? Överallt ser vi efter befruktningen bara små, gradvis steg, inte stora språng: ingenting som är tillräckligt för att man skall kunna säga att före detta ögonblick är det ofödda livet ingen människa. En sak skulle kunna vara "självmedvetande", alltså att man har en stark föreställning om sig själv och viss förmåga att planera inför framtiden. Och det går inte att komma ifrån att anden, intellektet, är någonting viktigt, någonting som spelar huvudrollen i vårt sätt att värdera varelser: det är den som gör att vi anser och inser att en människa har en större värdighet än en kråka eller en snigel. Men om man säger att det bara är ett sådant väl utvecklat självmedvetande som är av betydelse måste man också acceptera tanken att spädbarn och småbarn kan dödas på samma sätt som embryon och foster – där finns skillnaden att äldre barn faktiskt har självmedvetande. Det enda rimliga verkar vara att man säger att spädbarnet potentiellt har självmedvetande, alltså att självmedvetandet på sätt och vis redan finns där och bara behöver följa sin naturliga utveckling för att bli till, och att det är detta som avgör att barnet har människovärdighet. Och då gäller det också embryon och foster.

Accepterar man tanken att alla människor har rätt till liv måste man därför börja undersöka och rättfärdiga det mänskliga livets gränser: Vilka är människor?

”FM-2030”, det oändliga livets profet, lades år 2000 i ”kryostas”: han ligger nu infrusen på Alcor Life Extension Foundation i Phoenix, Arizona. Han – eller hans lik, beroende på hur man ser det – väntar på den dag då tekniken kommer att kunna återuppväcka honom.

Vill man leta efter dem som fränkänns sin ställning som människoliv borde man börja någon annanstans – hos det ofödda livet.

Tycker man att det under inga omständigheter finns någon sådan rätt, utan att dödande av människor är helt i sin ordning, har man förstås inga behov av några gränser. Men ser man på alla vanliga föreställningar om gränser i det ofödda människolivets utveckling upptäcker man att de förefaller godtyckliga, svaga, konstruerade, otillräckliga: det tycks inte finnas någon gräns som tillåter att det ofödda livet kan användas som en råvara för andra människors hälsa – inte om den gränsen inte skall innesluta även födda barn eller till och med vuxna.

Men människor har alltid haft intresse av att rättfärdiga den sortens avgränsningar som utesluter vissa människor från människornas krets. Historien om denna avgränsningskoreografi är historien om hur det politiska och moraliska tänkandet har utvecklats.

Sådana uteslutanden skedde också i början av den moderna tiden, när liberalismens pionjärer hittade på sina skapelseberättelser om samhällets urhistoria. John Locke menade på 1600-talet att en mördare fick dödas i det naturtillstånd som föregick staten eftersom han "har förklarat krig mot hela mänskligheten, och därför kan tillintetgöras som ett lejon eller en tiger, en av dessa vilda bestar". Hos Locke – kanske hos oss alla – kan vi upptäcka en sorts psykiskt behov av att säga att vissa människor, de som måste dödas, inte är människor. Lejon. Tigrar. Vad som helst. Bara inte människor.

Efterhand låter sig sådana intressen uppfattas tydligare. På Aristoteles tid hade slaveriet redan ifrågasatts. Talaren Alkidamas hävdade att slaveriet var orättfärdigt och mot naturen, eftersom det bara fanns till genom konvention, genom lagen (*nomos*). Men slaven är, invänder Aristoteles i *Politiken*, en "levande" eller "besjälad egendom". Han tillhör helt och hållet sin ägare eftersom han inte kan resonera förnuftigt: därför är han också slav "av naturen" (*fysis*). Nu var det förstås uppenbart att även mycket intelligenta människor kunde ha otur och säljas som slavar, exempelvis efter det att deras städer hade erövrats och medborgarna sålts av segrarna. Så även utifrån sina egna utgångspunkter måste Aristoteles rimligen gå med på att vissa slavar inte borde vara slavar. Och Aristoteles säger inte att slavar inte är människor. Men att andra människor faktiskt var slavar av naturen var så självklart för Aristoteles att hans argument har märkliga luckor – som om han kände att det var litet dålig smak att säga emot honom och hans samhälle på den punkten.

Och det är lätt att se det ekonomiska intresset bakom detta sätt att utesluta vissa människor från ett värdigt liv som fria män. Antikens samhällen grundade sig på slavekonomin: den var för viktig för att få ifrågasättas. Aristoteles behövde, liksom andra fria män, tid över för att filosofera.

Den sortens särskiljanden där man skiljer liv från liv har spelat stor roll historiskt. När européerna upptäckte den nya världen använde man också begreppet *naturligt slaveri* på de nya territorier nas ursprungsbefolkning. Under medeltiden hade man sett det som en tom kategori. Men för 1500-ta-

lets upptäckaranda var föreställningen outhärlig: de som försvarade det brutala herraväldet över indianerna, som spanjoren Juan Ginés de Sepúlveda, hävdade att amerikanerna var slavar av naturen. Det saknades inte avvikande röster, som missionären Bartolomé de Las Casas, som menade att européerna inte hade någon rätt att förslava indianerna.

Sedd på det sättet var filosofin alltid politik. Den har alltid givit rättfärdiganden för att vissa personer avgränsas från "mänskligheten" och används som redskap för andras syften. Det gäller inte bara människor, även om kränkningar av människor alltid är allvarigare än kränkningar av andra djur. Men även djuren har man känt sig tvungen att reducera till ting. Filosofen Vittorio Hösle har sagt att det knappt är möjligt att förstå att ett geni som Descartes kunde tro att djur inte känner smärta, men påpekar i hur hög grad den synen hjälpte den moderna naturvetenskapen. Descartes lära om djuren som en sorts maskiner passade perfekt in i den tidigmoderna vetenskapens program: för att experimentera behövde man utföra vivisektion, alltså skära sönder levande djur utan bedövning, och därför behövde man ett filosofiskt rättfärdigande som kunde avfärda djurens uppenbara lidande som en illusion.

Historien om avgränsning och förtingligande är inte förbi. För de nya förhoppningarna om att övervinna döden och bli odödlig grundar sig i en sådan distinktion, alltså ett särskiljande mellan människor som är människor å ena sidan och människor som är ting å andra sidan. Under senare årtionden har man verkligen ansträngt sig att hitta "de andra", de uteslutna, de främmande, de undertryckta, och mest populärt har det varit att säga att vissa sexuella eller etniska minoriteter är de mest osynliggjorda. Och märkligt nog har den föreställningen om "de osynliga" blivit den allra mest synliga i den akademiska samtidskulturen.

Men frågan är om det verkligen är offren för "rasism, sexism, homofobi och ålderism" – för att nu dra den vanliga listan – som är de osynliga idag. Vill man leta efter dem som fränkänns sin ställning som människoliv borde man börja någon annanstans – hos det ofödda livet. Intresset av den sexuella revolutionens resultat har dock varit alltför stort för att man skulle tillåta sig att tänka så: det tidiga människolivets måste betraktas som ett ting för det fall att man behöver befria sig från det. Och det har underlättat kampen för att använda det tidiga människolivets i syfte att låta de redan födda bli äldre och sundare. För den sortens avgränsning av det ofödda livet verkar det inte finnas några förnuftiga skäl: ingen principiell skillnad kan rättfärdiga att man dödar en person för en annans dröm om total hälsa och ett oändligt liv.

Att bortse från den frågan för att istället förlänga livet på dem som redan är födda är i sådana fall inte "humanism" eller "etiskt" eller någon annan kliché. Det är likgiltighet. Visserligen har människor alltid velat bli odödliga; men om de dödliga vill förverkliga den drömmen bör de akta sig för att bli omänskliga. ✱

Anklagelser om betygsinflation är en misstroendeförklaring mot lärarkåren. Rektorer måste anställa behöriga och välutbildade lärare och se till att betygsanvisningar följs.

Hjälp lärarna att sätta betyg

Av Anders Rönmark

Har vi betygsinflation i den svenska skolan? Svartalternativen är många. Ja. Nej. Ja, i vissa ämnen. Ja, men bara i friskolor. Ja, men bara i den kommunala skolan. Forskare, lärare och myndigheter är inte riktigt ense, men på utbildningsdepartementet vet man hur det är.

I *Svenska Dagbladet* (17 augusti) konstaterade utbildningsminister Jan Björklund (FP) frankt:

– Ja, vi har betygsinflation i den svenska skolan. Det har vi haft i 15 år och det är inte acceptabelt.

I nästa andetag meddelade sedan Björklund att Statens skolinspektion skulle få i uppdrag att rätta om, eller snarare dubbelrätta, tio procent av de nationella proven. Handlingskraft, utan tvekan, men också ett tecken på ett sviktande förtroende för den svenska lärarkåren från den lagstiftande maktens sida.

I Sverige har vi länge haft ett grundmurat förtroende för lärarnas förmåga att inte bara bedöma, utan också att sätta betyg. När många andra länder förlitar sig på antagningsprov och externa bedömare för att en elev ska kunna ta sig vidare till nästa nivå (högstadium till gymnasium, gymnasium till högskola) sätter vi i Sverige vår tilltro till lärarna. Visst finns det möjlighet, i alla fall för gymnasiestuderande, att ta sig vidare till nästa nivå utan att få tummen upp från lärarna; högskoleprovet är en livlina för många som inte uppnått de resultat som krävs för den hägrande högskoleutbildningen. Lärarnas makt över vem som ska eller inte ska gå vidare till nästa nivå i utbildningssystemet är dock utan tvivel stor.

Är den för stor?

De som tycker det brukar påpeka att en lärare på högstadies- eller gymnasienivå omöjligt kan sätta rättvisa betyg på en klass med 25–30 (ibland fler) elever. Det, i kom-

bination med den press som det hävdas att lärare utsätts för av rektorer och föräldrar att sätta höga betyg, för att behålla befintliga elever och locka nya, bäddar för betygsinflation, sägs det.

Och det finns säkerligen lärare som inte skulle ha något emot att "slippa" betygsättningen; jag har hört mer än en lärare beklaga sig över hur mycket tid arbetet med att betygsätta elever tar i anspråk, på bekostnad av det pedagogiska arbetet, eller "coachingen" som det ska kallas nuförtiden. Gärna bedöma men kanske inte sätta betyg? Är det en möjlig väg att gå och skulle förtroendet för den svenska lärarkåren öka om det inte var möjligt att ens misstänka felaktigt satta betyg?

ETT ANNAT ALTERNATIV är att förbättra förutsättningarna för lärarna att sätta betyg, genom att bland annat stärka de delar av lärarutbildningen där förmågan att sätta betyg utvecklas och sedan genom kontinuerliga fortbildningsinsatser förbättra den förmågan. Med tanke på att betygskriterier ändras kontinuerligt, och att även betygsskolor bytt form och utseende och säkerligen förvillat mer än en elev, förälder och lärare, måste stödet till lärarna bli bättre om vi vill att lärarkårens legitimitet på det här området ska stärkas.

Den enklaste, och billigaste, lösningen är dock en bättre kontroll av och stöd till rektorerna. Det är rektorerna som ska se till att behöriga och välutbildade lärare är anställda på skolorna och det är rektorerna som ska se till att lärarna följer de betygsanvisningar som finns.

Med duktiga skolledare skulle vi inte behöva ställa frågan om vi litar mer på externa bedömare än interna, och nationella prov skulle definitivt inte behöva rättas en gång till.

Framför allt skulle förtroendet för lärarkåren kunna stärkas om lärarkårens chefer har rätt kompetens och fullgör sitt uppdrag som pedagogiska ledare. ✱

Med duktiga skolledare skulle vi inte behöva ställa frågan om vi litar mer på externa bedömare än interna, och nationella prov skulle definitivt inte behöva rättas en gång till.

Ingmar Karlssons försvar för ett turkiskt EU-medlemskap går ut på att kalla motståndare för närmast islamofober eller europeiska chauvinister. Dessutom blundar Karlsson för en hel del fakta som talar emot en turkisk plats i EU.

Karlsson blundar för fakta

Av Sven-Olov Lööv

Den som söker efter nya infallsvinklar på ett turkiskt EU-medlemskap i Ingmar Karlssons inlägg "Hyckleriet om Turkiet" (Axess nr 6) letar förgäves. Den bild han ger är exakt densamma som nu trummas ut av ett i stort sett enat svenskt etablissemang: Den som ifrågasätter ett turkiskt EU-medlemskap är närmast per automatik antingen islamofob eller europeisk chauvinist – eller möjligen både och.

Problemet med Ingmar Karlssons text är inte det han skriver, utan det han väljer att inte skriva. Det är inga märkligheter utan basfakta som är väl bekanta för den väl påläste Karlsson. Varför han istället för att resonera väljer att agitera, som vilken Carl Bildt-epigon som helst, ter sig gåtfullt.

Självva basen i Ingmar Karlssons argumentation är att "ett turkiskt medlemskap i EU skulle stärka Europa på den front där det är som mest sårbart". Påståendet är allt annat än självklart. I själva verket har "Europa" – ett tänjbart begrepp i de här sammanhangen – rimligen tre regioner i sitt grannskap som kan tävla om rollen som den mest sårbara fronten: Turkiet, Ukraina/Vitryssland och de nordafrikanska Maghrebstaterna Marocko, Algeriet och Tunisien. (Att ödsla krut på det faktum att det sistnämnda området ligger utanför det geografiska Europa vore trams. Alla som är någorlunda bekanta med Maghreb kan vittna om hur stark

Hyckleriet om Turkiet

Ingmar Karlsson

Axess nr 6 2009.

den europeiska/franska närvaron är i regionen.)

EU:s – och Sveriges – politiska etablissemang har aldrig lyckats prestera någon riktigt trovärdig förklaring till varför just den turkiska "sårbara fronten" ska ges ett fullvärdigt medlemskap medan de andra två lämnas utanför. Att det gått femtio år sedan Turkiet första gången visade intresse för att delta i EU:s föregångare är ett klen argument – av förklarliga skäl var det 1959 svårt för Ukraina och Vitryssland att skicka liknande signaler. Ironiskt nog var Algeriet med då, som ett franskt departement. Sen gick det som det gick.

DET FINNS ETT PAR andra aspekter på ett turkiskt EU-medlemskap som vore mer värda att diskutera än det fruktlösa åltandet av vad islam à la Turquie skulle föra med sig

för Europa. Den ena handlar om Turkiets ambitioner, uppenbarligen djupt förankrade hos stora delar av det turkiska folket, att landet ska spela en ledande roll för de olika turkisktalande staterna i Centralasien, och även för turkisktalande folk utanför dessa som de irakiska turkmenerna och Kinas uighurer. Är det rimligt att tro att de ambitionerna skulle tvina bort om Turkiet skulle bli med i EU? Och vilka komplikationer kan dessa pan-turkiska visioner i förlängningen leda till för EU:s del?

Den andra handlar om hur EU ska hantera ett specifikt turkiskt fenomen som "den djupa staten", det vill säga det kemalistiska etablissemang som ser sig som väktarna av arvet från Atatürk. I den bästa av världar dunstar de skugglika grupperingarna bort, som Francos falangister.

I en sämre överlever motsättningarna mellan kemalister och mer eller mindre moderata muslimer ett medlemskap i EU och kan sedan blomma upp igen. Att gamla motsättningar kan bli som nya även bland EU-stater har ju på ett illavarslande sätt demonstrerats av den slovakiska regeringens bisarra språklagar mot sin ungerska minoritet.

Sammantaget är det dags för en omstart i debatten kring ett turkiskt EU-medlemskap. Detta måste som sagt få ifrågasättas utan att kritiker automatiskt stämpas ut som anti-turkiska eller islamofober.

Replik: Turkiet visar redan stora framsteg

1. PARALLELLEN MELLAN Turkiet å ena sidan och Ukraina/Vitryssland och Maghreb håller inte. Turkiet är ett kandidatland till EU och skall behandlas som alla andra kandidatländer med Köpenhamnskriterierna som utgångspunkt och inget annat. För sin egen trovärdighet kan EU inte rucka på principen *pacta sunt servanda*.

2. DE KRAV DESSA KRITERIER STÄLLER har redan lett till stabilisering av östra och sydöstra Turkiet med ökade rättigheter för kurderna. Statlig turkisk tv har nu sändningar på kurdiska, en otänkarhet för några år sedan. Kurdiska förlag växer fram och nya reformpaket är på väg. Handeln mellan Turkiet och

den kurdiska regionen i norra Irak (KRG) är livlig över den tidigare stängda gränsen och de turkiska investeringarna omfattande liksom de mänskliga kontakterna. De tidigare spända förbindelserna med Syrien har förbättrats.

Relationerna med Armenien är på väg att normaliseras och därmed öppnas också dörren för ett armeniskt, georgiskt och azeriskt medlemskap i EU och en lösning av den segslitna konflikten om Nagorno-Karabach.

Allt detta en följd av EU-processen och EU:s mjuka makt samtidigt som USA:s hårda makt slagit sönder övriga Irak.

3. ÄREN EFTER Sovjetunionens kollaps drömde ett fåtal nationalister om ett "Storturkestan".

Var och en som följer turkisk debatt vet att denna så kallade panturanism avfärdas som stollerier och inte framförs av någon seriös politiker.

4. SOM EN FÖLJD AV EU-processen har nu en jättelik rättgång inletts mot ett nätverk, Ergenekon, med förgreningar i den djupa staten. Militären har vidare som en följd av samma process förlorat den utslagsgivande röst den tidigare hade i det nationella säkerhetsrådet. Lööv drar en helt riktig parallell med Spanien.

Ingmar Karlsson

TEMA

NÄR MUREN FÖLL

När det delade Tyskland förenades utlöstes en intensiv debatt om moraliskt och politiskt ansvar. Tjugo år senare förs den fortfarande. Fyra skribenter tar sig an den tyska frågan.

SOHLHÖDE

SOHLHÖDE

Dagbok från DDR

Under ett år var artikelförfattaren utlandslektor vid ett universitet i Östtyskland. Hon fick uppleva absurditeten och grymheten i en totalitär regim.

Av Bodil Zalesky

Varje gång jag återvänder till Greifswald efter 1989 kommer minnena från min tid där tillbaka. Idag är Greifswald en vacker och charmfull småstad, byggnadsstilen är densamma som i andra nordtyska städer med hanseatiskt förflutet och stadens centrum är fullt av liv och rörelse. Man får anstränga sig om man vill hitta spår från DDR-tiden; till och med de gråtrista hyreskasernerna i Schönwalde ser efter renoveringen ljusare och gladare ut. Och ett vänligt bemötande i affärer och restauranger utgör inte längre något undantag.

Vid min ankomst dit i september 1981 var stadsbilden en helt annan: grå och sliten låg staden där och under det år jag tillbringade där revs en stor del av de äldre husen i stadskärnan undan för undan. Och Schönwalde, "min" stadsdel, bestod av rader av grå hyreshus som egentligen bara gick att skilja från varandra genom husnumren.

Jag hade fått mitt utlandslektorat vid Greifswalds universitet genom Svenska Institutets förmedling. Institutionen som jag kom att tjänstgöra vid bar namnet "Sektion für Nordeuropawissenschaften" och där undervisades i nordiska språk, finska och engelska. Andra undervisningsämnen var de nordiska ländernas litteraturhistoria, historia, ekonomi och politik. Obligatoriskt för alla studenter var ryska och marxism-leninism.

All personal som jag kom i kontakt med var med undantag för den norske utlandslektorn lojal med DDR-systemet eller låtsades åtminstone vara det. Vid institutionen kom jag egentligen bara i närmare beröring med språklärarna som till exempel Kamrath (svenska), Broby-Ilg (danska), och Prüsse (norska). Den stora rent politiska delen av personalen var det inte meningen att jag skulle veta något om, förstod jag så småningom.

Bara på omvägar och i väldigt liten omfattning fick jag veta något alls om de politiska ämnena som det undervisades i. Det fanns till exempel en föreläsningsserie med namnet "Grundprobleme des anti-imperialistischen Kampfes der Völker Nordeuropas". Jag råkade en gång av en tillfällighet få syn på det här namnet och frågade då en kollega vad det var för en kurs. Men jag fick inget svar på min fråga. Först efter "Wende" har jag fått reda på att kursinnehållet var "det permanenta politiska, ekonomiska och ideologiska kristillståndet" i de nordiska länderna. En annan föreläsningsserie, eller om det bara rörde sig om en enskild föreläsning, som jag först har fått veta någonting om efter 1989 är "Geheimnisschutz und Schutzrechtspolitik". En tungt vägande orsak till att varken Jan Knutsen (den norske utlandslektorn) eller jag fick veta någonting alls om den här föreläsningen var att vi själva utgjorde en del av innehållet i den i vår egenskap av representanter för "den statsmonopolistiska kapitalismen".

Mitt huvuduppgift vid institutionen var att leda kurser i översättning och muntlig språkfärdighet. Någon realia var det inte meningen att jag överhuvudtaget skulle ta upp. Visserligen sas detta inte tydligt och klart från början men så småningom lät man mig på olika sätt förstå detta. Genom hemliga samtal fick jag också veta att studenterna vid höstterminens början hade blivit informerade om att "lärarna från kapitalismen bara sysslar med propaganda när de talar om sina hemländer".

För att alls komma i fråga som student vid institutionen räckte det inte med språkbegävninng eller andra kunskaps- och färdighetsmeriter, utan man måste också vara politiskt pålitlig på grund av kommande eventuella resemöjligheter till de nordiska länderna. Därför undersöktes varje blivande students politiska inställning och för-

NÄR MUREN FÖLL

flutna minutiöst och många välmeriterade sökande släpptes aldrig in. Endast en mycket liten grupp "politiskt opålitliga" lyckades genom att dölja sin verkliga ståndpunkt när det gällde politik att få studieplatser.

Studenternas förhållande till utlandslektorerna var också strängt reglerat: det var förbjudet att ha någon kontakt utanför undervisningen (kontakter med teologistudenter var för övrigt också förbjudna) och studenterna fick inte lämna ut sina privata adresser. Dessutom fanns det i varje undervisningsgrupp studenter som också hade i uppgift att övervaka medstudenters och lärares politiska inställning och att rapportera allt "misstänkt" till säkerhetspolisen.

Institutionsbiblioteket var alltid låst och endast lärarna och vissa speciellt betrodda studenter hade nyckel dit. Varken Jan Knutsen eller jag hade naturligtvis någon.

I undervisningen var det tillåtet för studenterna att läsa tidningar från till exempel Sverige, men det var strängt förbjudet att ta med sig tidningarna och läsa dem enskilt någon annanstans. De enda tidningar som var undantagna från den här regeln var *Norrskensflamman*, *Morning Star* och liknande publikationer. Dessa fick läsas överallt och av alla.

Som utlänning (från Väst) kom jag att isoleras och detta gjorde naturligtvis mitt arbete svårt och mitt liv tidvis väldigt tungt. Under min tid i Greifswald förde jag, för att inte helt förlora perspektivet, en noggrann dagbok. Här följer några utdrag:

22/9 1981 Igår träffade jag för första gången rektor Joachimi. Han höll ett slags inledningsanförande till mig. Det började så här: "Vi i DDR är för freden. Du får inte göra någon krigspropaganda." Sedan gick han vidare: "Du ska ha ett mänskligt, alltså inget djuriskt förhållande till dina kolleger." (Det här sista förstår jag egentligen inte alls. Men kanske hänger det på något sätt ihop med att jag häromdagen sa till några av de andra språklärarna att jag inte tänker använda partitidningen *Neues Deutschland* i min undervisning. Men "djurisk" förstår jag ändå inte...) Joachimis tal fortsatte sedan bland annat så här: "I undervisningen har du naturligtvis fria händer, men du måste rätta dig efter de andra lärarna och 'Neues Deutschland' är den viktigaste delen av kurslitteraturen för översättningskursen."

Jag hoppas det inte blir värre...

29/9 Det har varit en hård dag. På förmiddagen var jag kallad till en konferens som officiellt skulle handla om höstterminens uppläggning i stort. Vi samlades i en lokal i källarvåningen (där jag aldrig hade satt min fot tidigare); de flesta språklärare var där men också en del andra för mig helt obekanta personer. Sammanlagt var vi kanske tio-tolv personer. Inledningsvis togs ett antal alldagliga punkter upp, och jag satt där tämligen uttråkad och väntade på att det hela skulle ta slut. Men plötsligt bytte sammankomsten karaktär

och tog formen av ett förhör och i detta förhör var jag den anklagade: "Varför använder du inte 'Neues Deutschland' i undervisningen?" "Det är din plikt!" "Hur vågar du vägra?" "Du måste ge oss en förklaring nu!" (Den enda som stod på min sida var den norske utlandslektorn Jan Knutsen, men han kunde egentligen inte göra någonting för att hjälpa mig.) Jag blev nervös och kunde inte tänka klart: Vad skulle jag svara? Hur farlig var min belägenhet? Panikslagen famlade jag efter något att säga och ut kom några helt uppriktiga ord, mycket uppriktigare än om jag hade haft full

kontroll över mig själv: "Jag mår illa när jag ser den där tidningen." Ingen sa något. Det var totalt tyst. Ingen hade väntat sig ett sådant uttalande (inte jag heller) och först efter en stunds rådlöst tigande började några viska med varandra. Det viskades en god stund och jag bara satt där helt lam utan en tanke i huvudet. Så föll då slutligen "domen" (de var ju tvungna att lösa problemet på något sätt): "Du är inkompetent för översättningsundervisning. Från och med nu undervisar du bara i konversation i den här gruppen."

30/9 Även om det är förbjudet för studenterna att tala med oss "lärare från kapitalismen" utanför undervisningen, har jag talat med en av studenterna om förhållandena här idag. Samtalet skedde i smyg och det var mycket kort. Bland annat fick jag veta att de allra flesta studenterna bor fyra och fyra på 16 kvadratmeter och att det finns minst en partimedlem i varje rum, så att ingen

kan läsa "fel" böcker eller ta emot "fel" slags brev.

28/10 Sedan två dagar är jag tillbaka i Greifswald. Under tiden jag var borta har Jan råkat ut för svårigheter. Han har använt en artikel från en västtysk tidning i sin undervisning och nu kommer vä-

ra kolleger och inte minst den politiska ledningen vid institutionen med dolda hotelser: "Sådant är straffbart." "Detta kan vi inte tillåta." "Vi hoppas att du inser det själv." Det otäcka är ju att man egentligen aldrig vet vad som kan hända...

Igår hölls för övrigt en konferens för bland annat språklärare där Jan och jag inte var välkomna.

2/11 Undervisningen håller på att bli en plåga. Jag kan nästan inte säga någonting om Sverige utan att det blir till politik, och jag har ju egentligen aldrig varit intresserad av politik! Studenterna är rädda för varandra och några av dem kontrollerar de andra och spionerar på dem. Det finns säkert också fall då två studenter kontrollerar varandra.

Jag har länge känt mig illa till mods av den spända och onaturliga stämningen, men hittills hade jag väl inte förstått sammanhangen riktigt. Idag gav emellertid en av studenterna mig några inblickar i dessa, som fick mig att se lite klarare. (I ett hemligt samtal naturligtvis.) Det finns Stasimedarbetare som deltar som studenter i de flesta undervisningsgrupperna och dessa har till uppgift att rapportera vidare om någon av medstudenterna skulle säga något politiskt "olämpligt".

Idag försökte jag tala om Pippi Långstrump med studenterna. Jag ville helt enkelt slippa tala om politik. Det var förstås otroligt naivt av mig att tänka så, för Pippi Långstrump är naturligtvis också politik.

8/11 För några veckor sedan lärde Jan känna en kille på tagresa. Han berättade bland annat för Jan att han hade börjat läsa teologi och att han sedan hade förlorat sin studieplats av politiska skäl. Och nu igår var Jan och jag och den här killen och hälsade på vänner till honom i en by långt ut i ingenstans. Vi var tvungna att hemlighålla vårt besök och vi valde en tid när så få människor som möjligt skulle kunna se oss. Vid femtiden på morgonen tog vi en buss och åkte en bit med den och resten gick vi till fots. Vi stannade hos de här människorna i ett dygn och nästan hela tiden använde vi till att prata politik. (Jan hade också tagit med sig förbjudna böcker från Väst.) Paret som vi bodde hos berättade om sina erfarenheter av DDR-systemet. De hade bland annat båda två suttit i tukthus på grund av "statsfientlig verksamhet". Vad de hade gjort rent konkret var att de hade deltagit i demonstrationer för en möjlighet till vapenfri tjänst istället för den reguljära militärtjänsten. Hon (jag vet inte vad jag ska kalla henne här) hade under tukthustiden blivit misshandlad så att hennes graviditet hade slutat i missfall. Och det liv det här paret lever nu är ett liv i ett slags förvisning; de får alltså inte lämna byn utan att anmäla sig och västbesök är naturligtvis strängt förbjudna. Jag förstår att vårt besök måste ha inneburit en stor risk för dem, men de ville att vi skulle komma...

Ibland är jag rädd...

12/11 Idag försökte jag tala om Pippi Långstrump med studenterna. Jag ville helt enkelt slippa tala om politik. Det var förstås otroligt naivt av mig att tänka så, för Pippi Långstrump är naturligtvis också politik. Ja, och mycket riktigt det avspända samtalet som jag hade hoppats på blev inte till. Mina inledande ord möttes av en avvisande tystnad och osäkra blickar flackade hit och dit. Slutligen bröts

tystnaden av en kvinnlig student som väl i egenskap av partimedlem och kanske av ytterligare skäl anger tonen i gruppen: "Vi vill inte ha någon anarki här!" Denna fras upprepades sedan med smärre variationer av andra studenter och sedan var det slutprat om Pippi Långstrump.

23/11 Här framför mig har jag ett brev och på det kan man tydligt se att det har varit öppnat och sedan klistrats till igen. Jag hämtade det idag på expeditionen på min institution; all min post går nämligen den vägen. Jag antar i och för sig att min post alltid kontrolleras, men för det mesta märker jag inget av det. Men den här gången hade man efter kontrollen av brevet använt så mycket klistret när man klistrade igen kuvertet att brevet satt fast i kuvertet. Jag fick alltså rycka loss det. (Anka Scholz, som lämnade posten till mig idag som hon brukar göra, förstår naturligtvis inte varför jag är så upprörd.)

19/1 1982 Jag har äntligen träffat en ny västeuropé här. Han heter Kalle och är från Finland och han studerar medicin i Greifswald. Egentligen förstår jag inte varför han gör det här. Han måste till exempel delta i fyra timmars undervisning i marxism-leninism i veckan (som alla andra). Många av hans medstudenter i det ämnet är palestinier och idag berättade han för mig att man under gårdagens föreläsning sagt att alla judar är rasister.

26/1 Idag har det visat sig att en del av studenterna här inte har "något riktigt klassmedvetande" och därför har de fått sig en tillrättavisning. (En del verkar rätt tilltufsade.) De studenter som gör sitt sista (femte) studieår har nämligen blivit informerade om sina framtida arbetsplatser idag och några har inte visat sig helt nöjda med dessa. (Bakgrunden till detta är att man för att få studera vid den här institutionen bland annat måste skriva på ett kontrakt där man förbinder sig att arbeta där man händelsevis blir placerad under de tre första åren efter studietiden.)

6/3 En av de bulgariska studenterna här (han verkar ha större rörelsefrihet än de flesta andra) har idag berättat för mig att alla norsk- och svenskstudenter inför höstterminsstarten kallades till ett informationsmöte för att få veta hur de skulle förhålla sig till de kapitalistiska lektorerna (Jan och jag är de enda "kapitalistiska lektorerna"). De fick till exempel veta att de inte skulle tro ett ord av vad dessa eventuellt skulle komma att säga om det politiska läget i Norge eller Sverige eller västvärlden i övrigt; allt sådant skulle bara vara propaganda. Dessutom skulle de vara uppmärksamma på att dessa lektorer kunde tänkas spionera för sina hemländers räkning.

12/3 Nu har jag fått veta att det också finns en marxist-leninistisk grammatikterminologi.

18/3 Miljöförstöring är väl ett ämne som berör oss alla och som de flesta har något att säga om. Ungefär så tänkte jag ännu imorse på vägen till institutionen. Nu vet jag bättre. I DDR finns det inga miljöfrågor att diskutera, förklarade studenterna för mig. "Hos oss finns det ingen miljöförstöring." "I socialismen har man löst dessa problem eller så har man aldrig haft dem."

25/3 Idag har jag läst en recension av en framtidsskildring med studenterna. Den recenserade texten handlar om ett samhälle som uppstår efter ett begränsat kärnvapenkrig. Problemet är att här efter en kort tid utvecklas en totalitär stat. (I ärlighetens namn får jag väl medge att jag hade valt den här texten för att provocera.)

Ja, och hur reagerade studenterna då? "Sådana böcker får inte skrivas!" "Litteraturen ska vara positiv!" "Den starka staten är nöd-

NÄR MUREN FÖLL

vändig!" "Man får inte tänka på vad som skulle kunna hända efter ett atomvapenkrig... men om USA börjar kasta atombomber, då kommer vi att kasta tillbaka tills det inte finns något liv mer på jorden!"

Så öppet har de egentligen aldrig tidigare talat till mig. "Man får inte tänka..."

3/4 I en månads tid ungefär har det på grund av mul- och klövsjuka varit förbjudet med inresor till det område som innefattar Greifswald, Stralsund, Rügen och Ribnitz-Damgarten. Stämningen här i staden är underlig.

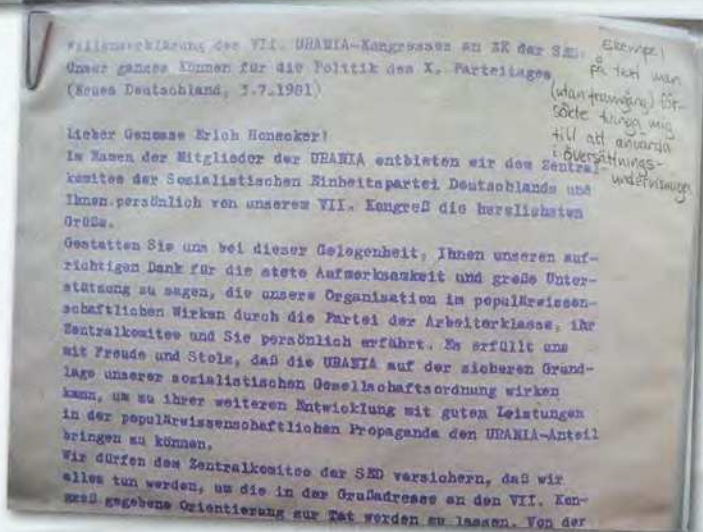
I övermorgon börjar påsklovet och jag tänker åka till Sverige då, men jag är orolig för att det av en eller annan anledning inte kommer att gå. För säkerhets skull gick jag därför till stationen nu ikväll, för att höra efter om man kan åka till Sverige under den närmast tiden. "Självklart", blev svaret.

4/4 Efter en orolig natt gick jag imorse till institutionen. Det första jag fick höra var att mul- och klövsjukesområdet förklarats som "spärrområde". "Spärrområde" betyder i det här fallet att ingen får lämna området (utom de som har ett specialtillstånd, som till exempel lektor Broby-Ilg, en av mina kolleger. Var har de fått tag i ett sådant tillstånd? Det har ju precis blivit bestämt det här med "spärrområdet"!).

I panik kastade jag mig iväg till något som heter "Direktorat für Kader" för att där fråga om inte jag också skulle kunna få ett sådant där tillstånd. "Nej, du stannar här." "Det kan ta månader; vi vet ingenting."

Fast besluten att på något sätt ta mig ut (Jan är dessutom redan i Norge) springer jag vidare, nu mot stationen. Kanske finns det ännu en möjlighet. På stationen får jag veta att man fortfarande kan åka till Stralsund, men däremot inte längre. Jag köper en biljett till Stralsund och lämnar sedan Greifswald med första tåget (och tyvärr fel bagage...).

21/4 Min flykt blev en svår upplevelse som jag aldrig kommer att glömma. Det kommer att dröja innan jag orkar berätta om den... Imorgon åker jag tillbaka till Greifswald. Egentligen vet jag inte varför jag gör det. Pliktkänsla? Nyfikenhet? Galenskap?

13/5 Jag får inte leva som om jag redan hade allt detta bakom mig! Varför tiger jag så ofta, varför kämpar jag inte längre? Jag får inte reducera det här året till en "intressant erfarenhet". Det finns människor som för alltid lever under det här trycket, som aldrig kommer att komma ut.

Hur är det möjligt att jag varje gång jag lämnar det här landet, om så bara för en dag, börjar glömma det och nästan inte kan tro att det verkligen finns något sådant?

Min dagbok har nästan kommit att bli löjligt viktig för mig. Sedan Jan lämnade DDR i mars har jag ingen som jag kan dela min erfarenheter här med. Med östtyskarna måste jag alltid se upp så att jag inte råkar berätta något om den ene för den andre, för man vet ju aldrig. Och när jag berättar om det här landet för människor i Väst så blir mycket inte trott eller i alla fall uppfattat som överdrifter. Kan man över huvud taget berätta för någon om det här landet, hur det verkligen är? Kommer jag själv att i framtiden tro på det som står här?

4/6 På stranden vid Wiek finns det nu nya stängsel och skyltar med texten "Sperrgebiet". Ingen kan tala om för mig vad detta har för innebörd...

Sommaren 1982 lämnade jag Greifswald och även om jag under mitt år där hade kommit att lära känna några "outsiders" bland studenterna, så avbröt jag av försiktighet alla kontakter med dem när jag reste. Först efter "Wende" återknöt jag några förbindelser och det visade sig att jag hade gjort helt rätt i att vänta så länge.

Bodil Zalesky är översättare, frilansskribent och redaktör för nättidskriften *Salongen*.

Återföreningen som inte enade

Efter det andra världskrigets slut satte sig de allierade till doms över tyskarna. Efter murens fall uppträdde västtyskarna på samma sätt mot sina landsmän i öst. Den tysk-tyska konflikten kommer inte att lösas inom överskådlig framtid.

Av Barbro Eberan

En *Götterdämmerung*-stämning låg över parader och festmottagningar när DDR firade sitt 40-årsjubileum 6-8 oktober. De högrävande talen i Republikens palats stördes av det största demonstrationståget i Östberlin sedan upproret 17 juni 1953.

För de uppbragta DDR-medborgarna var de spöklika jubileumsfestligheterna och regimens hyckleri droppen som kom bägaren att rinna över. Det missnöje, som tryckts ner så länge, exploderade. Den 9 oktober marscherade 70 000 människor genom Leipzig och skanderade: "Vi är folket!" och "Gorbi, Gorbi".

Men på Erich Honecker gjorde allt detta inget intryck. Oberörd vevade han om sina standardiserade vackra-vädertal om DDR-socialismens förträfflighet. Då blev de yngre medlemmarna i politbyrån rädda. Om DDR-socialismen och därmed deras egen position skulle kunna räddas måste Honecker bort.

Den 17 oktober slog de till.

Liksom varje tisdag öppnade Erich Honecker politbyråns veckomöte. Men den 17 oktober 1989 skedde något helt oväntat. Ministerpresident Willi Stoph begärde ordet och föreslog en ytterligare punkt på dagordningen: Honeckers avsättning som generalsekreterare i det östtyska statspartiet, SED.

Honecker, som opererats för levercancer och varit frånvarande en längre tid, blev totalt överrumplad. Han gjorde vaga försök att protestera. Men Stasichef Erich Mielke, hans närmaste man, hotade med att om Honecker inte avgick frivilligt så skulle han minsann avslöja allt han visste och då...

Honecker gav upp. När man skulle rösta om hans avgång räckte han själv upp handen. Som belöning för sin medgörlighet fick han följande dag själv förkunna sin avgång och motivera den med sin

sviktande hälsa. Centralkommittén, som hastigt inkallats, valde Egon Krenz till generalsekreterare. Med sina 52 år var han en ungdom i politgänget, och då han länge varit chef för den statliga ungdomsorganisationen FDJ (Freie Deutsche Jugend) hoppades man att han skulle övertyga upprorsmakarna med en fläkt av framtidsinriktad ungdomlighet.

Men den otåliga DDR-befolkningen upplevde inte alls valet av Krenz som ett framsteg utan som en provokation: samma gamla förstelnade SED-etablissemang om än med nytt ansikte.

Överallt i landet fortsatte demonstrationerna. Ilskan piskades upp när medierna, som nu vågade agera fritt, avslöjade hur SED-nomenklaturan hade frossat i privilegier och korruption. Befolkningens indignation över regimens hyckleri övergick i förbittring.

Krenz och politbyråns medlemmar stod handfallna. De hade planerat en palatsrevolution men inte vad som skulle ske därefter. Tid att stabilisera läget hade de inte heller, det gällde att ögonblickligen skaffa fram en karamell för att lugna de uppbragta folkmassorna. Någon kom då på idén att lätta på reserestriktionerna. Förbudet att resa fritt hade retat befolkningen mer än någonting annat i förtryckarsystemet, och regeringen hoppades därför att med ett sådant beslut snabbt kunna gjuta olja på vågorna.

Den 6 november förkunnade regeringen utkastet till en ny reselag. Där var dock fortfarande tal om pass och visumtvång, och den gjorde därför befolkningen ännu ursinnigare. Under trycket av de eskalerade protesterna avgick regeringen.

Två dagar senare sammanträdde centralkommittén för att besluta om en ny strategi. Då hela politbyrån hade avgått måste en ny väljas. Så länge det kommunistiska systemet hade fungerat enligt känt mönster hade valet av nya medlemmar varit enkelt: den av polit-

NÄR MUREN FÖLL

byrån föreslagna listan hade antagits enhälligt. Men nu var det nya tider, och varje medlem måste väljas individuellt. Det var en mödosam demokratisk procedur med röster, motröster och en massa protester.

När det tidsödande valet äntligen var avslutat tog Krenz till orda. Den uppskärade centralkommittén hade väntat sig ett klart koncept om hur det kris-skakade partiet skulle få fotfäste igen och bemöta krisen. Men Krenz förtog genast alla illusioner. Han förklarade att landet stod vid ruinens brant och sköt skulden för det katastrofala läget på Honecker.

Därefter gav partiets finansansvariga en drastisk skildring av alla misstag de statliga organisationerna hade gjort och som nu lett till statens bankrutt. Centralkommitténs medlemmar greps av panik. Deras fasa stegrades till ursinne över att de som burit ansvaret för den eskalerande misären under alla år inte hade öppnat munnen och protesterat. Sin ilska riktade de mot Krenz: Varför hade han, som suttit i statsledningen, då inte reagerat tidigare?

Klockan halv fyra på eftermiddagen avbröt Krenz den upprörda diskussionen. Willi Stoph hade just överlämnat ett utkast till en ny reselag som måste beslutas omgående. Krenz läste upp texten och bad om kommentarer. Men centralkommitténs medlemmar hade huvudena fulla av alla chockbudskap de konfronterats med och hade knappast några invändningar. Krenz överlämnade texten till politbyråns pressansvarige Günter Schabowski, som skulle förkunna de nya reseföreskrifterna på den internationella presskonferensen klockan 18.00.

Den nya reselagen, som skulle träda i kraft följande dag, gick ut på att utlandsresor visserligen fortfarande krävde visum men att detta kunde begäras utan att särskilda skäl måste anges och snabbt tilldelas. Dessutom skulle utlandsresor kunna ske genom alla övergångar mellan Öst- och Västtyskland, även över sektorsgränserna i Berlin.

På den internationella presskonferensen rörde det sig först om andra frågor. Strax före slutet frågade en italiensk reporter om den nya reselagen. Därpå grävde Schabowski, som själv inte deltagit i centralkommitténs möte, fram texten ur manuskripthögen på sitt bord och läste upp den. På frågan när det nya reglementet skulle träda i kraft svarade han tvekan: "Efter vad jag förstår genast, omedelbart." ("Nach meiner Erkenntnis gleich, sofort.")

Det var signalen. När tv-stationerna i öst och väst i sina kvällsnyheter den 9 november informerade om presskonferensen tog de förbluffade östtyskarna endast in att den nya resefriheten skulle börja genast och att de även kunde resa ut genom muren i Berlin. Hundratusentals strömmade till gränsövergångarna. De överrumplade

FOTO: RENE BURRI/MAGNUM PHOTOS/IBL

gränsposterna, som drillats till att skjuta på alla som närmade sig muren och inte erhållit några nya instruktioner, stod handfallna. Under trycket från de svällande folkmassorna såg de dock inget annat val än att ge efter och öppna bommarna. Tusentals östberlinare vällde in i Västberlin.

Muren hade fallit.

Dagen därpå uttryckte Willy Brandt sin glädje med sina bevingade ord: "Nu växer samman det som hör samman." ("Es wächst zusammen, was zusammen gehört.")

Smekmånaden efter murens fall blev dock mycket kort. Den orgiastiska lyckan att omfamna varandra efter den långa skilsmässan förbyttes snart i frustration och aggression: i öst för att hoppet att genast få ta del av den glittrande välfärden i väst visade sig vara en illusion, i väst för att uppgiften att sanera det östtyska skrotlagret krävde uppoffringar. Ju mer detaljer som kom fram om systemet i DDR, desto mindre

lust hade västtyskarna att dela med sig av sitt välstånd till landsmän som under alla år betecknat dem som kallhjärtade fascister, imperialister och krigshetsare. I både öst och väst önskade många snart att muren aldrig fallit.

För andra gången på mindre än ett halvsekel stod Tyskland inför det dilemma som alltid uppstår när en diktatur avlöses av en demokrati: Vad ska ske med dem som stött regimen? Vem kan göras ansvarig i ett system där propagandan genomsyrar allt och den enskildes frihet är starkt beskuren? Är befolkningen medskyldig till de brott som begåtts?

Dessa frågor, som debatterats i Västtyskland ända sedan Tredje rikets sammanbrott, måste nu plötsligt hanteras på nytt. Kan man dra paralleller mellan 1945 och 1989?

Efter krigsslutet satte sig segrarmakterna till doms över tyskarna, krävde att de skulle distansera sig från sitt förflutna och talade om för dem vad demokrati är. Under krigets slutskede hade Stalin, Roosevelt och Churchill kommit överens om att Tyskland efter krigsslutet skulle bestraffas, avnazifieras och demokratiseras. Men när de allierade började omsätta dessa mål i praktiken i sina respektive zoner visade sig genast hur olika deras föreställningar var, både om vem som skulle bestraffas och om vad en demokrati är.

I den sovjetiska ockupationszonen ställdes befolkningen aldrig till svars för de brott som begåtts under naziregimen. Då folket i den kommunistiska världsbilden alltid är offer för makthavarnas egoistiska intressen, fick de "små" nazisterna genast hjälpa till att bygga upp sitt land igen – naturligtvis under förutgåttning att de anpassade sig till kommunisternas föreställning om vad en demokrati är. I östzonen bestraffades de "stora" nazisterna, och den gamla eliten byttes ut mot en ny. Men för övrigt antastades inte strukturer från nazitiden. Regimen använde sig av dem för att etablera en ny dik- »

tatur och polerade den antifascistiska myten om DDR som Hitler-motståndarnas land.

I västzonerna förlöpte ockupationen helt annorlunda. De västallierade med USA i spetsen var övertygade om att hela det tyska folket måste göras ansvarigt för nazitidens illdåd. Även om en kollektiv skuldanklagelse aldrig uttalades öppet låg den till grund för deras ockupationspolitik. En enorm kontrollapparat sattes igång med åsiktstester, meterlånga frågeformulär, yrkesförbud... Att dessa metoder var föga lämpade att övertyga den tyska befolkningen om den västliga demokratis förträfflighet framgick av sucken:

*Gud give oss ett femte rike
Det fjärde är det tredje like.*

Efter det kalla krigets utbrott 1947 fick avnazifieringen dock ett abrupt slut. I den maktkamp som nu seglade upp var det inte längre antifascism som gällde utan antikommunism. I väst blev det därför snarare de "små" nazisterna som bestraffades medan de "stora" nazisterna – nu som övertygade demokrater – snart satt på sina gamla poster igen eftersom de västallierade inte längre ville avstå från den gamla elitens fackkunskap och erfarenhet.

Efter murens fall intog västtyskarna en liknande hållning som de västallierade segrarmakterna 1945: de satte sig till doms över östtyskarna, krävde att de skulle distansera sig från sitt förflutna och talade om för dem vad demokrati är. Och det var en dubbel anklagelse de riktade mot sina östtyska landsmän: inte bara att de motståndslöst anpassat sig i den kommunistiska diktaturen utan också att de aldrig gjort upp med sitt nazistiska förflutna. Då de vuxit upp med den antifascistiska myten och alltid betraktat skuldfrågan som ett rent västtyskt kapitalistiskt problem kände sig många östtyskar förolämpade och slog anklagelsen aggressivt ifrån sig.

Hade västtyskarna tröttnat på att ensam bära skuldbördan från Hitler-tiden och krävde därför att östtyskarna äntligen skulle ta på sig sitt ansvar? Eller var det ett behov att kompensera den förödmjukelse de själva utsatts för efter krigsslutet som gjorde att de hade så lite förståelse för sina östtyska landsmän? Hur kontraproduktiva kollektiva skuldanklagelser är borde de egentligen ha lärt sig av sina egna erfarenheter, och även denna gång blev effekten inte den avsedda utan den motsatta: anklagelserna motiverade inte till en kritisk självforskning utan provocerade fram trots. Liksom många västtyskar efter krigsslutet kände sig många östtyskar orättvist anklagade och reagerade med undanflykter, lögn och butter tigande.

De oppositionella i Östtyskland upplevde också samma besvikelse efter murens fall som samhällskritiska västtyskar efter krigsslutet: regimtrogna vände kappan efter vinden och satt snart på toppen av samhället igen, medan deras egna drömmar om ett nytt och bättre Tyskland grusades. Det var inte kapitalismen de östtyska rebellerna hade kämpat för utan en mänsklig och världsöppen socialism. Men nu, när de äntligen drivit fram regimens fall, blev de omkörda på båda sidor: deras östtyska landsmän kastade sig i armarna på västtyskarna och sålde sin själ för D-mark och välstånd, och deras västtyska landsmän ignorerade deras krav och genomförde återföreningen på sina egna villkor.

20 år är det sedan muren föll men känslomässigt står den fortfarande kvar. Många östtyskar är förbittrade över västtyskarnas arrogans och känner sig sårade över att deras stat fördöms. Ni västtyskar har ingen aning om hur vårt liv i DDR såg ut och ni intresserar er inte ett spår för oss, klagar de. Efter kriget fick ni stöd av en rik stormakt, ni kunde därför bygga upp ert liv igen och hade framgång. Men oss gav ni aldrig en chans. Ni klampade in i vår värld, bestämde över allt och förstörde det som var bra och tryggt. I DDR var ingen arbetslös och ingen behövde vara orolig för framtiden. Men sedan

återföreningen finns det inte någon solidaritet längre, bara själviskhet och konkurrens.

"Miljoner östtyskar skulle behöva genomgå en terapi", säger den östtyske psykoterapeuten Hans-Joachim Maaz, som själv var aktiv i proteströrelsen. De lider, diagnostiserar han, av en blandning av depressiv resignation över att deras drömmar om lycka och välstånd gått i krasch, vanmäktig ilska över att staten som förr tagit hand om dem nu har lämnat dem i sticket, och av mindervärdighetskomplex för att de är ekonomiskt beroende av västtyskarna och känner sig som fattiga och ovälkomna släktingar. Och då framtiden ter sig hopplös väljer de den enklaste lösningen: de flyr tillbaka till det förflutna och förhärskar det forna DDR.

"Vi har aldrig gjort upp med vårt förflutna", konstaterar Maaz. "Vi saknar det som kallas 68-årsrevolutionen. Och vi skulle behöva en ny revolt där den yngre generationen gör upp med föräldragenerationen som bar upp DDR."

En sådan generationskonflikt är dock inte i sikte. Tvärtom: även unga östtyskar, som själva aldrig upplevt DDR, förhärskar idag den östtyska staten. "Hemlängtan till diktaturen" löd titeln på en artikel i *Der Spiegel* (29/6-09) om den nya "ostalgin" som nu breder ut sig i östra Tyskland. Det är inte bara gamla stalinister och oförfärdiga Stasi-ideologer som sörjer den kommunistiska staten. 57% av östtyskarna anser idag att DDR hade fler för- än nackdelar. Visst fanns det ett par problem, tillstår de, men den som anpassade sig kunde leva gott i den östtyska staten. Många hävdar att de var lyckligare under den kommunistiska regimen än i det återförenade Tyskland idag.

Att existensångest och bristande självförtroende är grunden för den växande högerradikalismen och främlingsfientligheten i de nya förbundsländerna – det menar också Gregor Gysi, östtysk partiledare i SED:s arvtagare Die Linke. "Nynazisternas framgångar beror på att östtyskarna känner sig som andra klass", säger han. "Alltså försöker de finna någon ur klass 3 så att de själva kan känna sig som klass 1. De högerradikala erbjuder detta falska självmedvetande alldeles gratis genom att säga: Bara genom din födsel är du mer värd än miljarder andra. Du är nämligen tysk!"

Hur hög "muren i huvudet" är idag vill många återförenade tyskar inte gärna se. En desillusionerande inblick i det öst-västtyska dramat ger en nyutkommen bok: *Immer wieder Dezember. Der Westen, die Stasi, der Onkel und ich* (Droemer 2009, 240 s) av Susanne Schädlich, dotter till den regimkritiske författaren Hans Joachim Schädlich. Hon skildrar där hur Stasi-systemet bryter ner hennes familj. När fadern publicerar en bok i väst och skriver under protesten mot utvisningen av vissångaren Wolf Biermann 1976 är familjen tvungen att lämna DDR. De får tillstånd att flytta till Västtyskland. Dottern, då elva år, upplever mötet med västvärlden som traumatiskt: rådvillhet, utanförskap, hemlängtan och den hotfulla känslan av att de fortfarande förföljs. Fadern blir depressiv, föräldrarna går skilda vägar, dottern flyr från problemen till USA. Efter murens fall får hon veta att hennes älskade farbror Karlheinz Schädlich arbetat för Stasi och spionerat på dem och deras vänner även i väst. Chocken över hans förräderi kommer hon inte över. Hon återvänder från USA 1999 och slår sig ner i Östberlin men vägrar förlåta honom. Han kan inte heller förlåta sig själv. 2007 tar han livet av sig.

Susanne Schädlichs självbiografiska berättelse är en lektion i tysk efterkrigshistoria och ett gripande dokument om de mänskliga tragedier som blev följden av Tysklands delning. Den visar hur djupgående den tysk-tyska konflikten är och förtar alla illusioner om att den ska kunna lösas inom överskådlig framtid.

Barbro Eberan är fil dr och författare bosatt i Hamburg.

Hennes senaste bok är *Vi är inte färdiga med Hitler på länge än* (2002).

FOTO: PIEL PATRICK/GAMMA/IBL

Storartade år i Berlin

Med muren föll inte bara kommunismen. Klockan klämtade också för den aparta biotopen Västberlin och för den bohemiska livsstil som odlades där.

Av Jens Christian Brandt

När muren föll hade jag redan hunnit avverka tre höstar i Västberlin, sex olika andrahandslägenheter och en natt i den östtyska gränspolisens förhörssrum på Bahnhof Friedrichstrasse.

Jag hade upplevt ett sista eko av kalla kriget i form av vinande polisbatonger vid den stora anti-Reagan-demonstrationen 1987 och inifrån en plomberad sovvagn otaliga gånger hört DDR-tullens schäfrar gläfsa på kajen i Sassnitz. I Östberlin hade jag motvilligt druckit ur den öppna flaska chokladlikör som gick laget runt

då tre bulgariska dissidenter firades med vernissagefest på ett underjordiskt konstgalleri; i väst hade jag gått på sövande seminarier hos den tidens filosofstjärna Jacques Derrida och försökt kväva hostan vid de presskonferenser där Heiner Müller viftade med en kubansk cigarr och till auditoriets jubel kallade Gorbatsjov "en Messias i björnskinnsmössa".

En råkall januarinatt hade jag vid hemkomsten mötts av en gigantisk svarträtta som satt halvvägs upp i trapphuset och väste med blottade framtänder.

»

På ett ruffigt hotell i de vanryktade horkvarteren kring Stuttgarter Platz hade jag i egenskap av nattportier tagit emot cirka etthundra femtio utskällningar från amerikanska backpackers som hittat adressen i det årets *Let's Go Europe* och nu fann att rumsdörren inte gick att låsa samt att tvättfatet låg sönderplockat i garderoben.

Jag hade sett livsmedelskedjan Bolles filial i Kreuzberg plundras av en nattlig, heterogen mobb bestående av punkare och pensionerade hemmafruar (de förra länsade sprithyllorna på en sekund, de senare fyllde lugnt och stilla sina kundvagnar med ett berg av kattmat och fågelfrön) och i lokalpressen storögt följt rapporteringen från den fest i presidentpalatset där en happeningkonstnär som kallades *Svensken* för en svindlande timlön hyrts in för att kasta djupfrysta fiskpinnar på de utländska ambassadörerna.

Dessutom hade jag under vanhedrande former fått sparken från jobbet som eldare på en av epokens mest omskrivna avantgardeteatrar. (Kakelugnen, som var mitt ansvar, slocknade inför en premiär.)

Kort sagt, vad gällde Berlin var jag veteran. Kanske var det just därför som jag missade själva Händelsen. Jag kan idag exakt rekonstruera vad jag gjorde i det ögonblick muren föll: jag låg hemma på soffan och tänkte på ingenting. Det var torsdagen den 9 november 1989. Jag minns att jag släckt alla lampor och genom balkongdörren såg de ännu gröna trädskronorna på trottoaren utanför böja sig för en mild vind; då och då rullade en senkommen kastanj över balkonggolvet. Friden stördes av att tv:n slogs på i våningen ovanför; man hörde ett diffust sorl, tutande bilar och en röst som upphetsat ropade: "Det här är ett historiskt ögonblick."

Någonting tog slut den där natten. Medan arbetets hjältar dansade under champagnefontäner på lyxgatan Kurfürstendamm gungade cementblock efter cementblock bort i lyftkranarnas gap. På västsidan var alla överens om att det var kommunismen som dog. Att klockan klämtade också för den lilla aparta biotopen Västberlin var det ingen som riktigt ville inse.

Man hade varit en bortglömd, perifer enklav så länge att när historien äntligen ägde rum misstog man den för en ovanligt lyckad happening. Västberlinarna var införstådda med murfallet så länge det handlade om spontan förbrödning vid en gränskontroll, konfettiregn och folk som dygnet runt låg på knä i gytjan och knackade loss stora neonglänsande flak ur muren som inte längre delade staden. Men när Helmut Kohl och Willy Brandt redan nästa kväll, sida vid sida, försökte stämma upp nationalsången på den plats där Kennedy många år tidigare sagt sig vara *ein Berliner*, blev de skoningslöst utbuade.

Under månaderna som följde skenade utvecklingen. Snart stod det klart att en majoritet av östtyskarna såg murens fall som början på något nytt. De fridsamma men envetna östrevolutionärerna som demonstrerat för reformer medan det ännu var farligt och som på mörka bakgator systematiskt misshandlats av Stasis slagskämpar och extraknäckande, regimtroga skinheads, trängdes nu snabbt undan och ersattes på de så kallade måndagsdemonstrationerna i Leipzig och Östberlin av ett småborgerligt garde Helmut Kohl-fans som viftade med västtyska fanor och skanderade *Deutschland – einig Vaterland*. Tempot var som sagt rasande. Kommunistpartiet gick i graven, experter från Reeperbahn besökte Östberlin och instruerade lokala krogvärdar i konsten att arrangera miss-wet-t-shirt-tävlingar och plötsligt var det ofattbara ett faktum: det delade Tyskland skulle återförenas.

När västtyskarna insåg att notan skulle bli hög var det redan för sent.

Resten av världen såg också med viss skepsis på återföreningen. I

London, Paris och Stockholm höjdes röster som varnade för *det fjärde riket*. Den spirande misstron fick ytterligare näring när Tyskland i början av Balkankriget, på eget bevåg och utan att rådgöra med sina allierade, erkände först Slovenien och sedan Kroatien som självständiga stater. En annan sak som väckte ont blod utomlands var rättegångarna mot DDR:s gränssoldater.

Natten till den 6 februari 1989 sköts den 20-årige Chris Gueffroy till döds under ett försök att ta sig över Berlinmuren. Han pepprades med tio kulor, varav en träffade i bröstet. (Ytterligare elva visslade knappt förbi.) Att västberlinska åklagare så småningom väckte åtal mot de soldater som skjutit jämfördes internationellt gärna med rättsskipningen i 50-talets Västtyskland då man enligt kritikererna också haft en tendens att sätta dit de små underhuggarna men fria de riktigt fula fiskarna.

I Sverige rapporterade DN fortlöpande från rättegångarna. Offrets namn var konsekvent felstavat, medan tidningens utsände familjärt kallade förövarna Andreas, Peter, Mike och Ingo och dessutom fastslog att de var "pojkar". Karriären som gränssoldat skildrades så här:

Andreas grät hela tiden de första dagarna. Han hade länge hållit sig undan vaktjänst vid muren och tagit jobb i köket. Men när han retades för att han var en "kökskackerlacka", så tog han geväret och gick med. Han kommer alltid att ångra det.

När det var dags för slutplädering sammanfattade DN hela rättegången med orden: "Kravet på hämnd finns där, blandat med kraven på rättvisa" och *Expressen* konstaterade syrligt: "Från att ha varit en befriare får Västtyskland allt mer karaktären av en segrarmakt, som ovanifrån lär östtyskarna sin version av rätt och frihet."

Det skulle komma fler sådana atmosfäriska störningar. Runt om i Europa (inte minst i Sverige) blev det bland Tysklandsspecialister mode att påpeka att återföreningen "inte var ett frivilligt samgående mellan två stater så mycket som ett införlivande av DDR med Västtyskland". Citatet är från DN, men hade lika gärna kunnat stå i vilken vänsterliberal tidning som helst. Tyskland var åter buffeln i den europeiska storpolitiken, och många som ogillade landet med de förment vässade armbågarna jublade lite extra när det EU-kritiska Danmark sommaren 1992 besegrade Stefan Effenberg & co i EM-finalen i fotboll.

För oss som under de åren bodde i Berlin tedde sig utlandets skepsis obefogad.

1991 hade parlamentet i Bonn röstat fram Berlin som huvudstad. Stora planer smiddes, men i praktiken rubbades knappast stadens status som älskvärt provisorium. Det var de år då Berlin tycktes gunga fram till tonerna av *Love Parade*. Bohemerna i väst, som först distanserat sig från återföreningens hurra-patriotism, upptäckte nu undan för undan att de östra stadsdelarna var minst lika spännande som Kreuzberg. Man tog sitt pick och pack – Heideggers samlade verk under den ena armen, den något luggslitna marijuanaplantan under den andra – och flyttade till en tjugusig rivningskåk i Mitte eller Prenzlauer Berg. Att det tog femton månader eller mer att få ett telefonabonnemang förhöjde bara charmen; tid hade man i överflöd. Själv jobbade jag hårt på att tvätta bort mitt rykte som undermålig koleldare, och omkring 1994 hade jag förfinat den så kallade pyramidtekniken (som förutom brunkolsbriketter av tjeckisk härkomst, även inkluderade ved från bananlådor samt långa knastertorra rem-sor ur *Bild-Zeitung*) till ett mästerskap som vann östtyskarnas respekt och de många tillrestas beundran.

Det enda som verkligen oroade under de åren var den framväxande högerextremismen. I två västtyska småstäder, Mölln och Soling-

NÄR MUREN FÖLL

en, brändes turkiska storfamiljer inne. Även flyktingförläggningar på östtyska landsorten brann ständigt, och ju längre österut man kom i Östberlin desto fler skinnskallar stötte man på. Av rädsla för Västberlins många turkar höll de sig mestadels undan. Stämningen var ändå hotfull. I efterhand tänker jag att de årens hedonism var lika naiv och världsfrånvärd som bohemtillvaron i det gamla Västberlin hade varit.

Överallt fanns det bortglömda byggnader – ett bankvalv, ett gammalt bryggeri, en nedlagd bensinmack – som snabbt omvandlades till epokens karaktäristiska mellanting av vardagsrum, bar och dansgolv. Möblemanget var alltid detsamma: slitna galonsoffor och lampor med fransiga skärmar. Ville man beställa en öl fick man vänta tills bartendern rullat sin joint och tröttnat på korsordet. Alla dansade ständigt, och den enda ursäkten var kanske att staden under de åren genomsyrades av en enorm lättnad. Världshistorien hade kommit på besök, härskare hade störtats, statyer hade monterats ned och transporterats bort i tidig morgondimma, gator, torg och offentliga byggnader hade bytt namn, *men själva staden var fortfarande densamma, oförändrad*. En enklav bortom tid och rum.

Omedelbart efter murens fall hade en framstående västtysk ekonom skrivit i *Die Zeit*: "Nu blir Berlin vad det alltid har varit: en fattig stad nära polska gränsen." Kanske hade profetian slagit in, det gjorde hursomhelst inte ont. Det bittra i efterhand var den höga graden av egocentrism och självtillräcklighet. Det var krig på Balkan och i Tjetjenien, det var folkmord i Rwanda, och allt vi gjorde var att dansa, oavbrutet.

Egentligen var det först 1998 som Berlin vaknade ur denna apolitiska koma.

När folk kom utlullande från de nattliga dansgolven såg man ett land som man visserligen bodde i, men aldrig riktigt identifierat sig med. Omvärldens fasa för ett starkt och mäktigt Stortyskland hade sakta men säkert förbytts i en irritation över att "Europas motor" hackade. Grannländerna var inte längre rädda, utan bekymrade, nästan medömmande. För den en gång så starka ekonomin blödde, jobben (särskilt inom tillverkningsindustrin) var redan på väg att utlokaliseras till länder som Slovakien och de nödvändiga reformerna lyste med sin frånvaro.

Tyskland började helt enkelt att betraktas som en smula efterblivet.

Hur polysexuellt Berlin än var, resten av landet var fortfarande uppbyggt kring det tidiga 50-talets värderingar. Det var kärnfamiljen, och hemmafrun som kärleksfullt höll maten varm när barnen kom hem från skolan prick klockan ett. Det var långa tjugiga utbildningar för borgarklassens döttrar, och i samma ögonblick som de gifte sig med någon dubbelknäppt rotarykostym fick Wittgensteins skrifter ersättas med ett smärutigt förkläde och en dammvippa. Även integrationen haltade. Den första generationen turkiska *Gastarbeiter* hade skaffat barn och barnbarn, men fastän dessa var födda i Berlin eller Frankfurt blev de sällan eller aldrig tyska medborgare och levde alltmer i ett parallellt universum.

Britterna hade Tony Blair och hela kampanjen kring *Cool Britannia*; Frankrike och Nederländerna hade sina briljanta, mångkulturella fotbollslag. Tyskland däremot regerades fortfarande av en man som på grund av sin egensinniga huvudform kallades *päronet* och som med hela sin livsstil förkroppsligade den antimodernistiska provinsen.

Så nio år efter östtyskarnas sammetsrevolution sjösatte västtyskarna sitt revolutionära projekt: att rösta bort Helmut Kohl.

Det var den tyska efterkrigsvänstern som 1998 vann valet åt Gerhard Schröder. Alla dessa miljoner som vuxit upp med Auschwitzprocesser, handmålade fredsduvor, batiktryck och antikärnkrafts-

demonstrationer, och som vantrivdes med Kohl därför att de, kanske orättvist, anklagade honom för att förkroppsliga ett äldre, stelar och mera auktoritärt Tyskland.

Med facit i hand kan det tyckas märkligt, men installationen av Schröder som regeringschef och den vagt bohemiske Joschka Fischer som utrikesminister utlöste en våg av eufori i Tyskland. Båda hade ett förflutet inom den radikala studentrörelsen och när de nu hivades upp i regeringsställning utgjorde de tillsammans en perfekt projektyta. Det *urbana* Tyskland kunde, åtminstone för några ögonblick, ge sig hän åt illusionen att det var de egna idealen som satt vid makten.

Långtgående reformer utlovades, det filades lite löst på nya medborgarskapslagar och belåtna med det man tyckte sig ha uppnått kunde berlinarna lugnt retirera till sina dansgolv igen.

I själva verket var Schröders regeringstid inte ett brott mot traditionen från Adenauer och Kohl utan den farsartade slutakten. *Bild-Zeitung* älskade honom just för att han i de mäktiga redaktörernas ögon förkroppsligade kontinuitet istället för förändring. Inom kort hade den samlade boulevardpresen krönt honom till "Tysklands sexigaste man". Han tog emot hyllningarna med en gäspning, som om detta epitet bara var en senkommen bekräftelse på en objektiv sanning i stil med att solen går upp i öster. För att något mildra intrycket att han av befolkningen framför allt förväntade sig beundran, uppmanade han väljarna att ställa stränga krav på honom. "Om jag inte fått ned antalet arbetslösa till under 3,5 miljoner ska ni rösta bort mig igen."

Kvittot kom inte omgående, men det nya millenniets första årgick ändå i desillusionens tecken. När Schröder i valet 2005 ställdes mot en kandidat som var blank, så fullkomligt blank, att en kristdemokratisk höjdare om Angela Merkel kunde säga att "Hon är en lysande politiker, men ärligt talat har jag aldrig riktigt fattat varför hon är med i just vårt parti" var han dömd att förlora.

Overgången var på intet sätt dramatisk. Schröder själv drog sig tillbaka till sina obskyra uppdrag för Gazprom, men socialdemokraterna förblev i regeringsställning, dock som junior partner till Merkels CDU. Och ändå var det någonting som kommit i gungning: den skimrande, rustningsliknande Brionikostymen hade bytts ut mot Merkels inte helt klädsamma röda blazer och plötsligt fanns det tid och utrymme för reformer. Utrikespolitiskt svängde Tyskland tillbaka in mot mitten, bort från det fatala fjäskandet för Putins Ryssland, och med den karismatiska familjepolitikern Ursula von der Leyen som sin högra hand införde Merkel en föräldraförsäkring som i kombination med utbyggnaden av antalet dagisplatser sikade till att förpassa hemmafrun till historien.

Själv var jag då inte längre med på skutan. Efter arton storartade år i Berlin flyttade jag 2004, just för att de förskolor metropolens kunde erbjuda inte riktigt kändes lockande. Oändligt många svenskar gick samtidigt den motsatta vägen och slog sig ned i stadsdelar som Friedrichshain och Treptow. I bästa fall kommer den generationen att bygga upp en ny och konstruktiv relation till Tyskland. Den stora folkfesten under fotbolls-VM 2006 var en öppning, men bilden av Tyskland i Sverige tyngs ännu, fullständigt i onödan, av en enorm barlast av fördomar och gamla förlegade schabloner. Särskilt inom media får Tyskland och tyskarna ofta representera all möjlig bråte som svenskarna är stolta över att ha lämnat bakom sig.

Varför den där kakelugnen på avantgardeteatern i Kreuzberg slocknade har jag fortfarande inte begripit. Jag eldade med så kallade *Eierkohlen*, av extra hög kvalitet, och var noga med att inte kväva glöden när jag skyfflade på nya lager.

Jens Christian Brandt är litteraturkritiker och kulturjournalist.

FOTO: LOOK-FOTO/IBL

Myter om ett delat land

Debatten om den tyska samhällsutvecklingen pågår fortfarande intensivt och oförtrutet. Händelserna den 9 november 1989 och frågan om skuld och ansvar är långtifrån avgjorda.

Av Lisbeth Lindeborg

De drygt sexton milen mellan den tysk-tyska gränsen Helmstedt-Marienborn i Niedersachsen och Västberlin var alltid lika sega. Under åren 1975 till 1989 färdades jag längst denna mest kända transitsträcka minst tre-fyragångar om året. Men det lönade sig. Västberlin under kalla kriget var den mest kulturellt dramatiska och intellektuellt fängslande storstad jag någonsin upplevt. Spänningen mellan den lokala politiken och de inte alltid väl överlagda tillropen från regeringen i det avlägsna Bonn och den kalla konfrontationen mellan stormakterna i denna frontstad var i många avseenden en fruktbar jordmån för politiska utspel där det fick bära eller brista. Här fördes de intensiva debatterna utan skyggelappar; här blomstrade en avantgardistisk kultur bland annat inom kvinnofilmen.

Att åka transitsträckan med bil, som var mitt sätt att resa, var alltid en upplevelse med stark symbolkaraktär, något som en flygresor där man bara dimper ned aldrig kan erbjuda. I Helmstedt lämnade jag bokstavligen väst och den demokratiska friheten för att genomkorsa en diktatur – fiendeland – under drygt två timmar innan jag nådde frihetens yttersta utpost. Det var alltid lika pirrigt – vad skulle jag ta mig till om jag fick motorstopp. Mobiltelefon fanns inte.

Elva år före murens fall, år 1978, hade jag tillryggalagt transitsträckan för att intervjua en östtysk kvinnlig filmfotograf och god vän i östra Berlin. För att göra det hela litet roligare gjorde jag något som jag då inte visste var strängt förbjudet. Några mil före Berlin avvek jag och började köra omkring på östtyska landsbygden – jag kände till alla gränsövergångar och hade bestämt mig för en annan än den jag anvisats. Det var vid jultid och de nedgångna förkrigshusen utstrålade kyla i de trista samhällen jag åkte igenom. Här och där hängde en girland, vinden ven om de få ljusen på granarna och de röda upplysta stjärnorna var av sovjetiskt snitt. Det var beklämmande och jag började ångra mitt tilltag. På människor var utomhus men de som såg min röda Mini med svenska nummerskyltar såg inte särskilt tilltalade ut. Då jag kom fram till min utvalda gränsövergång blev jag inkallad på kontoret och förhörd av några tungt beväpnade gräns-soldater: Varför hade jag avvikit från den tillåtna transitsträckan? Men det rädde julstämning – jag fick köra vidare till min intervjuerson där jag även skulle övernatta. Innan jag hann säga något frågade hon varför jag inte kört som jag skulle: "Du hade tur att du inte blev kvarhållen över natten." Övervakningen i DDR var total.

Natten den 9 november 1989 var jag åter på väg från min bostad i

NÄR MUREN FÖLL

Bad Schwalbach väster om Frankfurt/Main till en konferens i Väst-berlin och i direkt anslutning till denna skulle jag fortsätta till Stock-holm för ännu en konferens. Jag hade – som vanligt – kommit iväg för sent och när jag anlände till gränsen, Helmstedt-Marienborn, var det över midnatt. På bilradion hade jag hört att muren öppnats i Ber-lin; först senare fick jag veta att den första personen från DDR som överhuvudtaget gått över den tysk-tyska gränsen var narkosläkaren Annemarie Reffert och hennes 15-åriga dotter Julianne bosatta nära Magdeburg. Klockan 21.15 var de ensamma om att åka över gränsen till Helmstedt där de körde en runda innan de åkte hem igen.

Under de sena kvällstimmorna spred sig nyheten om slopandet av gränsövergångarna med ilfart. Då jag själv kom till Helmstedt-Marienborn drygt tre timmar senare (den 10 november) kunde jag inte tro mina ögon – tutande bilar på platsen framför övergången, ropande och skrattande människor, glittrande levande ljus och smällande champagnekorkar högt i luften. Att "något" skulle hända anade man sedan den 9 oktober och demonstrationen i Leipzig, men att själv få bli ögonvittne till hur människor gick förbi gränstornen och genomkorsade ingenmansland utan att bli häktade eller jagade var ett historiskt ögonblick som än idag ger rysningar utefter ryggraden. Jag stannade till bilen några minuter; med ögonen slukade jag det jag såg framför mig. Den bilden mitt i natten och den avlägsna ekot av glädjeljuden har för alltid etsat sig fast i minnet.

På transitsträckan hörde jag på bilradion om fick veta vad som hänt i Berlin. Gatorna inne i stan var fullpackade. Två dagar senare var jag åter på väg transitsträckan Berlin-Helmstedt mot färjan i Puttgarden-Rödby; denna gång var det köer de fyra milen från gränsen till Braunschweig – idel puttrande "Trabis".

Jag var vid den tidpunkten doktorand i politologi och följde den häftiga debatten efter murens fall in i detalj. Då den första euforin var över tog diskussionen fart såväl i Tyskland som internationellt om vad som nu skulle hända. När premiärminister Thatcher uttalade sig mot ett enat Tyskland: Varför skulle tyskarna belönas med ett återförenande? Från tysk sida fick hon medhåll av bland andra Günter Grass. Han menade att ett folk som var skyldiga till Auschwitz inte hade förtjänat ett territoriellt stort Tyskland och en återförening. Istället pläderade Grass för en satsning på en tysk kulturunion: det var språket och kulturen – inte minst litteraturen – som var det enande momentet med "spillover" till Österrike och tyskspråkiga Schweiz.

En vapendragare hade Grass i sin österrikiske socialdemokratiska kollega Günter Nenning, känd journalist och författare. I sin bok *Grenzenlos Deutsch* som kom ut ett år innan muren föll pläderar Nenning, som också tar avstånd från nationalstatstänkandet, för ett andligt tyskt rike. Med argumentet att ande är motsatsen till stat skriver han bland annat: "I egenskap av nationalstat snavade Tyskland in på världsarenan alltför sent och har inte åstadkommit något annat än elände. Som andligt rike däremot är det värdigt all ära sedan tusen år tillbaka. (...) För tyskarna är nationalstaten ett nationellt föroljande. Varje försök slutar i en katastrof. Förbundsrepubliken och DDR styr mot varandra som två cyklister som inte kan cykla."

Emot ett förhastat och överlagrt enande var också dåvarande socialdemokratiska kanslerkandidaten Oskar Lafontaine. Han såg på det hela som det ekonomiska vågspel det blev och fick medhåll av dåvarande presidenten för Deutsche Bank, Karl-Otto Pöhl, som även varnade för en snabb valutaunion. Det var också mitt huvudargument mot ett enande då jag utfrågades av Pia Brandelius i TV1:s extrasändning från Berlin på enhetsdagen 3.10.1990. Idag med facit i handen och tjugo års erfarenhet ser vi den tyska ekonomin körd i botten än en gång, hög arbetslöshet

och en svag löneutveckling på arbetsmarknaden. Med alla statliga subventioner har enandet hittills kostat mer än 1 200 miljarder (1200 000 000 000) euro. I dag ser 140 000 tyskar om året inte längre någon framtid här i landet; de utvandrar. Min egen kommentar är: Det är ett under att landet ännu fungerar.

Påfallande många yngre västtyskar var emot ett återföreande. I ett bidrag för den vänsterorienterade *Blätter für deutsche und internationale Politik* (nr.11 1990), "Offener Brief an die alten Männer", frågade två västtyska 27-åringar om inte enandet är "förverkligandet av de gamla människans sentimentala dröm". Vad Genscher, Kohl, Willy Brandt, Egon Bahr etcetera försökt göra är inget annat än "att använda det förgångna som framtid. (...) För oss existerar bara den erfarenheten som det delade Tyskland innebar.

Nationalstaten – det har vi lärt oss – är i sin sentimentala form inte bara överflödigt utan har också (...) skattretande drag“. Idag skulle vi säga ”uncool”. ”Uncool” var också Schröder-regeringens beslut att döpa om Deutsche Bibliothek i Berlin till Deutsche Nationalbibliothek; lika ”uncool” är de berlinare som pläderar för en Deutsches Nationaltheater i Berlin.

Det fanns alltså många skeptiska och avvärjande röster. Idag är en av dem författaren Ingo Schulze. I en intervju nyligen framhöll han att man borde ha lyssnat till skeptikerna. Ty vad vi upplevt är att inte bara det gamla DDR gick förlorat, vilket är en välgärning, utan också att Förbundsrepubliken har förlorat många av sina mest attraktiva karakteristika. Sedan enandet har debatten blivit allt tystare; hela landet har på något sätt urvattnats och förlorat i substans i likhet med Berlin som idag är en konventionell huvudstad vilken som helst.

Man skulle kunna säga att de första gränsöverskridarna den 9 november 1989 inledde östtyskarnas transit till i första hand Västtyskland – en utvandring som ännu pågår – och till Europa. Många har klarat resan, men många är de som ännu inte anlänt till den enade Tyskland. De väntar.

Orsakerna till fördröjningen är otaliga. En av dem är att man inte släpper taget. För att behålla sitt grepp om människan många gammal-kommunisterna till lögn och förnekelse. Kunskapen om DDR som ett diktatur och en "Unredlig" sätts av myten om DDR som ett socialt paradys.

Hur farlig denna historieförfälskning är visar hi-
tus Knabe som är den främste experten på upparb-
föregångna. I sin nya bok *Die Täter sind unter uns*,
lös uppgörelse med det tyska rättssystemet, vi-
tals före detta partifunktionärer och Stasin-
den demokrati de lever i. I det gamla DR
re detta Stasimedarbetare anställda in-
tan 2 000 av dem togs över av poli-
är underlåtenheten att förfölja
soner vid tysk-tyska gränsen
dikappades på grund av skot-
dömts inför rätta.

Isin bok visar Knabes image med lögnar och löpare och välvilliga kritikerna på defensiva nytt. Det är vårt överhand."

Allt annars
betalare se
mot mi

Tysklands utveckling fyller **Edgar Reitz** med pessimism. Regissören till den hyllade tv-serien *Heimat* ser ett samhälle som inte längre förstår vad som håller det samman.

Av Mats Wiklund

»Idag är Heimat en abstraktion«

På tåget från flygplatsen stiger det på ett japanskt par i loden och läder. De blir omedelbart bjudna på öl av de skinheads som jag dittills betraktat med oro och misstänksamhet. Gemytet breder snabbt ut sig i kupén. Den rakade unge mannen bredvid mig har bara gott att säga om svenskt öl och han beklagar djupt att vi inte har möjlighet att supa i kapp senare under kvällen.

Oktoberfesten är inte längre en bayersk utan en global angelägenhet. Flera miljoner tar sig till München för att dricka öl, äta korv och lyssna på blåsorkestrar. En manifestation som utomstående tidigare betraktade med löje och avsmak har nu en annan innebörd. Ritualerna, sångerna och attiraljerna ger helt enkelt inte längre samma kulturella och politiska associationer. De utgör istället nödvändiga inslag i ett internationellt *sing-along* där vi alla är bayrare på långbänkarna.

För min historielösa tåguffargeneration var (Väst) Tyskland en transportsträcka ned mot södra Europa. Vår okunskap uppmuntrade och vidmakthöll fördomar om en nationalkaraktär som ännu får kinderna att hetta av blygsel. Ingenting visste jag och ingenting ville jag veta i min ungdomliga inskränkthet.

Så gick tankarna när München Hauptbahnhof närmade sig. Men också att förenklingar om Tyskland och tyskar fortfarande ligger nära till hands. Till exempel den om det nya, coola Tyskland som, vilket arrangerandet av fotbolls-VM 2006 ansågs visa, gillar att partaja med resten av världen. Eller den om ett fortfarande uppdelat land ("muren i Berlin") där öst och väst misstror varandras avstånd och tvivlar på en gemensam framtid. Den överrädda sanningen är att båda perspektiven inte helt och hållet, och att de skär

...nen är löpsedlarna entydiga: *Merkel* ...der dagen efter valet och CDU och ...egen majoritet. Slut på den stora ...cialdemokraterna och slut på ...de samförståndet. Men en ...de på valnatten att hon ...sler. Hon har också i

hela sin framgångsrika politiska karriär följt läromästaren Helmut Kohls uppmaning: *Keine Experimente!* Den pragmatiska linjen lär bestå de närmaste fyra åren.

Valrörelsen hölls som en av de tråkigaste i mannaminne. Ändå borde man trots allt tolka valet som ett demokratiskt styrkebevis. 20 år efter Berlinmurens fall och den process som ledde fram till återföreningen tydde sig väljarna till den lite tråkiga och förutsebara Angela Merkel, en före detta kvantkemist från Templin uppvuxen i DDR, som sinnebild för trygghet och stabilitet.

Tysklands återupprättelse och pånyttfödelse efter det 20:e århundradets katastrofer är kanske den viktigaste och mest uppmuntrande utvecklingen i Efterkrigsuropa. Men det var en gradvis utveckling med en ingalunda given utgång. Statsmän som Konrad Adenauer, Willy Brandt och Helmut Kohl överilade sig aldrig. De byggde det tysk-europeiska huset sten för sten.

En som alltid har låtit det långa perspektivet styra är filmregissören Edgar Reitz. Hans livsverk är tv-serien *Heimat* (som visats flera gånger på Axess TV) som sträcker sig från första världskrigets slut till millennieskiftet. Den har 30 episoder som uppgår till 54 timmar, innefattar cirka 300 roller och tog 25 år att färdigställa. *Heimat* är en familjekrönika som speglar Tysklands utveckling: spänningarna mellan stad och land, mellan tradition och modernitet, mellan konformism och konstnärlig frihet.

När den första serien visades 1984 (*Heimat II* och *Heimat III* kom 1992 och 2004) satt stora delar av den västtyska tv-publiken som klistrad. Berättelsen om familjerna Simon, Wiegand och Schirmer från den fiktiva byn Schabbach i Hunsrück-området i Rheinland-Pfalz blev ett slags förlösning. Reitz kombinerade ett lyriskt bildspråk med en enastående berättarteknik där huvudrollsinnehavarnas karaktärer växer fram närmast organiskt. Det är genom dem som samhällsutvecklingen skildras, inte tvärtom. Den lilla världen, de enskilda individerna, står i centrum för handlingen.

För detta kritiserades Edgar Reitz. Han anklaga- »

”

Ett drama i vår kultur under 20:e århundradet är att konstnären förlorat förmågan att var en del av samhället.

des för att romantisera landsbygden där nazismen var särskilt stark. Att *Heimat* nästan helt saknar hänvisningar till Förintelsen ansågs särskilt graverande. Inte underligt, hette det, att tittarna njöt. Men Reitz slog ifrån sig påståendena om historieförfalskning och politisk naivitet. Tittarnas entusiasm berodde inte på att de kände sig befriade från ett moraliskt ansvar utan att deras liv och erfarenheter sattes in i ett nytt och mångfasetterat sammanhang. Kanske berodde uppståndelsen också på att *Heimat* saknar ett tydligt och bärande politiskt budskap. Den är mer civilisationskritik än samhällskritik.

Jag träffar Reitz i hans studio på oansenliga Rottmannstrasse. Han är vänlig och avspänd, nyss hemkommen efter en vecka i Mainz där samtliga hans filmer visats under en vecka: mycket folk, stor framgång. Men att inte dagen efter valet inleda intervjun med att be om en politisk kommentar tyckte jag skulle kännas som koketterande. Reaktionen blev också den väntade.

– Jag känner mig lite trött, som de flesta tyskar. Vi vet att ingenting kommer att hända. Det är en stor skillnad mot hur jag kände förr. Men kanske berodde min entusiasm på att framtiden då verkade klarare, möjlig att forma. Så är det inte längre och jag kan förstå att dagens unga tyskar inte är intresserade av politik.

Edgar Reitz tillhör med sina 77 år den generation tyska intellektuella vars identitet helt och hållet präglats av uppgörelsen med nazismen under efterkrigstiden. Politik och kultur ingick i en nödvändig symbios och det mesta skulle omprövas. 1960-talet innebar en filmestetisk uppgörelse i Västtyskland där Reitz, bland annat tillsammans med Alexander Kluge, tillhörde de ledande representanterna. Han nådde snabbt flera framgångar men 1978 kraschade både karriär och personliga finanser när storsatsningen *Skräddaren i Ulm* blev ett kritiker- och publikaflasko.

Jag frågar honom om han inte kände tillförsikt och optimism den ofattbara kvällen 9 november 1989.

– Vi var i Berlin då och filmade *Heimat II*. Det gick naturligtvis inte att föreställa sig konsekvenserna av vad som just hade inträffat. Vi såg östberlinare på Västberlins gator. Människor kom ur sina hus och bjöd dem på vin och champagne. Det var en otrolig stämning.

Jag frågar honom vad han menade med att man inte kunde föreställa sig konsekvenserna av murens fall.

– Den natten trodde vi alla att det skulle vara över redan nästa dag. Vi var säkra på att muren skulle muras igen och att ordningen återställas. Men vi gick tillbaka till muren nästa morgon och såg att folk fortsatte att komma över. Och då började vi förstå att någonting verkligt stort skett.

Edgar Reitz var inte inställd på en tysk återförening. Tvärtom. Han ville inte att den skulle bli av. Snart efter murens fall, tycks Reitz mena, korrumperades och deformerades en exceptionell möjlighet till förbrödring och pånyttfödelse. Under en kort, benädd tid förenades tyskarna på båda sidorna av gränsen av sitt kollektiva minne, större och längre än det personliga, med rötter i 1800-talet. Den officiella återföreningen, däremot, efterfrågades inte av östtyskarna utan drevs på av egoistiska, maktpolitiska skäl från väst. Men hur ett land som fullständigt fallit samman hade kunnat fortsätta att existera är ingenting som han går in på.

Heimat III är också en pessimistisk betraktelse över det nya Tyskland. Det sista avsnittets slutscen visar en ung kvinna, rotlös och utan mål och framtid, som gråtande tittar ut genom ett fönster. Det blir en nästan övertydlig symbol för hopp och ideal som förräts.

– Jag ser i Tysklands utveckling en parallell till mitt eget liv. Det fanns inget intresse bland tyskar för vad jag gjorde under 1960-talet och att jag på ett sätt faktiskt gjorde mitt yttersta för dem. Ett drama i vår kultur under 20:e århundradet är att konstnären förlorat förmågan att vara en del av samhället.

Heimat utvecklades ur Edgar Reitz personliga och konstnärliga kris. Bara genom att återvända till sin uppväxt och hembygd, insåg han, kunde han finna sig själv och ta sig ur sin kreativa förlamning. Insikten drabbade honom efter att han sett den amerikanska tv-se-

rien *Holocaust* och förfärats över dess sentimentalitet och ytlighet. Det fanns en annan historia att berätta, en annan bild av Tyskland. Ett manus började växa fram.

Jag påminner Reitz om den tiden.

– Låt mig säga något om själva begreppet "Heimat". Det är ett av de vackraste orden i det tyska språket och har existerat i hundratals år. Det innehåller minnen och känslor. Men under det 20:e århundradet missbrukades det flera gånger av politiker, och särskilt av nazisterna som inkorporerade det i sin *Blut und Boden*-ideologi. Det var det första skälet för många tyskar att hålla sig på avstånd från "Heimat"-begreppet. Det andra skälet var turistindustrin som gav det en idyllisk mening, ett sätt att beskriva landsbygden. Men det var kitsch. Och för mig som regissör fanns ett tredje skäl att hålla sig undan. Under 1950-talet gjordes sentimentala och romantiska filmer som kallades "Heimat"-filmer, ofta av personer med bakgrund i den nazistiska filmindustrin. Det var dem som min generation revolterade emot.

Tre goda skäl att undvika ett laddat begrepp. Ändå blev det titeln på hans film, en titel som Reitz visste skulle provocera och missförstås.

– Vi tvekade länge, men insåg att vi inte hade något val. Här fanns

Ett hus kan rustas upp och åter fyllas med liv. I *Heimat* är hemmet en ständigt närvarande och laddad symbol.

en berättelse om det tyska folket och deras liv där "Heimat" ingick som en central beståndsdel. När *Heimat* visades första gången var det många tyskar som kände att de kunde slappna av. Men det var inte vad jag ville. Jag ville ge dem en bredare och realistisk bild av hur historien format dem. Den förståelsen kom gradvis, steg för steg under årens lopp. I dag ser man *Heimat* med ett helt annat perspektiv.

Beror det kanske på att "Heimat" numera har en annan innebörd för många tyskar?

– Absolut. Det har verkligen förändrats – men inte som jag hade önskat. De senaste åren har jag diskuterat meningen med "Heimat" i en mängd olika sammanhang. Frågorna som ständigt dyker upp är: Vad betyder "Heimat" i en tid av globalisering? Behöver vi det? Också min inställning har förändrats sedan 1984. För tjugofem år sedan stod "Heimat" för familj, barndom och geografisk belägenhet. Idag inser jag att människor inte längre är knutna till en särskild plats. Och det beror inte på Internet och en gränslös kommunikation. Våra chanser att utvecklas och utforma våra liv bestäms inte uteslutande av vad vi kan se med våra egna ögon. Framtiden påverkas inte längre av konkreta faktorer i den egna miljön. Och det är en stor skillnad. För mig var "Heimat" något sinnligt, något som man kunde röra, lukta och se. I dag är det bara en abstraktion. "Heimat" är ett tillstånd som vi inte kan välja.

Det är också, tillägger han, en myt och berättelse. Och som sådan inspirerad av skönlitteratur: inte minst av Marcel Proust och Thomas Mann som skapade något som kan kallas "Heimat". Lübeck i *Buddenbrooks* är en fiktion och Combray är som Schabbach. Myter

och sagor är en del av människors liv och det var därför helt naturligt för Reitz att utnyttja *Lorelei*-myten i *Heimat III* där handlingen utspelar sig kring Rhen.

Men han värjer sig inför frågan om avsikten med *Heimat*: att förklara Tyskland för tyskarna? Nej, säger han snabbt. Jag är inte "nationens berättare" utan en filmregissör. Det viktigaste var de olika karaktärerna och att låta verkligheten speglas i dem. Men också att förmedla egna minnen av uppväxt och familjeliv.

Jag skjuter in att ett skäl till att *Heimat I* provocerade var dess skönhet.

– Det är en hyllning till livet och den mänskliga existensen. Men också hur det är att leva under svåra omständigheter. Jag dömer ingen. En filmskapare som verkligen hyser respekt för människor har inget behov av att kategorisera. Sättet som jag gjorde *Heimat* på provocerade, eftersom jag framhöll det mänskliga. Historien befann sig inte på distans. När tv visade program om tysk historia fanns alltid ett behov av att avsluta diskussionen genom att bestämma gränserna för vad som var dåligt och vad som var bra.

Edgar Reitz ambition i *Heimat* är uppenbarligen att framhålla tillvarons ambivalens. Med flera hundra rollinnehavare kan det knappast heller bli annat än oförutsägbart, det vill säga högst mänskligt. I

När människor sviker och politiken förräder så försonar oss konsten. Musiken håller Clarissa och Hermann samman.

ett drama där hat och kärlek ständigt strider om uppmärksamheten visar det sig slutligen att respekt är det mest eftersträfvansvärda.

Heimat filmades när kulturell debatt och konstnärlig verksamhet i Västtyskland genomsyrades av en politisering. Jag föreställer mig att förhållandet måste ha utsatt Edgar Reitz för en mental påfrestning, att tidsandan kanske tvingade in honom i en intellektuell och mental försvarsposition. Kände han att hans konstnärliga integritet stod på spel?

– Nu när jag ser tillbaka kan jag konstatera att det faktiskt var en mycket bra tid i tysk historia att göra en sådan film. Jag var inte medveten om det då, men under "Bonnerepublikens" sista år levde vi i ett slags harmoni och frihet. Vi som var konstnärligt verksamma var så präglade av den politiska debatten från 1960- och 70-talen att vi inte förstod att vi verkligen var fria. Och inte bara det. Vi hade en stor publik. Jag är verkligen förvånad över att vi inte insåg hur lyckligt lottade vi var. Jag är helt övertygad om att *Heimat* aldrig skulle kunna uppnå en sådan framgång och få en så stor publik idag. Vi levde i ett undantagstillstånd. Nu är det över. Jag ser en liknande utveckling i andra europeiska länder.

Jag hakar på med en följdfråga i form av ett konstaterande. Före återföreningen verkade det finnas ett gemensamt intresse, kanske till och med en förpliktelse, i Västtyskland bland politiker och konstnärer att stärka demokratin genom att säga sanningen om landets historia. Existerar ett sådant ömsesidigt ansvarstagande i dagens Tyskland?

– Detta är verkligen mycket svårt att förklara och förstå. Jag har

fått alla dessa utmärkelser och priser av den tyska staten. Men inte ett ord har sagts om konstnärliga villkor. Inget intresse har visats för berättelsen och verket. Allt är bara en fasad. Kanske har vi alla förändrats och blivit konsumenter? Om någon gör en film spelar det ingen roll vad slags film de gör. Det viktiga är inte innehållet utan premiären och allt runtomkring den. På 1960- och 70-talen var vi överens om att det gick att förena det konstnärliga med det underhållande. Människor hade olika skäl till att sammanstråla men det fanns samtidigt ett slags gemensamt, högre intresse av att umgås. Idag är det konstnärliga och det underhållande helt åtskilda.

Är detta förhållande, att pakten mellan politik och kultur har upphört, en belastning för tysk demokrati?

– Vi har en stark demokrati. Igår natt när alla de stora elefanterna samlades i tv-studion var Angela Merkel fullständigt utmattad. Hon kunde bara säga att hon ville bli hela Tysklands förbundskansler. Det enda hon ville var att bli älskad. Men hon är en hedervärd person. Vi lever i en tid som är mycket svår att förstå och förklara. Vårt europeiska arv, våra idéer, kan bara hjälpa oss en bit på vägen. Det är delvis en fråga om identitetskris men också att vi inte längre förstår vad som håller oss samman. Jag ser ingen filosofi, religion eller konst som kan ge ett svar. Vi befinner oss i ett flytande tillstånd.

Pessimism inför en krass och vulgär samhällsutveckling med rot-

Man kan ta avstånd från sin födelseort men också återvända. Insikt om sitt ursprung är en förutsättning för självförståelse.

löshet och bristande autenticitet är också en grundläggande sinnesstämning i *Heimat*-serien, särskilt i *Heimat III* där återföreningen skildras.

Spänningen och kampen mellan tradition och modernitet utgör ett grundtema. Finns här en möjlighet till försoning, eller visar sig en kraft starkare än den andra?

– I mina filmer var jag alltid modernist, en avantgardist. Modernismen efter kriget innebar att undvika varje form av patetik och stora gester. Jag var en puritan och det gav mig känslan av att vara rationell och realistisk. För mig är det själva essensen av modernismen. Och att allt ska vara nyttigt. Det traditionella, konservativa konceptet i politisk mening har jag inget till övers för. Men i mänskliga relationer är det en annan sak. Kärlek, till exempel, har en konservativ laddning. Vi försöker skydda och bevara känslor som har sitt ursprung – vilket vi diskuterade tidigare – i tro, myter och sagor. *Heimat* är också en sådan konservativ känsla. Vi försöker hålla fast vid en ursprunglig känsla från det förflutna. För mig existerar ingen motsättning mellan modernitet och konservatism i konsten. Det viktiga är att förhålla sig öppen gentemot de goda och konstruktiva strömningarna i vår historia.

Diskussionen om modernitet och tradition påminner mig om *Heimat II* där huvudpersonen Hermann Simon, som lämnat sin lilla by i vrede över dess inskränkthet, återvänder för att hämta skaparkraft ur det förflutna.

– Vi kan aldrig fly undan vår historia. Men vi kan välja. Vi kan välja vad vi vill lämna bakom oss och vad vi vill bevara. ☺

Kristoffer Leandoer är författare och förläggare. Hans senaste bok är *Huset som Proust byggde*.

Längtan efter en språkets alkemi

René Ghil ingick i den franska symbolismens innersta krets, men bröt snart med den. Istället försökte han att på egen hand skapa en storslagen, vetenskaplig poesi där ordens ljud hade större betydelse än deras innebörd.

Av Kristoffer Leandoer

Det är inte så lätt att hitta några bilder på honom, däremot är hans röst ovanligt väl bevarad. Den 1 december 1913 gick en grupp franskspråkiga poeter in till det nystartade röstarkivet på Sorbonne för att tala in sina dikter på Ferdinand Brunots fonograf. De inbjudna poeterna var Guillaume Apollinaire, mannen för dagen, belgaren Émile Verhaeren samt tre poeter som tjugosju år tidigare varit med om symbolismens födelse – Gustave Kahn, André Fontainas och René Ghil. Att läsa in sina dikter på fonograf var givetvis en ny erfarenhet för dem, men det verkligt omtumlande var nog att senare kunna lyssna på sin egen uppläsning och jämföra den med andra. Apollinaire ångrade genast hur han valt att läsa sina dikter: "Jag borde ha mässat dem som René Ghil, som tillsammans med Verhaeren var seansens verkliga triumfator."

Hundra år senare gör Ghils sätt att läsa fortfarande djupt intryck: han ligger betydligt närmare sången än talet och betonar varje stavelse, varje fonem. För en svensk uppfödd på Göran Palms och Karl Vennbergs utstuderade vardaglighet är det svårt att ens förknippa med poesiuppläsning, det låter snarare som ett orakel eller en överstepräst i färd med att utöva en uråldrig, förbjuden kult. Ghil ser uppenbart den egna rösten som ett instrument. Även om det är en annan sorts musik han utvinnet, gör själva attityden att hans uppläsning leder tanken till Åke Hodel eller Sten Hanson. Det mässande, prästerliga till trots finns något helt modernt över hans sätt att använda sig själv som klanglåda.

Mötet med Ghils röst överraskade mig nästan lika mycket som det överraskat Apollinaire. Jag hade väntat mig någon som låg djupare begravd i sin egen tid: en symbolist som snabbt fann denna litterära riktning alltför bred, och skyndade sig att bryta för att istället bli ledare för filosofisk-instrumentella gruppen, som senare bytte namn till evolutiv-instrumentisterna, senare förkortat till instrumentisterna. Istället blev Ghil en nyttig påminnelse om något som alla som hört en rysk diktoppläsning vet: poesin ligger närmare musiken än talet, i andra kulturer är det närmast otänkbart

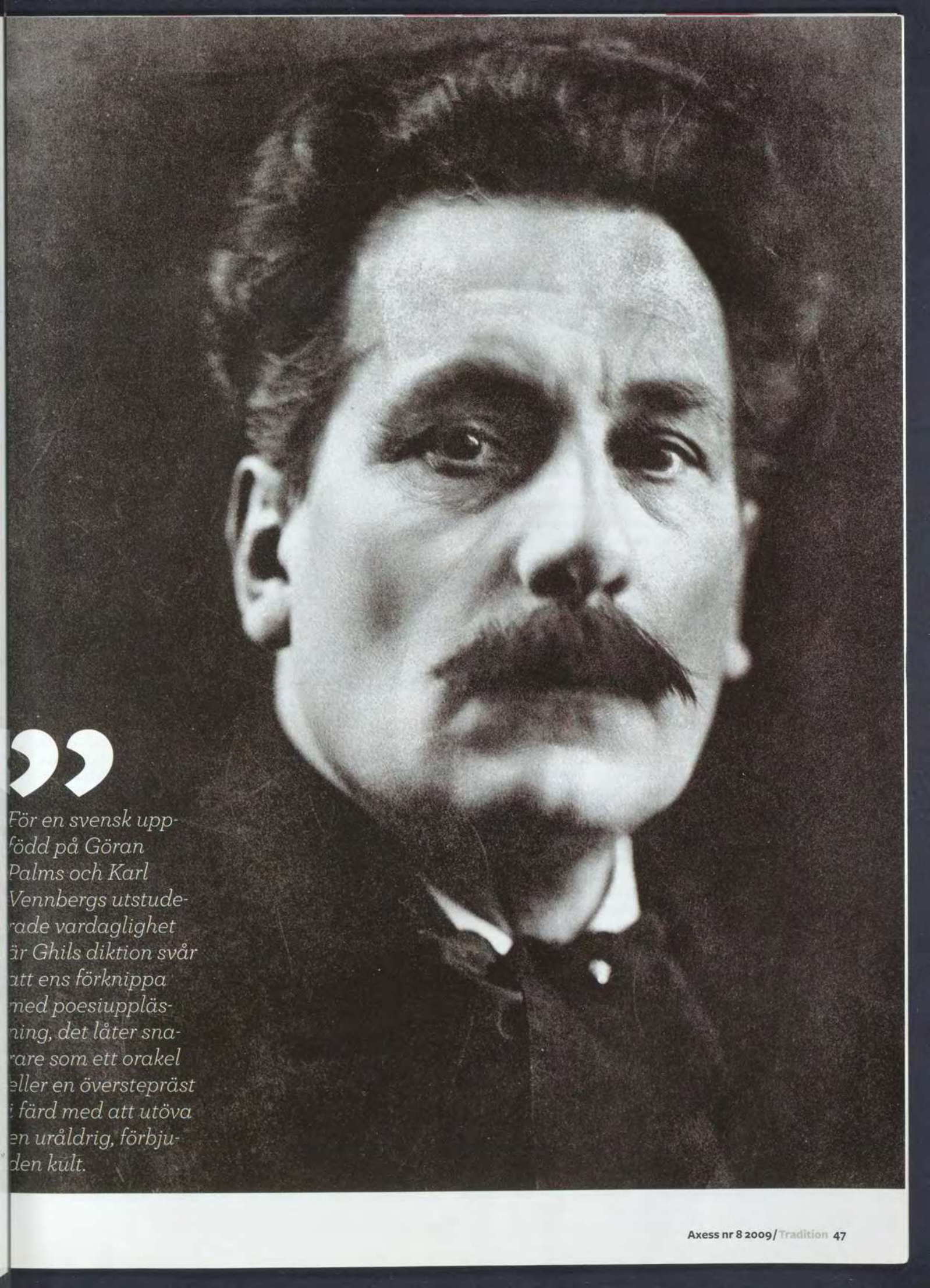
att läsa dikter utan att sjunga. Ghil gjorde det bara ovanligt välorganiserat: hans dikter var i själva verket partiturer.

René Ghil (1862–1925) föddes i Tourcoing nära belgiska gränsen. Han var son till en kypare och en sömmerska och var egentligen döpt till René-François Ghilbert. Familjens ekonomiska villkor förbättrades drastiskt (René behövde aldrig förvärvsarbeta, utan kunde ägna sig helt åt det föga lukrativa – för det mesta fick han själv bekosta tryckningen av sina böcker – författarskapet) och man flyttade till Paris 1870. Så småningom hamnade René i Fontanesläroverket, där han fick halva symbolistskolan till kamrater – Stuart Merrill, André-Ferdinand Hérold, André Fontainas, Pierre Quillard, Rodolphe Darzens, Georges Michel (som också bytte namn och publicerade symbolistisk vers under det mer högstämnda Ephraïm Mikhaël). På detta läroverk fanns också en excentrisk engelsklärare, Stéphane Mallarmé, men med undantag för den något yngre Fontainas valde samtliga blivande symbolister att läsa tyska istället.

Ghil tog snart skadan igen. Efter att ha skickat Mallarmé sin debutdiktsamling blev han stamgäst på de berömda tisdagsmottagningarna, och lyckades utverka vad som var alla unga symbolisters dröm – Mallarmé lovade att skriva ett förord till hans nästa bok, *Traité du Verbe* (Traktat om ordet), som utkom 1886, det år som blev det stora året för såväl symbolismen som René Ghil. I januari kom den inflytelserika tidskriften *Revue Wagnérienne* med vad som kan betraktas som symbolismens startskott, de åtta sonetterna till Wagner, skrivna av Mallarmé, Verlaine, Ghil, Charles Morice, Stuart Merrill, Charles Vignier, Teodor de Wyzewa och Édouard Dujardin. Samma år trycktes äntligen Rimbauds *Illuminationer*, Jules Laforgue gav ut sin inflytelserika *L'Imitation de Notre-Dame la Lune* och man startade för säkerhets skull sex olika tidskrifter för att i lugn och ro kunna gräla om man skulle kallas symbolister eller dekadenter, och vem som egentligen hittat på alltsammans. I snabb

En av få existerande bilder på René Ghil.

FOTO: ROGER-VIOLET/BL

”

För en svensk upp-
född på Göran
Palms och Karl
Vennbergs utstude-
rade vardaglighet
är Ghils diktion svår
att ens förknippa
med poesiuppläs-
ning, det låter sna-
rare som ett orakel
eller en överstepräst
i färd med att utöva
en uråldrig, förbju-
den kult.

följd defilerade dekadenter, symbolister, integralister, impulsionister, paroxyster, simultanister, cerebrister, romanister – och innan man visste ordet av, var det dags för neosymbolisterna att göra entré. Det skrevs åtminstone 40 manifest och startades nästan lika många tidskrifter under symbolismens storhetstid. Den 1 oktober 1886 publicerades en debattartikel i *Le Scapin* av Léo d'Orfer. Måltaflan var Jean Moréas (egentligen Yannis Papadiamantopoulos – Ghil var långtifrån den ende symbolisten som pseudonymiserade sitt namn; Pierre Paul Roux blev Saint-Pol-Roux, Tristan Klingsor föddes som Léon Leclerc, Pierre Louÿs hette från början det vardagligare Pierre Louis och varken Sâr Peladan eller Zo d'Axa föddes till sina exotiska namn), och orsaken var att Moréas den 11 augusti publicerat ett symbolistiskt manifest. "Det är Ghil och inte Moréas som är vår ledare", skrev d'Orfer ilsket och förklarade varför: Ghil var ung, dessutom var han den mest begåvade och originelle av dem alla. Ungdomen gick över, åsikten om begåvningen delades av allt färre: originaliteten var nog det enda i signalementet som ägde varaktighet.

Ju fler skolor han startade, desto mindre blev de och desto ensammare i samtiden blev René Ghil. Brottet med symbolismen var dock hans eget initiativ. Dess poetik var alldeles för egoistisk, enligt Ghil, alldeles för inriktad på det egna jaget: han hade betydligt större ambitioner än så. Han sade att han kunde "mäta avståndet mellan dröm och genomförande", men det var knappast en riktig bedömning. Livet igenom publicerade han träget nya utökade upplagor av sitt livsverk, avsett som inget mindre än en världsförklaring. Verkets delar har titlar som *Löftet att leva* och *En altruistisk ordning*, vilket skvallrar om att Ghil ville bort även från pessimismen i kretsen kring Mallarmé. Han ville skildra utveckling och framsteg, även om denna optimism ofta stannar vid programmatiska utanverk som just titlar:

”
Både till form och
innehåll eftersträ-
vade han en veten-
skaplig poesi och
var djupt påverkad
av darwinismen.

av egen inneboende kraft tycks hans dikt ofta dras till det våldsamma, destruktiva och obscena i mänsklighetens beteende. Både till form och innehåll eftersträvade han en vetenskaplig poesi och var djupt påverkad av darwinismen. Lejonparten av hans efterlämnade lyrik är en enda episk dikt, en kosmologi med största möjliga dimensioner, där mänsklighetens historia – såväl bakåt som framåt i tiden – sammansmälts med planetens, gudarnas och världssalltets. En livsförnekande kristendom ställs mot reinkarnationsläror, fruktbarhetsskulturer och solreligioner; via Schopenhauer var Ghil – liksom Jules Laforgue och otaliga senare symbolister – fångslad av hinduismens motivkrets, talar om Shiva och beskriver illusionernas slöja. Det talas om en värld innan "Guden som släckte solen kom". (Solen beskrevs för övrigt som rund och "förfallisk".) Ghils fågelperspektiv på människosläktets våldsamma kamp har bibliska övertoner, men påminner samtidigt om andra 1800-talsförfattare som var chockerade över vad den framväxande industrialismen gjorde med människan – det finns likheter med Viktor Rydbergs "Den nya Grottesången", men också med Émile Verhaerens stort anlagda skildringar av fabriksstädernas myllrande liv (inför bilden av mänskligheten som trängs utanför babelstornet, leds tanken till bibliska tonfallen och branta perspektiven hos Saint-John Perse). Ghil, som så många i sin diktargeneration hade kopplingar till anarkismen, hyllar det kroppsarbete han själv inte var särskilt bekant med, samtidigt som språket frambesvärjer en helt annan sorts värld. I bildspråket förenar sig metallurgi, astrologi, mytologi och mänsklig fortplantning på ett sätt som har direkta anor från alkemin. Det är inte så lätt att undfly sin samtid: bildspråket skvallrar

om djup förtrogenhet med samma slags retorter och kärll som sysselsatte Sâr Peladan, Stanislas de Guaita eller Strindberg.

Det vetenskapliga i Ghils lyriska ambitioner låg dock främst på ett annat plan; den alkemi han eftersträvade var språkets. *Traité du Verbe* är verbalinstrumenteringens poetik, och kanske första gången i litteraturhistorien som ordens fonetiska kvaliteter konsekvent sätts framför deras lexikala innebörder. Ändå kan man inte riktigt göra någon tidig Öyvind Fahlström, Bernard Heidsieck eller Henri Chopin av Ghil. Hans teori byggde helt på en idealistisk världsbild: materian finns egentligen inte, idévärlden är styckad och utströdd i tillvaron, och poetens uppgift är att suggerera fram den. Det gällde därför att fastställa sambandet mellan ordens innebörd och deras materialitet, deras kvalitet som klanger: dik-

ten skulle återspegla universums ordning. Därför behövde dikten själv städas upp, den använde ljuden slarvigt och på måfå. Liksom alla i det Wagnerbesatta Paris såg Ghil musiken som den mest nyanserade och mångfaldiga uttrycksformen. Men musiken kunde inte definiera, bara beskriva och suggerera: därför stod språket ändå högre, eftersom det kunde göra allt detta på samma gång. Återstod bara att låna musikens nyansrikedom och mångfald. I sitt förord till *Traité*

du Verbe (senare återanvänt i *Versens kris*) formulerar Mallarmé hur detta måste gå till: det gäller att skilja ut talets båda funktioner från varandra; att skilja ut ljudet från essensen. Under en av sina tisdagsmottagningar hade Mallarmé anförtrott Ghil vari hemligheten bestod: "Det är samma ord som borgaren läser varje morgon, samma! Men, hör nu (och här blev hans leende bredare), om han skulle råka på dem i någon av mina dikter, så skulle han inte begripa dem längre! Eftersom de blivit omskrivna av en poet."

Baudelaire var den förste som kunde konkretisera det abstrakta, med hjälp av de korrespondenser – synestesier; sinnesöverensstämmelser – som Rimbaud försökte fastlägga i sin berömda sonett om vokalerens färger, vilken Ghil nu beslog med ett allvarligt fel: en enkel vokal, U, kan inte motsvara en sammansatt färg, grön.

Det korrekta vokalschemat såg enligt honom ut så här:

A – svart, E – vit, I – blå, O – rött, U – gult

Men Ghil stannade inte där, det han eftersträvade var verkligen att med Wagner som förebild (och helt i linje med övriga symbolisters målsättning) skapa ett allkonstverk. Tanken var att göra ett schema av korrespondenser så omfattande och detaljerat att man med hjälp av det skulle kunna spela på orden som på en klaviatur. Alltså:

A – orgel, E – harpa, I – stråkar, O – blås, U – flöjter

Även diftongerna får sina instrument, liksom konsonanterna, som placeras i grupper och även kopplas till sinnestillstånd. Alla är inte vansinnigt originella: att svart-rött förknippas med monotoni och tvivel är inte mer förvånande än att kärleken även i Ghils schema är rosa. Ändå är den samlade effekten ganska överväldigande (vil-

ket dess upphovsman nog anade: han undertecknade schemat "utan högmod, utan ödmjukhet"). Låt oss titta på det fullständiga schemat över en enda färg, gult:

F, L, R, S, Z

U, IU, UI

Trumpeter, klarinetter, piccolaflöjter

Leende, Tursamhet, Oskuldsfullhet

Detta schema är från maj 1887 (Ghil skrev åtminstone sex versioner av *Traité du Verbe*), alltså flera decennier innan Joseph Itten började utarbeta sin färglära vid Bauhaus, som inte innehåller musik eller sinnestillstånd, men på motsvarande sätt korresponderar färger och former med delar av människan: rött/kvadrat/kropp, gult/triangel/intellekt, blått/cirkel/ande. Kände Ghil till Ramon Llulls kosmiska scheman? Eller Goethes färglära? Självt nämner han munken Marin Mersennes (1588–1648), en matematiker och vän till Descartes som hade en liknande idé om förbindelsen mellan konsonanter och musik. En dold förbindelse låter sig anas mellan barock och symbolism i denna dröm om en fast och förutsägbar ordning bakom kaoset. Precis som barockdiktarna upplevde Ghil rörelse och förändring som tillvarons enda konstanter: han hävdade till och med att materian egentligen inte fanns, utan uppstod först genom rörelse – en förvånansvärt modern världsbild som får en att ana att hans systembyggande åtminstone delvis bör ha varit en form av ångestbesvärjelse.

För Mallarmé bestod det poetiska som vi såg till stor del av själva handlingen, gesten. Ghil lät sig inte nöjas med något så vagt och oprecist. Han sökte något mer beständigt: han ville göra det poetiska objektivt, mät- och vägbart. Förhållandet mellan de bägge poeterna, som helt och hållet byggde på rollfördelningen mästare/lärjunge, var naturligtvis dödsdömt redan från början, även om Ghil i det längsta fortsatte skicka Mallarmé sina böcker. Mästaren tyckte att han missade hela den sensuella aspekten av litteraturen, vilket han uttryckte som att han försökte smita förbi de jordiska paradisen – en inställning som lärjungen uppfattade som lättsinnig och rentav "löjligt obscen". (Det är inte helt omöjligt att Mallarmé bara fann honom en smula humorfri. Stackars missuppfattade René Ghil: själv ansåg han sig nog så sensuell, han skriver att han omöjligt kan förstå "själen utan kroppen, det vill säga Idén utan Förnimmelsen" och det kopuleras våldsamt bland såväl gudar som människor i *Löftet att leva*.) För Mallarmé var versens musik något subtilare än stråkarnas, mässings- och träblåsets respektive klanger; det var summan av förbindelser i helheten som resulterade i musik. Ghil valde att ta detta bokstavigt. Hans återkommande utfall mot symbolisterna – "att vara symbolist är att erkänna sin oförmåga" – tillsammans med den hårdnackade vägran att kompromissa med bokstavstron på ordens musikalitet, gjorde honom till en lätt och tacksam måltavla för parodier och skämt. Hur Ghil än försökte svära sig fri från symbolismen, var han i mångas ögon den perfekta representanten för dess mest obskyra och högrävarande sidor. Redan 1887 ägnade den inflytelserika tidskriften *Chat Noir* Ghils sonora övningar följande korta men kärnfulla parodi:

Den alkemi Ghil
eftersträfvade var
språkets. *Traité du*
Verbe är verbalin-
strumenteringens
poetik, och kanske
första gången i lit-
teraturhistorien som
ordens fonetiska
kvaliteter konsek-
vent sätts framför
deras lexikala inne-
börder.

EXTASERNA

Enstavigt poem

av

Hayma Beyzar

OH!!

Slut

En redaktionell kommentar, skriven som imitation av Ghils abstrakta och hyperboliska stil, talade om de elva olika nivåer som dikten gick att läsa på, och förklarade att den "förverkligade det geniala och strålände kondensatet av det *Universella*." Fascinerande nog var Hayma Beyzar en pseudonym för Pierre Mille, som fyrtio år senare skulle hylla samme Ghil som han hånat. Han var inte lätt att ta på allvar, men inte heller lätt att glömma.

Riktigt lika subtil i sitt hån var inte Paul Verlaine, som nöjde sig med att rimma Ghil med "imbecill". Det som retade Verlaine var inte bara att Ghil (och Jean Moréas) utnämns till ledare för den nya litterära skolan, utan det faktum att Ghil tillrättavisat Rimbaud beträffande bokstaven U: "Jag som kände Rimbaud, jag vet att han sket fullständigt i om A var röd eller grön. Han såg på det sättet, mer än så var det inte. Dessutom behöver man faktiskt lite rökridåer."

Just rökridåer var nog det sista René Ghil, som eftersträfvade klarhet *särskilt* där sådan inte var möjlig, ansåg behövas mellan dikta- ren och hans publik. För honom var existensen otänkbar utan kunskap, ja han ansåg till och med att kunskapen föregick existensen. Med hjälp av en helt privat etymologi gör han i sina skrifter en våldsam upptrappning av Descartes *Cogito, ergo sum*: "Vara kommer ur Veta: och den som får veta, får bli." För att kunna rymma sådana inte helt lättsmälta sentenser krävdes smärre ombyggnationer av den franska versteknik som traditionellt sett premierat smidighet, rytm och klarhet. I detta avseende innebar Ghils verslära ett radikalt brott mot den franska, rentav den västerländska traditionen: han sade sig vilja behålla alexandrinen, men i själva verket var det något helt annat han behöll. Ghil skilde inte mellan betonade och obetonade stavelser, vilket gör att hans vers bara hade antalet stavelser gemensamt med alexandrinen, inte själva metern. Förmodligen var han inspirerad av österländsk poesi: både kinesiska och japanska versmått är stavelseräkande, inte tryckräkande. I efterhand framstår likheterna med samtiden som betydligt större än skillnaderna: av mötet med Sydostasien inspirerades Ghil att platta ut alexandrinen, liksom Manet och dennes generation av konstnärer av mötet med japanska träsnitt lärde sig att platta ut och beskära bildplanet.

På Världsutställningen 1899 såg Ghil en danserska från Java och blev djupt berörd av vad han uppfattade som ett kroppsligt språk; en balettmotsvarighet till hans eget försök att systematisera rösten och dess klangrum till ett språk. Så fascinerad av den främmande kulturen blev Ghil att han tre år senare gav ut en egen diktbok som delvis var skriven på javanesiska: *Le Pantoun des Pantoun*, 1902. Det säger en del om Ghils konsekventa attityd till språket som material: det egna språket är annars det poeter brukar vara allra räddast om. Man tänker på Jarl Hammarberg-Åkesson, som under namnet Jarlo Martel-Monto skrivit på esperanto, eller dadaisternas övningar.

Men vad samtiden beträffade, kunde han nog lika gärna ha skrivit sina andra böcker på javanesiska också.

En kort tid innan han dog fick René Ghil besök av Arthur Pétrou, som hade förbindelser både med de Stijl och futurismen och var nyfiken på den uppenbare föregångaren till Marinettis ljuddikt. Ghil uttalade bland annat följande ord, som gick rätt in i hjärtat på verbofonins och verbalplasticismens skapare: "OM FEMTIO ÅR ÄR POETEN DEN SOM STYR DEN FONETISKA APPARAT- UREN. ANTINGEN BLIR POESIN EN VETENSKAP ELLER SÅ UPPHÖR DEN HELT."

Som tur var hade han fel. Åtminstone på den punkten. Om det är något som vi kan lära av exemplet René Ghil, så är det att antingen eller inte är tillämpligt på poesin: den har alltid plats för både och.

Med förmåga att häpna

52 Therese Bohman om Caspar David Friedrich

Kulturpolitik

54 Johan Lundberg har samtalat med Jan Björklund

Krock i skallen

55 Lars Melin om språkliga seriekrockar

Cyniskt som Berlusconi-tv

56 Gina Gustavsson instämmer inte i hyllningarna till Videocracy

Whistlers abstraktioner

57 Therese Bohman har kommit till fjärde platsen på sin konst-topplista

Föräldrautbildning

58 Tanja Bergkvist om ett intellektuellt Gulag

Notiser

58 Filmtitlar, översättningsmisstag och konsttips

Historia

Slaget som

Tyskarnas historia har präglats av förhållandet till Rom, som fick symbolisera civilisation och ljus, och germanernas kultur och mystik. En tankegång som kan föras tillbaka på slaget vid Teutoburgerskogen, för exakt 2 000 år sedan.

Av Martin Lagerholm

FORMELLT GRUNDADES det enade Tyskland år 1871. Men när såg "det tyska" dagens ljus? Var står det tyska urhemmet att finna och vilken är den tyska urhändelsen? Kan man över huvud taget tala i de termerna? Vem gäller i så fall som den tyske urfadern? Järnkanslern Bismarck? Fredrik den store? Den ädle hohensaufern Fredrik I Barbarossa? Eller möjligen det tysk-romerska rikets förste kejsare Otto den store? Var och när man än tycker sig upptäcka den tyska tillblivelsen har germanernas och tyskarnas historia särskilt färgats av det sammansatta förhållandet till det politiska, religiösa och kulturella maktcentrat Rom. För tyskarna har Rom alltid varit ett laddat begrepp – både löfte (Caesars Rom) och hot (påvens Rom). Ur ett övergripande idéhistoriskt och mytologiskt perspektiv skulle man kunna dela in de båda olika kultursfärernas centrala sinnebilder i en rad schematiska och polariserande grundbegrepp mellan romare och germaner, eller åtminstone mellan det "romerska" och det "germanska": Roms civilisation mot germanernas kultur; Roms institutioner mot germanernas stammar; Roms ljus mot germanernas dunkla mystik; Roms marmor mot germanernas stål; Roms behärskade ideal mot det germanska Nifelheims vitala naturkrafter; Roms prästerskap mot germanernas demoniska ödestro.

Var och när började denna ideologiska tudelning av Europa? I viss utsträckning handlar det om en tankekonstruktion som särskilt omhulldades i 1800-talets nationalistiskt genomsyrade historieskrivning. Icke desto mindre är det ett otvetydigt faktum att Rom som historiskt och estetiskt fenomen i sekler haft en alldeles speciell plats i tyskarnas kollektiva medvetande. Och kanske kan denna kombinerade vision och anfäktelse spåras tillbaka till den isolerade

händelse som skulle kunna gälla som själva urmyten i den problematiska förbindelsen mellan det romerska och det tyska: det legendomsusade och epokgörande slaget vid Teutoburgerskogen år 9 e kr. Följaktligen skulle man då också kunna utse slagets segerrike härförare Arminius till de germanska kulturernas gemensamma anfader. Vid Kalkrieser Berg i westfaliska Wiehengebirge strax norr om Osnabrück förintades här den romerske fältherren Varus och hans tre legioner på närmare 20 000 man av cheruskern och den forne romerske legionären Arminius och hans germanska krigare. Händelsen, som alltså inträffade för exakt 2 000 år sedan, känner vi till tack vare en handfull grekiska och romerska historieskrivare, främst Tacitus och Dio Cassius. Med hänsyn till Arminius romerska förflutna fanns det, kan man tycka, utmärkta skäl för romarna att hämnas hans svek och egga upp massorna med denna kompletta dolkstötslegend. Men katastrofens konsekvens blev tvärtom att man mer eller mindre gav upp försöken att erövra Germaninen öster om Rhen.

Det förödande slaget har pompöst kallats "den europeiska historiens Big Bang" och "Tysklands födelse" och Arminius hyllats som Germaniens befriare. Hur som helst ledde den djärve cheruskerns fräcka dåd på lång sikt till att de romaniserade och sedermera kristnade germanska stammarna skulle komma att skapa en nord- och mellaneuropeisk kultur ur det gamla romarrikets spillror. Vilken betydelse man än tillskriver slaget vid Teutoburgerskogen finns det alltså all anledning att fråga sig hur den europeiska historien hade utvecklats sig om romarna inte hade stoppats vid Rhen. Intressantare än den historiska händelsen i sig är emellertid dess mytologiska verkan och ideologiskt färgade

delade Europa

Slaget vid Teutoburgskogen. Färgtryck efter en målning av Friedrich Gunkel.

FOTO: AKG/SCANPIX

receptionshistoria. I 1800-talets chauvinistiskt och revanschistiskt präglade historie-skrivning har man naturligtvis inte försuttit chansen att utnyttja symboliken i slaget. Ur en rad olika instrumentella perspektiv har man behandlat tilldragelsen som en germansk urmyt och betraktat den som germanernas/ tyskarnas slutgiltiga seger över och befrielse från Roms civilisatoriska och kulturella hegemoni.

ARMINIUS DÖPTES MED tiden om till Hermann, en krystad germanisering av namnet som brukar tillskrivas Martin Luther.

Reformatorn hade den germanske frihetshjälten "hjärtans kär", främst väl för att de hade en gemensam fiende i Rom. Arminius/ Hermann blev en protestantisk kämpe, en genom seklerna oförvägen hjälte i romaner, ballader, skådespel och operor. Och 1875, fyra år efter rikets enande och segern i det fransk-tyska kriget, slutligen också en 27 meter hög kopparstaty på en lika hög sockel – *Das Hermannsdenkmal* eller *Die Arminius-säule* – invigd av kejsar Wilhelm I med pompa och ståt på Grotenburger Berg i Teutoburgskogen i den lilla staden Detmolds utkant. Vid ett besök på platsen nyligen,

134 år senare, står den mäktiga skogens träd snötyngda i vintertystnaden där den solitäre Hermann orubbligt står kvar med sitt sju meter långa svärd höjt i riktning mot Frankrike, den senaste "romaniserade" fienden. Heinrich von Kleists fosterländska motståndsdrama *Die Hermannsschlacht* från 1808, som vid senare uppsättningar gärna tolkades som Bismarcks (Arminius) retroaktiva hämnd på erövaren Napoleon (Varus), slutar i en närmast spöklik stillhet där "ingenting annat än en svart fana vajar över de ödsliga ruinhögarna".

Stämningen motsvarar helt den bedövande »

ljudlöshet som omger det väldiga monumentet en kall vinterdag två millennier efter soldaternas och krigarnas forntida dödsvrål.

Men nere i staden Detmold, liksom på de historiska skådeplatserna Haltern am See och Kalkriese, samlar man sig nu kring jubileumsårets firande av den germanske hjälten, och där den väldiga och tredelade utställningen "2000 Jahre Varusschlacht – Imperium, Konflikt, Mythos" jämte boklådornas travar av nyutkommen Hermann-litteratur tävlar om de historieintresserade turisternas uppmärksamhet.

BEHOVEN AV ATT ytterligare mytifiera slaget och inlemma dess hjälte i den tyska mytologins svärmiska traditioner och nationellt enande legender har – också på hög akademisk nivå – resulterat i försök att koppla samman Arminius/Hermann-gestalten med den mest germanske av alla hjältar: *Nibelungensångens* Siegfried. Så skall exempelvis den skimrande lindorm (Fafnir/Nidgir) som Siegfried besegrar i sagan i själva verket ha varit det långa romerska härtagets ormligt slingrande trupprörelser genom landskapet, och vars glittrande rustningar och blänkande hjälmar på avstånd då måste ha påmint om en drakes glimmande fjäll.

Hermann som en allegorisk gestalt, en begreppsmässigt karakteriserad kämpe som oberoende av tid och rum räddar germanerna undan romarna, som 400 år senare i Siegfrieds skepnad hjälper burgunderna i kampen mot daner och sachsare och som efter ytterligare halvtannat årtusende bistår tyskarna i kriget mot fransmännen.

Denna kulturprotektionistiska hagiografi är förstås ytterst planmässig, men de idémässiga länkarna mellan den romerska kejsartidens Germanien, folkvandringstidens Burgund och 1800-talets nationalistiskt präglade Tyskland bör heller inte lämnas utan avseende. Är det förresten en ren slump, frågar sig företeckarna för Arminius-Siegfried-teorin, att de båda hjälterna härstammade från det romerskt belägrade Xanten, varifrån Varus inledde sitt angrepp på germanerna?

Idag står dock den stolte Hermann med sin bevingade hjälm och sitt höjda svärd fastkilad i sin sockel och blickar skumögd ut över Teutoburgerskogens vid det här laget sömniga trädskoror. Nu är han inte mer än en patinerad artefakt och uttjänt representant för nationalromantikens "tyska värden", men när det begav sig var han en ikonografiskt brukbar sinnebild för den nordliga stridsberedskapen i kulturkampen mot Rom. ✱

Konst

Med förmåga att ständigt häpna

Den tyske romantikern Caspar David Friedrich är aktuell med en utställning på Nationalmuseet i Stockholm. Även om hans samtida såg honom som en mystiker återfinns hans egenart lika mycket i antydning av känslolägen.

Av Therese Bohman

"EN MYSTIKER MED pensel" var Per Daniel Amadeus Atterboms omdöme om Caspar David Friedrich efter att de två mötts i Dresden 1813. Så tycks samtiden ha uppfattat Friedrich: som en inbunden, melankolisk typ som målade dimmiga, högstämmande landskap. "Han sliter och kämpar för att skruva upp känslomässigheten så högt det bara är möjligt", skrev *Tübingen Konstblatt* i en artikel några år senare, och satte därmed fingret på ett av de viktigaste dragen i Friedrichs måleri.

Caspar David Friedrich föddes 1774 i Greifswald, en hamnstad i vad som då var svenska Pommern. Fadern var ljus- och tvåttillverkare, och Caspar David och hans syskon fick en enkel protestantisk uppfostran. Familjen upplevde en rad tragiska förluster: när Friedrich var sex år gammal dog modern och fyra av hans syskon avled innan de nått vuxen ålder. Det som mest kom att prägla Friedrich var när han under en skridskotur med sin bror föll genom isen, varpå brodern drunknade under sina försök att rädda honom. Under hela sitt liv plågades Friedrich av skuldskänslor.

Tjugo år gammal började han studera konst i Köpenhamn och flyttade sedan till Dresden, konsthuvudstaden vid denna tid. Redan då ansågs han vara något av en säriling: grubblande, melankolisk och inåtvänd. "Målaren skall inte endast måla vad han ser framför sig, utan även vad han ser inom sig. Ser han dock inget inom sig bör han även avstå från att måla vad han ser framför sig", var en devis han levde efter redan från unga år.

VISSA AV DE LANDSKAP som Friedrich målade existerar i verkligheten, men många är ett slags komposit-landskap; komponerade av

skisser från olika platser, ur vilka Friedrich plockat de element han tyckt särskilt mycket om och fogat ihop till en ny helhet. Han återanvände gärna till detaljer från tidigare målningar; samma ek återkommer i flera av hans kompositioner, men med olika omgivning varje gång. Friedrich arbetade som om han haft en begränsad uppsättning rekvisita att pussla ihop sina bilder med. Detta gör att hans landskap ibland får en lätt överklig kvalitet, som om det är ett slags karikatyr av ett landskap: alla drag är en smula överdrivna, men tillräckligt subtilt utförda för att passera och bilda en harmonisk helhet. "Stäng ditt kroppsliga öga, så att du först ser bilden med ditt själsliga öga", sa han själv, och hade alltid en klar och tydlig bild som han komponerat i sitt huvud, innan han började fästa den på duken.

Naturalism intresserade honom följaktligen inte och Friedrichs målningar har därför ett helt annat uttryck än många andra stora landskapsmålare. Constable, till exempel, skildrade natur och väderfenomen med en vetenskaplig ambition och en vilja att förstå naturlagarna. Friedrich intresserade sig för naturen som en ytterst subjektiv upplevelse och ansåg att en målning måste vara *seelenvoll* – själfull, i bokstavlig betydelse. Hans landskap är också ett slags själens landskap, jämförbara med de senare symbolisternas måleri, liksom svenska stämningsskildrare som Richard Bergh och prins Eugen, även om uttrycket är annorlunda. Hos dem finns ett slags oroande, tryckande stämning, medan Friedrichs landskap är öppnare, större, på ett vis som gränsar till det andliga. Där finns något att överväldigas av och känna sig liten inför. Luften, som hos symbolisterna tycks kvav och tryckande, är

Kritklippor på Rügen.

Livsåldrarna.

Kvinna i morgonsol.

hos Friedrich ren, klar, lätt att andas.

Det finns också ett gotiskt inslag i Friedrichs måleri, som under perioder gränsar till det skräckromantiska. De katedraler som dyker upp ur dimman och ger associationer till science fiction-filmer: lika gärna som en kyrka skulle det kunna vara ett rymdskepp som tyst och hotfullt glider upp över horisonten, skapat av H R Giger, designer för *Alien*-filmerna. Liksom många landskap för tankarna åt fantasy: det är inte svårt att föreställa sig att några av Tolkiens figurer skulle kunna dra fram över Friedrichs marker på sin väg mot Mordor.

Vinterlandskap.

UNDER 1820-TALET utvecklas Friedrich dock bort från det mystiska. Det romantiska persongalleri som tidigare befolkade hans målningar – eremiter, soldater, munkar, ensamma vandrare – ersätts med gestalter i det samtida borgerskapets klädsel. Dimman lättar, rent bokstavligt, vilket hänger samman med omständigheter i hans privatliv. Efter att i många år ha arbetat tämligen ouppmärksam fick Friedrich sitt definitiva genombrott vid 35 års ålder, då den preussiske kronprinsen köper två av hans målningar (*Munk vid havet* och *Klostret i ek-skogen*). Med åren blir hans inkomster stabila, han gifter sig 44 år gammal med en nästan 20 år yngre kvinna, han får en plats i Dresdens akademi, skaffar barn.

Friedrichs motivkrets förändras nu från att skildra det storslaget ensamma och ödsliga till sådant som är varmare, mer familjärt. Han utför flera målningar med hustrun som modell, till exempel *Kvinna i morgonsol*, en mjuk målning i varma färger. Viktig blir den resa som Friedrich tillsammans med sin nyblivna fru och sin bror företar till Rügen. Efter hemkomsten målar Friedrich bland annat *Kritklippor på Rügen*, som föreställer trion betraktande den hisnande utsikten där de vita klipporna stupar rakt ner i havet – en bild som med sitt branta perspektiv är nästan svindlande. Även *På segelbåten*, där ett par sitter hand i hand i fören på en båt som närmar sig en hamn, tillkommer vid denna period, som i efterhand tycks ha varit den mest harmoniska i Friedrichs liv.

Sedan går det utför. Vid mitten av 1820-talet blir Friedrich allvarligt sjuk och drabbas av återkommande depressioner. Han återvänder till undergångsbetonade motiv: vinterlandskap, ruiner och kyrkogår-

dar. Samtidigt blir hans färger mer uppskruvade. Himlarna i solnedgången i målningar som *Den stora inhägnaden vid Dresden* och *Livsåldrarna* är klara och färgsprakande; lila och orange, djärvt lysande. Men Friedrichs låga produktivitet vid denna tid gör att han blir mer eller mindre uträknad av sin samtid, och han drabbas av bitterhet och misstänksamhet. Dock tycks han in i det sista ha behållit en viss tjurskallighet: "Jag är inte så svag att jag viker mig för min tids krav om de går emot min övertygelse. Jag spinner en kokong runt mig själv och låter andra göra detsamma. Jag överlåter åt tiden att utvisa om det som kommer ur den är en fantastisk fjäril eller en larv."

TROTS ATT DET I FRIEDRICHS målningar finns gott om uppenbart symbolisk rekvisita – kors, ugglor, gravstenar – så tycker jag att man förminskar hans konstnärskap om man stirrar sig blind på dem, eller försöker utläsa för mycket ur dem. Även om hans samtida uppenbarligen såg honom som en mystiker av stora mått återfinns Caspar David Friedrichs egenart lika mycket i det antydda, i de känslor och stämningslägen som genomsyrar hans landskap. Han omfamnade, trots sin hängivna protestantism, en panteistisk syn på naturen, och talade om att "söka det gudomliga i allt".

Kanske är det så man bör se på Friedrichs måleri: med en storögdhet och en snudd på naiv förmåga att ständigt häpnar. Så väcker Friedrichs målningar inom mig ett slags barnets förundran över världens och universums storhet. Som när man vänder blicken mot himlavalvet en klar vinterkväll och åsynen av stjärnorna får det att svindla ett ögonblick och man tänker: Det här är större än jag kan förstå. ✿

"Vi har bara börjat"

Folkpartiets ledare Jan Björklund (JB) står på tur i Axess serie med partiledarsamtal inför valet 2010. I ett antal intervjuer försöker Johan Lundberg (JL) utröna hur partierna förhåller sig till frågor som berör kultursyn, bildningsideal och utbildningspolitik.

Av Johan Lundberg

JL: Vad lägger du in i begreppet kultur?

JB: Med risk för att låta lite pompös, skulle jag vilja säga att kultur är själva grunden för människan. Det är via kulturella uttryck som vi kan få förståelse av oss själva och av vår omvärld, detta genom att kultur när den är som bäst både utmanar och bekräftar.

JL: Utmanar och bekräftar?

JB: Ja, dels menar jag att det är viktigt att vi slår vakt om vårt kulturarv, dels måste det kulturella arvet kontinuerligt utmanas och utvecklas för att kulturen ska kunna kännas relevant för nutidens människor. Men i Sverige har det funnits en rädsla för att betona det kulturella arvet.

JL: Vad beror den där rädslan på?

JB: Efterkrigstiden kom ju att bli modernismens tidevarv. Och det märks inte minst på att de historiska perspektiven har tonats ner mer och mer. Våra kulturella rötter har nedvärderats. Men det är en kontraproduktiv attityd, om syftet är – vilket jag misstänker – att öka vår förståelse för andra. Jag tror att den som är trygg i sin egen kulturella identitet också vågar vara öppen i sin attityd gentemot andra.

JL: Folkpartiet lade ju före förra valet fram ett förslag om kanon, vilket mötte viss kritik.

JB: Ja, det fick verkligen ett hätskt bemötande. Det var märkligt. Man talade om rasism, när vi föreslog att skolelever borde läsa Selma Lagerlöf och Strindberg.

JL: Det är återigen den där rädslan, eller?

JB: Ja, jag tolkar det som att våra kritiker missförstår vad tolerans egentligen är. Tolerans innebär, menar jag, att man är öppen inför andra människors synsätt; inte att man förnekar eller försöker utplåna

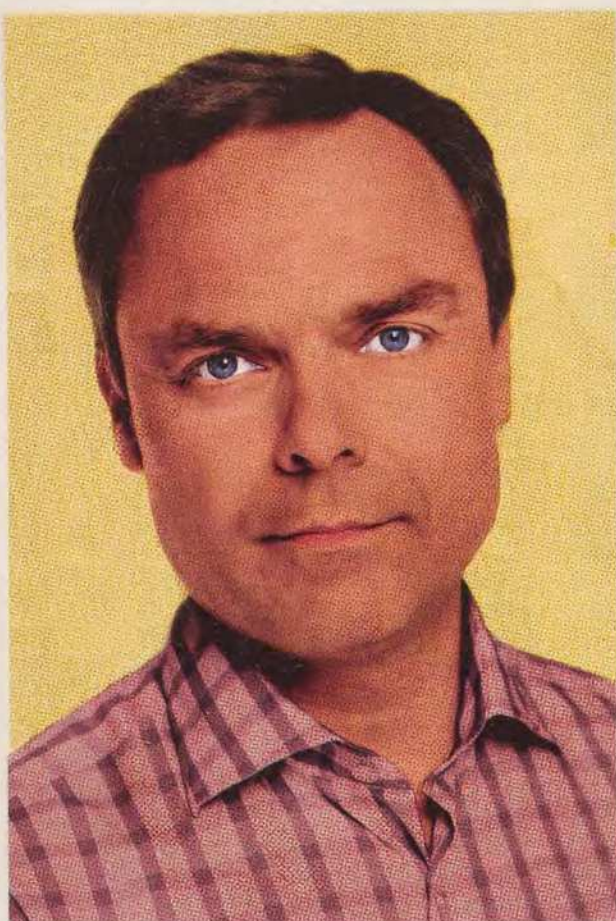
sin egen kulturella identitet. Ett exempel är kritiken mot att sjunga "Den blomstertid nu kommer" på skolavslutningarna och att hålla avslutningarna i kyrkan. Vi vill värna om den sortens traditioner. Och min erfarenhet är att de flesta med invandrarbakgrund inte har några som helst problem med att förstå den här viljan att slå vakt om sina kulturella traditioner. Tvärtom ...

Dessutom är det ju så att barnen från bemedlade familjer på Östermalm kommer i kontakt med de där författarna ändå, genom föräldrarnas försorg, medan ungdomarna i Tensta och Rinkeby inte lär möta dessa författare om inte skolan presenterar dem. Det är missriktad välvilja om man tror att det underlättar för barn med problematiska bakgrunder att de inte får läsa svensk litteratur.

JL: DN upprättat ju varje lördag listor på litteratur som de rekommenderar. Det är svårt att förstå vari skillnaden skulle bestå gentemot en litteraturkanon?

JB: Ja, exakt. Det är något mycket märkligt med det här motståndet. Men attityden verkar faktiskt vara på väg att svänga. När vi nu har ökat på historieundervisningen, är det ju inga som protesterar. Under tjugo års tid har historieintresset ökat bland folket. I globaliseringens och europeiseringens tidevarv känner människor kanske behov av att fundera och reflektera över sina rötter.

JL: Men hur skulle du säga att högerns kulturpolitik skiljer sig från vänsterns?

Ex 2 Jan Björklund
"Fp"

ILLUSTRATION FÖR AXESS AV BEATRICE BOHMAN

JB: Liberalismen är i grunden en upp-lysningssideologi, och bygger på att den enskilda människan har ansvar och makt. Det förutsätter att människor har en kunskapsbas och är allmänbildade. Ett liberalt samhälle fungerar inte utan kunskap och bildning. Det är talande att den allmänna folkskolan slog igenom samtidigt med liberalismen.

En mer kollektivistisk människosyn däremot leder på ett mer självklart sätt till centralstyrning. Där fattar ett styrande skikt de beslut som man hoppas ska gynna de kollektiva som man har byggt upp sin ideologi kring.

JL: Märks detta på regeringens nuvarande politik?

JB: Jag tycker att det märks på så vis att vi poängterar akademisk frihet, vilken vi ser som viktig för den borgerliga utbildnings- och kultursynen. Vi har fattat en rad beslut som syftar till att öka den akademiska friheten. Men där har vi bara börjat. Vi vill att lärosäten och utbildningar i så hög grad som möjligt ska stå fria från staten. Utbildningsinstitutioner är inga utbildningsfabriker. Det självständiga tänkandet måste uppmuntras.

JL: Men den borgerliga kultur- och utbildningspolitiken har ändå från konservativt borgerligt håll blivit kritiserad för att vara alltför instrumentell. Det har varit mycket prat om "anställbarhet" och att man på olika sätt vill mäta universitetens kvalitet. Kan du hålla med om den kritiken?

JB: Ja absolut, men samtidigt måste man vara klar över att det här finns en målkonflikt. Vi kan inte försvara akademisk verksamhet av undermålig kvalitet. Allt kan inte vara akademiskt. Därför är det rätt att försöka säkerställa kvaliteten.

Samtidigt måste man, som du antyder, ha respekt för att det inom inte minst humaniora är svårt, för att inte säga omöjligt, att instrumentellt mäta kvalitet.

JL: Men hur ska man komma till rätta med den där instrumentella kunskapsynen?

JB: Man måste förstå att det var under efterkrigstiden som vi i Sverige kom att få den här instrumentella synen på bildning och utbildning. Detta genom att skolans primära uppgift – inte utan skäl – ansågs vara att så effektivt som möjligt utbilda arbetskraft. Och få arbetsgivare efterfråga på ett omedelbart sätt kunskaper om exempelvis kungalängden. Därigenom blev inte allmänbildning högprioriterad.

Om man däremot anlägger ett mindre kortsiktigt och mer brett humanistiskt perspektiv kommer skolan i ett annat ljus. Långsiktigt så framstår de intellektuella som viktiga och som nödvändiga, om vi vill skapa en verkligt livskraftig och konkurrensduglig industrination. ✱

Språk

Språkfartdrullar utan krockkuddar

Vi lyssnar oftast på vad folk menar istället för vad de faktiskt säger. Därigenom går vi miste om många komiska formuleringar.

Av Lars Melin

NÄR VI PRATAR GÅR det undan. De flesta klarar kortare distanser på 150 ord i minuten. När vi skriver klarar vi knappt tiondelen, men även detta är snabbt med tanke på allt vi ska klara av.

Det går inte att undvika olyckor i dessa hastigheter. Det inträffar helt enkelt krockar i hjärnvindlingarna, precis som tangenterna kunde slå ihop på en gammal skrivmaskin.

Tyvärr vet ingen riktigt hur en tanke ser ut innan den blir mening i luftvågorna eller på papperet, men en sak är klar: vi planerar ganska korta bitar i sänder, långt mindre än en normalmening. Och det är stökigt i huvudet. Mest jobb är det med att få ord och böjningsändelser till den aktuella planeringsbiten. Men samtidigt ska nervsignaler skickas ner till fingrarna eller munhålan för den planeringsbit som nyss blivit klar och nu ska levereras, och det finns självklart en viss långtidsplanering för nästa planeringsbit.

SÅ HÄR KAN DET gå till. Vi pratar om något stort. Ett knippe synapser kör fram "storleken på" och från det andra hållet levererar en synapskoppling "omfattningen av". Om ingen hinner ingripa säger eller skriver vi "omfattningen på".

Äldre tiders språkvetare såg det som att den ena frasen smittat den andra så man kallade fenomenet för *kontamination*. Men det är en krock. Och det krockar hela tiden. "Jag måste ta tid på mig" krockar med "jag behöver mer tid", och ut ur munnen kör den krockskadade frasen "jag behöver mer tid på mig".

De riktiga fartdrullarna är bilderna, metaforerna. I full fart kommer "spelet bakom kulisserna" och "spindeln i nätet". Ner på papperet kommer trafikoffret "han är spindeln bakom kulisserna".

Det som gör bilder så farliga är att de ofta seriekrockar. Dessa kontaminationer brukar kallas katakreser (vilket betyder miss-

bruk, precis som om folk krockade med flit). En bild kör på en annan, men båda blir kvar på vägbanan. Ett exempel: "Ska man sjösätta ett projekt måste det vara väl förankrat." Sådana seriekrockar är vanligare än de flesta är medvetna om, och alla som över huvud taget pratat har själva krockat. Att vi så ofta är blinda och döva för dessa katakreser beror på ofoget att lyssna på vad folk *menar* snarare än vad de *faktiskt säger*. Det senare är betydligt roligare. Då får man höra saker som:

- Man måste ha torrt på fötterna om man ska ge sig ut på djupt vatten.
- Krypa till korset och ta det sura äpplet vid hornen.
- I det här racet är loppet redan kört.
- Om vi höjer ribban har de inte en chans att få in en fot där.
- Om vi inte lägger locket på kommer detta att spilla över till andra områden.
- Det är ganska inne att komma ut nu.
- Man måste hålla huvudet kallt om man inte ska få det hett om öronen.
- Om hon hållit masken hade hon inte tappat ansiktet.
- Om hon hade haft is i magen hade hon kunnat hålla huvudet kallt.

BILDERNA ÄR OCKSÅ en kommunikativ trafikfara därför att de krockar med omgivningen. Några bilder som borde genomgå alkotest:

- Missnöjet jäser bland hembrännarna.
- IOGT-NTO ser nyktert på problemet.
- Alkoholskadad kräver full kompensation.
- Krogen var alldeles packad.

Språk är för svårt för vanliga människor. Men – som sagt – det finns en effektiv krockkudde: de flesta uppfattar högst varannan katakres och kontamination. ✱

Lika cyniskt som Berlusconi-tv

Den hyllade dokumentären *Videocracy* är inte främst en kritisk granskning av exploateringen av människoliv i skräp-tv:ns Italien. I själva verket är det en visuell manipulation och ett förlöjligande av vanliga människor.

Av Gina Gustavsson

ÄCKEL ÄR EN KÄNSLA som lätt övermanar både förnuft och medkänsla. Det måste vara därför vi inte fått läsa någon djupare kritik av den svenskitalienske Erik Gandinis dokumentärfilm *Videocracy*. I Gandinis båda hemländer har filmrecensenter hyllat filmen för dess granskning av Berlusconis korrupta maktapparat. Men få har fokuserat på det som trots allt utgör filmens röda tråd: sagan om italienaren. En saga som aldrig utmanar vår semesterbild av ett ständigt uppklätt, sorglöst leende och intensivt pratsamt folk – i mångt och mycket vår kulturella motsats.

Istället framställer filmen dessa ständigt solbrända italiennare som ännu mer oförståeliga, hypnotiserade intill omänsklighet som de tycks vara av Berlusconis ytlighets-tv och kändiskult. Varelserna vi möter tycks fjärrstyrda av tv:ns och elitens ondskefulla hand. De framstår mer som robotar än medmänniskor. Alltså blir vi illamående, men tryggt illamående som av en billig skräckfilm. Vi kväljs tillsammans i smalfilmsbiografens fåtöljer. Och går ut underhållna, styrka av insikten att vi må visserligen vara sämre klädda, socialt klumpiga och svärmodiga, men vi är ju i alla fall både sundare och lyckligare än syd-länningarna.

INTE I EN ENDAScen får vi möta någon av alla dessa unga bikinigudinnor som vi ska förstå

har förläts av den italienska tv:ns ytlighetskult. Lika lite som de får öppna munnen inför skräpkanalernas kroppsfixerade kameror får de göra det i Gandinis film. Istället dansar de på tryggt avstånd från oss, och för-

Erik Gandini.

FOTO: CLAUDIO BRESCIANI/SCANPIX

blir lika mycket ansiktslösa kroppar för oss som för de italienska tv-tittare vi förfasar oss över. Den enda representant för det lurade folket vi får följa i närbild är den stackars "wannabeen" Ricky, som drömmer om att bli tv-stjärna för att slippa vardagen som svarvare.

Men inte heller han skildras med någon värme eller medkänsla. Istället blir han dubbel förlöjligad, först framför kameran på den tv-uttagningshan så hoppas på; sedan framför våra ögon, när han visar upp sin pinsamma dans i sitt hem. Biopubliken vrids sig först i medskam, fnissar sedan ljudligt och skakar slutligen av skratt. Scenen appellerar till samma billiga behov som de omtalade *Idol*-uttagningsarna och annan ty-

piskförnedrings-tv: bekräftelse genom skadeglädje.

Gandini utnyttjar hänsynslöst den makt han själv kritiserar: det visuella. Ett återkommande grepp är medvetet och obekvämt långa närbilder på de mäktiga, tills de osäkert tittar åt sidan och leendet falnar i deras solbrända ansikten. De ser så falska ut då, så fulla av onda avsikter att man ryser in i märgen. De små människorna, som vi ska förstå är manipulerade, filmas istället på håll och i flock med bakgrundsmusik pålagd i efterhand, något som naturligtvis får deras rörelser att se extra löjliga ut. En lång scen av detta slag visar tonårsflickor som dansar utmanande mot bakgrund av ett själlöst shoppingcentrum, i hopp om att bli uttagna till avklädda tv-värdinnor, *veline*. Scenen är som tagen ur en naturfilm: en intet ont anande flock med smäckra gaseller som rusar ut i en flod mitt framför näsan på den lurande kajmanen (som Berlusconi kallas för i Nanni Morettis *Il Caimano* från 2006).

DET ÄR ONEKLIGEN underhållande att följa den vilseleddas väg mot den (i alla fall för åskådaren) oundvikliga undergången, allt medan hon själv tror sig vara på väg mot berömmelse, erkännande och lycka. Det är

bekräftande att veta att medan offret vi följer inte vet att avgrunden väntar bakom nästa krök så ser minsann vi hela bilden. Men även det är ju en illusion, och en påfallande visuell sådan. *Videocracy* visar till exempel aldrig hur tv:n används. Gandini öppnar inte dörren till ett enda italienskt kök, och därför får vi heller aldrig se hur de ständigt tjatrande programledarna i tv gång på gång överröstas och kritiserar runt köksborden. Sådana scener

skulle ge oss en för komplex bild av de individer som Gandini vill mena har hjärntvättats av den italienska ytlighets-tv:n.

ANTINGEN HAR kritikerkåren förväxlat ett gott politiskt syfte med god film. Eller så har den själv lurats av Gandinis illusionskonst. Men *Videocracy* är inte främst en kritisk granskning av ytlighetens makt och exploateringen av människoliv i skräp-tv:ns Italien. I själva verket använder den sig själv av just dessa medel: visuell manipulation och förlöjligande av vanliga människor. Förnedrings-tv:n har därmed flyttat in i smalfilmsbiografen. Och cyniska skratt i anrika biosalonger är inte bättre än cyniska skratt i tv-soffor – bara mer sofistikerade. ✱

HERESSES TOPPLISTA

För att en gång för alla komma till rätta med frågan om konstens kvalitet har Therese Bohman ställt samman en objektiv lista över världens bästa målningar. På plats fyra i denna tio-i-topp-lista återfinner vi målningen *Nocturne in Black and Gold: The Falling Rocket* av James Whistler.

PLATS 4

SLUTER MAN ÖGONEN kan man nästan höra de dämpade knallarna efter raketerna som precis har exploderat. Ett guldregn slår ut och vecklar majestätiskt ut sig över himlen för att sedan långsamt falla nedåt. I luften ligger en frän men ändå behaglig doft av krutrök, som tillsammans med Londondimman gör omvärlden mjuk och grå, lik som vadderad.

Känslan av dimmighet går igen i många av James Abbott McNeill Whistlers (1834–1903) målningar. Själv brukade han säga att han ville ge intrycket av att färgen på hans målningar var "som imma på en glasskiva", den tunna hinnan av en hastig utandning. Så tycks färgen i många av hans målningar också laserad i många, tunna lager. Både porträtt och interiörer vilar i en lätt dimma, för att inte tala om hans Londonmiljöer där den fuktiga melankoli som måleriet förmedlar genast kryper in under kläderna.

Det är en sällsam kombination av något dröjande och något flyktigt i Whistlers måleri. *The Falling Rocket* (1875) är en impressionistisk målning, om man nu kan tänka sig en impressionism i slow motion. Figurerna i förgrunden tycks vara på väg att dunsta bort, halvt genomskinliga, spöklika. Den närmar sig dessutom det abstrakta måleriet. Att känslan av ett motiv är viktigare än det som faktiskt visas på duken stämde helt överens med Whistlers teorier om måleriet: den estetiska rörelsen som han tillhörde satte det behagfulla intrycket och stämningen över realismen.

Samtiden var dock inte alltid särskilt förstående: konstkritikern John Ruskin påstod att Whistler med just *The falling rocket* inte hade gjort något annat än "kastat en hink färg i ansiktet på publiken" och dessutom haft mage att ta bra betalt för det. Detta fick Whistler att stämma Ruskin för förtal och en långdragen rättegång inleddes. Den slutade med att Whistler försattes i konkurs och tvingades sälja sitt hus i London.

James Whistler föddes i Lowell, Massachusetts, men efter att

Whistlers *Nocturne in Black and Gold: The Falling Rocket* finns att se på Detroit Institute of Arts.

FOTO: ERICH LESSING/JBL

som tjugoför år ha kommit till Paris för att studera konst återvände han aldrig till USA. Även om det i hans måleri finns släktskap med amerikanska konstnärer som John Singer Sargent och George Inness, tycker jag att något med Whistler känns genuint europeiskt. Han umgicks under sin första tid i Paris med samtida storheter som Baudelaire, Courbet, Manet, Fantain-Latour och Theophile Gautier, som fick upp Whistlers ögon för sambanden mellan musik och konst. I Whistlers måleri finns ett lätt, musikaliskt anslag och han kallade till och med några av sina målningar för symfonier – *Symfoni i vitt* och *Symfoni i grått* finns båda i flera olika delar.

JAG TÄNKER PÅ Whistler som konsthistoriens störste elegant. Bland de många porträtt han målade finns det ett gemensamt drag för många av dem som föreställer män: de avbildade herrarna är mycket långa och smala, med något vasst i hela sitt uttryck. Rakbladsskarpa mustascher, spetsiga fingrar och lika spetsiga skor, en parad av dandys. Men mest känt är Whistlers porträtt av sin mor. Det är allvarligare, men lika dröjande; stillsamt och tyst, nästan helt i gråskala.

Annars är Whistlers kvinnor ofta klädda i vitt, eller i kimono – hans beundran för det japanska är, liksom hos många andra konstnärer vid denna tid, ohöljd: solfjädrar, kvistar av blommande körsbär och detaljer som påminner om japanska lackarbeten förekommer i många målningar.

Det är en praktfullhet som aldrig blir prällig, på samma gång ytterst smakfull och sober utan att vara kylig. Whistlers värld är stillsamt melankolisk, snudd på ljudisolerat – att träda in i en Whistlermålning, brukar jag tänka, är som att befinna sig under vattnet: alla ljud blir dämpade, alla rörelser långsamma. Det är så jag tänker på *The falling rocket* – en dämpad knall på avstånd och så det glittrande guld som ackompanjerat av ett sprakande ljud långsamt vecklar ut sig över himlen: drömligt, stillsamt, hänförande vackert.

Whistlers *Nocturne in Black and Gold: The Falling Rocket* finns att se på Detroit Institute of Arts. ✨

Våra egna åsiktspoliser

I motion 2009/10:So507, "En föräldrautbildning med jämställda föräldrasamtal", inlämnad i oktober av fyra s-ledamöter står att läsa: "Så här ser verkligheten ut. Kvinnor tar ut ca 80 procent av föräldraledigheten och två av tre VAB-dagar. Ett av flera sätt att arbeta för ett jämställt samhälle där barn får tillgång till båda sina föräldrar är att redan innan barnets födelse arbeta med jämställda föräldrasamtal." I dagens föräldrautbildning ingår råd kring barnuppfostran, men man är visst inte nöjd med detta utan anser att "jämställda föräldrasamtal som metod i föräldrautbildningarna skulle kunna ingå som en naturlig del av de förberedelser som föräldrar behöver för planeringen av föräldraledighet, hushållsarbete, omsorg och vårdnad. Genom att lägga ansvaret för detta på föräldrautbildningarna går det att få till bra samtal så att föräldrarna tidigt får möjlighet att reflektera kring sitt föräldraskap och får professionellt stöd i att leva mer jämställt."

Professionellt stöd i att "leva mer jämställt" – vad innebär det? Minns de jämställdhetspolitiska målen formulerade i prop. 2005/06:155 med det uttalade delmålet "Jämn fördelning av det obetalda hem- och omsorgsarbetet. Kvinnor och män ska ta samma ansvar för hemarbetet." Hur ska detta uppnås? Med övervakningskameror? Hembesök? Husförhör? Självdeklarationer?

Och vem ska utforma riktlinjerna för ett jämställt liv? Givetvis genusforskarna, som redan fastslagit den officiella svenska synen på kön. I SOU 2006:75 ("Jämställdhet i förskolan") ser vi att "den nordiska synen är dock att kön är en konstruktion och att maskulinitet är föränderlig" – detta påstått i samband med kritik mot jämställdhetsarbetet i Belgien och Skottland – där man liksom i Sverige vill ha in män i förskolan, men av fel skäl. I dessa länder gavs nämligen uttryck för den med svenska genusmätt reaktionära synen att män har något att tillföra i egenskap av män, något som indikerar att det finns skillnader.

Den naturliga fråga som infinner sig är då varför svenska genusvetare vill att halva förskolepersonalen ska bestå av män? Vad ska man med denna "biologiska kroppsräkning" till? Man beklagar också att svensk genusforskning visar att män som arbetar i svensk förskola beter sig, och förväntas bete sig, stereotypt manligt – som att plocka fram bandyklubbarna. Dessa "strukturer" och "föreställningar kring manlighet" upprätthålls av både männen själva, den kvinnliga personalen och barnen. Kvinnorna deltar genom att de inte plockar fram bandyklubbarna, barnen genom att de be de manliga förskolelärarna om klubbarna, och männen genom att ta fram dem. Det är alltså väldigt allvarliga saker vi talar om här!

I SVERIGE VILL MAN KONSTRUERA den nya könsneutrala människan där alla beter sig och tänker likadant. I genuslägret accepteras ingen med avvikande åsikt, och där ligger också problemet, eftersom just genusforskarna anlitas för alla utredningar som rör jämställdhet och som förr eller senare mynnar ut i realpolitik. Denna politiska korrekthet i bland annat genusfrågan är något som den sovjetiske politiske dissidenten Vladimir Bukovsky, som suttit tolv år i sovjetiska fängelser och arbetsläger, kallat för Europas "intellektuella Gulag". Nu haltar kanske jämförelsen lite eftersom man inte (ännu) upprättat genusläger i Sverige. Man har nämligen löst problemet på ett mycket smartare sätt – istället för separata indoktrinerings- och omskolningsläger inhyser man istället genuskommissarierna i alla redan befintliga institutioner och myndigheter! ❄

Tanja Bergkvist är fil-
dr i matematik.

I korthet

Ursäkta, var är titlarna?

I boken *Gårdarnas krig* av Harry Kullman samlar en av huvudpersonerna, Henry, på titlar: ALLA VÄRLDENS TITLAR. Så står det textat på anteckningsboken där han för in spännande titlar från affischer, böcker och tidningar. Särskilt filmtitlar sätter fantasin i rörelse: *Vildmarkens riddare*, *Kapar-arvet* och *Gycklarnas konung*. Harry Kullmans bok utspelar sig i Stockholms arbetarkvarter på 1930-talet och för Henry på Södermannagatan ("Fattigmannagatan") är ett biobesök kommer inte på tal. Men de eggande titlarna utövar en väldigt suggestionskraft.

Jag drog mig till minnes Henry och hans samlande efter att ha sett Quentin Tarantinos *Inglourious Basterds*. Titeln är avgjort bättre än själva filmen. Men hade den (titeln, alltså) kunnat låta ännu bättre på svenska? Och hade den i så fall kunnat locka till sig fler besökare?

Hypotetiska frågor, självfallet, men säkerligen också irrelevanta. Redan för ett år sedan noterade *Svenska Dagbladet* att 26 av 33 engelskspråkiga filmer på SF:s repertoar hade kvar sina originaltitlar.

Att globaliseringens *lingua franca* är engelska kan inte diskuteras bort, och inte heller att svenska filmtitlar kan bli en rejäl belastning. Jag är övertygad om att den utmärkta *Swingers* hade gått bättre med en annan titel än *Ursäkta, var är brudarna?* Å andra sidan blev *Mitt feta grekiska bröllop*, trots en titel som för tankarna till övervikt och ost, en stor framgång.

Ett exempel på en bra svensk titel är *Tolv fördömda män*. Den är betydligt starkare och mer eggande än originalet *The Dirty Dozen* där allitterationen mer verkar billigt försäljningsknep.

Men ibland är rakt på sak det enda rätta. *Skyskrapan brinner* sitter som en smäck. Att hålla fast vid *Towering Inferno* hade däremot inte varit att rekommendera.

Svenska översättningar känns särskilt motiverade när de engelskspråkiga titlarna är abstrakta, filosofiska eller, som i fallet *Inglourious Basterds*, ordvitsar. Under alla omständigheter borde det finnas ett behov att upplysa om filmens innehåll. *The Ugly Truth*, *Surrogates* och *The Final Destination*, för att ta några smakprov från oktober, skulle lika gärna kunna vara komedier som thrillers. Emellanåt kan en svensk titel just genom att vara fullkomligt uppåt väggarna ge upphov till intresse. Jag har ingen aning om vad *Spotswood* handlar om. Men jag ångrar fortfarande bittert att jag inte gick och såg *När toffelfabriken tystnar*.

Mats Wiklund

Tredje versionen av Arnold Böcklins *Toteninsel* från 1883.

De dödas ö är inte en dödens ö

Leo Kramár i Staffanstorps undrar – med anledning av min intervju med Alexander Stoddart i förra numret (nr 7) av *Axess* – om vi på redaktionen kan göra något för att komma till rätta med den svenska benämningen *Dödens ö*, på Arnold Böcklins kända målning *Toteninsel*, vilket han menar är en olycklig felöversättning som "envist sitter fast år efter år utan att någon reagerar. Tavlan heter *Die Toteninsel*, inte *Die Todesinsel*, således *De dödas ö*, och kallas följdriktigt *The Isle of the Dead*, *La isla de los muertos* etc på respektive språk". Kramár fortsätter: "Det riktiga namnet ger bilden en helt annan dimension (...). Jag har den på mitt nattygsbord och ser inget skrämmande i den. Tvärtom ser jag en stilla viloplats i kolumbariet under cypresserna, en fridens ö där vi så småningom alla kan komma till ro."

Distinktionen är inte helt oväsentlig. Den inte helt adekvata översättningen tycks gå att härleda tillbaka till Böcklins samtid, och till det 1890-tal då ingen svensk intellektuell med självaktning undvek att vädra sin beundran för den tyske målaren. I en uppsats av Viktor Rydberg 1894 i *Vintergatan* beskrivs målningen, som Rydberg ger titeln *Dödens ö* så här: "Holme omgiven av kraterväggar, som likna åldersgrånade, tornhöga murar. Inom väggarna en de dödes stad, skuggad av cypresser. En likkista överföres i båt till gravkratern, som speglas av det stillastående vattnet under en lysande djupblå, på sina ställen flammig himmel. Båten måtte glida ljudlöst fram och roddarne tala med tecken." Och prins Eugen

skriver två år tidigare till Helena Nyblom att det i den bok med reproduktioner av Böcklin- verk, som han har fått i julklapp, "ändå saknas *Dödens ö*". Noteras kan dock att Ola Hansson däremot kallar målningen för *De dödas ö* i sin långa essä om Böcklin från 1893.

Uppenbarligen är prins Eugens och Rydbergs variant av titeln dock vedertagen redan på 1920-talet. Det framgår av Birger Sjöbergs dikt "Dödens ö", i den aldrig utgivna uppföljningen av *Fridas visor* som sedermera fått titeln *Fridas andra bok*. Diktens utgångspunkt är att bodbiträdet i ett bokhandelsfönster har sett en reproduktion av det fortfarande populära Böcklin-motivet:

Vatten vida,
och popplar, som sig vrida
på en ö – den sköljs av våg
så kall och klar och ren.
Båten glider allvarsam,
och ljud av årslag dö –
far med vita andra fram
till Dödens tysta ö...
Frida, Frida,
min tanke brukar skrida
till en tavla, som jag såg
en gång för länge sen.

Som synes har dock Sjöberg – eller om det nu är hans poetiska jag, bodknoden – inte bara fått titeln om bakfoten utan även växtligheten på ön, som inte utgörs av popplar utan av cypresser.

Johan Lundberg

» Några snabba frågor. 1. Är dessa nya målningar, målade av Damien Hirst själv, bra? Nej, inte alls, de är inte värda att titta på. 2. Så varför skrivs det så mycket om dem? För att han är väldigt känd. 3. Och varför har the Wallace Collection beslutat sig för att ställa ut dem? För att han är väldigt känd. 4. Och varför målade Damien Hirst dem över huvud taget? För att han är väldigt känd.

Tom Lubbock recenserar en utställning med Damien Hirst i *Independent*.

Through Cataclysm av Andreas Birath.

Ännu fler farliga figurationer

Efter sommarens utställningar med samtida, figurativt måleri – *Figurationer* på Edsvik konsthall och *Kitsch* på Krapperups – är det nu dags för Göteborg: den 7 november öppnar utställningen *Odödliga verk* på Vasa konsthall. Den är ett samarbete mellan The Florence Academy of Art, som driver klassiskt figurativa konstskolor i Florens och Göteborg, och den Oslobaserade Nerdrumskolan. Det känns inte osannolikt att den konstdebatt som sommarens utställningar utlöste nu blossar upp igen under senhösten: *Odödliga verk* har inte bara en titel som kan provocera, utan beskrivs anspråksfullt som ett försök att visa tidlöst måleri som sysselsätter sig med människans existentiella villkor. Utställningen visas till 31 januari 2010.

Therese Bohman

Stasi lever ännu i Tyskland

Trots att det är 20 år sedan Berlinmuren föll lever många av den östtyska regimens hantlangare i välmåga. Samtidigt väntar många av regimen offer fortfarande på upprättelse. Per Landin presenterar nya böcker i ämnet.

DIE TÄTER SIND UNTER UNS ÜBER DAS SCHÖNREDEN DER SED-DIKTATUR

HUBERTUS KNABE
List 2007

HONECKERS ERBEN DIE WAHRHEIT ÜBER DIE LINKE

HUBERTUS KNABE
Propyläen 2009

DIE STASI LEBT BERICHTE AUS EINEM UNTERWANDERTEN LAND

JÜRGEN SCHREIBER
Knaur 2009

Historikern Hubertus Knabe är sedan några år chef för det museum som har inrättats i den gamla östtyska säkerhetstjänstens fängelse i Berlin-Hohenschönhausen. I två böcker, *Die Täter sind unter uns* och senast *Honeckers Erben*, presenterar han sina rön. Dels handlar de om hur resterna av det statsbärande partiet SED tjugo år efter murens fall fortfarande gör sig gällande, dels om hur den gamla regimens hantlangare idag lever ostraffade med goda pensioner, medan de flesta av deras offer, det vill säga många av de tusentals oppositionella som fick

sina liv och karriärer spolia-
de, har blivit den tyska återför-
eningens verkliga förlorare, fi-
nansiellt och existentiellt. Det
är rentav så att man i det återför-
enade Tyskland får högre pensi-
on om man arbetade som väkta-
re i det beryktade Bautzenfäng-
elset än om man satt inspärrad
där i tjugo år.

Egentligen borde innehål-
let i Knabes böcker inte va-
ra så mycket att bråka om. Alla
vet att det statsbärande partiet
SED under fyrtio år gjorde öst-
tyskarna till det mest underku-
vade folket i hela Östeuropa, att
kommunistregimen togs sitt eget
folk som gisslan genom att 1961
uppföra en femton mil lång be-
tongmur och att man överva-
kade sina medborgare med ett
landstäckande nät av angiva-
re. Det är också allmänt känt att
otaliga människoliv gick till spil-
lo vid muren och i fängelserna.

Men studerar man hur den
tyska kritiken har bemött Kna-
bes böcker blir det tydligt att det
finns många, såväl tidigare Sta-
sifolk som västtyska vänster-
människor, som helst skulle ha
sett att de hade förblivit outgiv-
na. Ingen har väl direkt lyckats

ifrågasätta Knabes rön. Men på
olika sätt har man försökt för-
minska dem genom påståenden
om att Knabe är en rättshaverist
som fått "Stasi på hjärnan". Fle-
ra av de personer som omtalas i
böckerna har också inlett juri-
diska processer i syfte att få hans
böcker indragna, utverka skade-
stånd eller genomdriva rättelser
i kommande upplagor. Bland
dem kan nämnas den förre öst-
tyske inrikesministern Peter-
Michael Distel och vänsterpar-
tiet PDS:s ledare, den vältalige
advokaten Gregor Gysi som ett
antal gånger gått till domstol –
framför allt i Hamburg och Ber-
lin är domarna förstående – för
att förhindra tidningar att skri-
va att han under täcknamnet
"IM Notar" arbetade för Sta-
si. Även den västtyske journa-
listen Günter Wallraff har lyck-
ats hindra spridning av uppgif-
ten om att även han samarbetade
med den östtyska säkerhets-
tjänsten.

Det är alltså ett mäktigt vän-
steretablissemang som
Knabe utmanar när han tar sig
an uppgiften, och utan stöd
från förlag och en del andra mo-
diga skribenter skulle han knap-

past ha gått i land med den. Ut-
förligt och konkret berättar han
historien om hur det statsbäran-
de kommunistpartiet SED efter
murens fall rullade ihop sina rö-
da fanor, bytte namn till Demo-
kratiska socialistpartiet (PDS)
och samtidigt på alla sätt, även
kriminella, försökte rädda de ri-
kedomar och egendomar som
det gamla partiet hade lagt be-
slag på (delvis genom expro-
priering och rena stölder) un-
der DDR-tiden. Frågan om i vil-
ka fickor SED:s mångmiljard-
förmögenhet hamnade är fort-
farande ouppklarad, men enligt
Knabe kände partiledaren Gysis
uppfinningsrikedom inga grän-
ser när gällde att hitta olika kon-
ton och bolag att föra över för-
mögenheten till.

Under tiden har PDS bytt
namn ytterligare två gånger.
Först kallade det sig Linkspar-
tei och nu heter det kort och gott
Die Linke och har jämte Gysi den
förre socialdemokraten Oscar
Lafontaine som främsta namn.
Det låter kanske respektabelt,
men enligt Knabe skall man in-
te låta sig luras av den nya för-
packningen. I grunden är näm-
ligen Die Linke ett parti som har
sina rötter i den gamla östtyska

Bland detta nummers recensioner: *Per Landin och Magnus Pettersson har fördjupat sig i den östtyska regimen medan Camilla Lundberg har vandrat i John Cages trädgård av ljud. Därtill recenseras böcker om Afrika, apatiska flyktingbarn och engelska excentriker.*

De andras liv nådde världspublik och återgav östtyskarna något av deras resning.

FOTO: EVERETT/BL

nomenklaturen och som skickligt har utnyttjat de sociala och ekonomiska klyftorna mellan öst och väst, liksom det östtyska missnöjet med återföreningen, för att vinna röster. I de senaste valen fick Die Linke nio procent av rösterna och ingenting tyder på en minskning.

Ibland gör Knabe det lite enkelt för sig när han beskriver partiet som enbart ett tillhåll för dem som tidigare arbetade för Stasi. Det behöver inte heller nödvändigtvis vara så att de som sympatiserar med partiet också vill ha tillbaka de förhållanden som rådde när Ulbricht och Honecker satt vid makten. Partiledaren Gysi har i tv-debatter tvärtom sagt sig vilja påskynda en uppgörelse med försyndelserna i det förflutna. Men det intressanta är att partiet i praktiken framför allt är en uppsamlingsplats för dem som efter murens fall tvingades lämna ifrån sig arbetarmaktens privilegier: alla dessa gamla ombudsmän, kvinnoklubbsister, gränssoldater, redaktörer och klasskvoterade professorer som bar upp den kommunistiska diktaturen och gärna framställer sig som återförenings stora förlorare.

Ännu märkligt är, enligt Knabe, att bara ett litet fåtal av dem har ställts till ansvar för sina handlingar. Övertygande visar Knabe hur den juridiska uppgörelsen med DDR:s förflutna hamnade mellan stolarna under den tyska återföreningsprocessen. Trots alla politiska dödsdomar, trots att över hundra människor sköts till döds vid gränsen, trots sina mera än trehundra tusen politiska fångar har sammanlagt bara 19 (!) personer dömts till fängelsestraff för det våld och förtryck som under fyrtio år utspelade sig innanför murarna i DDR. Orsaken är den "generalamnesti" som utfärdades i det så kallade enhetsfördraget och enligt vilken straffbara handlingar skulle behandlas enligt de lagar som gällde när handlingen begicks. I klartext betyder det att för östtyskarna gäller den östtyska lagboken även i det återförenade Tyskland.

Till skillnad från exempelvis Gestapo betraktas Stasi fortfarande inte som en "kriminell organisation" i Förbundsrepubliken. Det är sant att de flesta politiska fångar som satt i östtyska fängelser har blivit rehabiliterade. Men det är dessvärre också sant att deras bödlar och vakter i de flesta fall kunnat gå ostraffade in i det återförenade Tyskland. Inte minst de som tvivlar på att det förhåller sig så – och till dem har jag själv hört – bör ha mycket att hämta i Knabes böcker. Det som ibland belastar hans framställning, den minutiösa detaljrikedomen och viljan att gå till källorna, visar sig i längden vara både vinnande och nödvändigt. Ett exempel: man föreställer sig gärna att de flesta av de 91 000 anställda i det tidigare Ministeriet för stats säkerhet (Stasi) och de 177 000 inofficiella medarbetarna idag skulle ha svårt att få jobb, åtminstone i statstjänst. Men Knabe visar att mer än hälften av dem numera arbetar i statlig tjänst. Enbart i de östtyska förbundsländerna tjänstgör över trettio tusen tidigare Stasianställda.

Stasi lever – redan namnet på Tagesspiegel-redaktören Jürgen Schreibers nya bok säger vad den handlar om. Den kan också läsas som en fördjupning av de fakta och utredningar som Knabe presenterar. I tjugo kapitel berättar han om sina möten med män och kvinnor som fram till för tjugo år sedan satt vid makten i DDR och som i de flesta fall lever i högönsklig välmåga, lika övertygade om att de handlade rätt som när det begav sig. Här finns ett beklämmande porträtt av Honeckers finansansvarige Schalck-Golodkowski och även kvinnan som på femtiotalet deltog i kidnappningen från väst av en man som senare avrättades i Dresden med en avdankad nazigiljotin. Här finns "Kurt" som tjänstgjorde under den östtyske spionchefen Markus Wolf och ansågs känna den västtyska socialdemokratins inre liv bättre än självaste kanslern Willy Brandt. Nu lever åttiottioåringen tillsammans med sin fru i ett blomsterpyntat enfamiljshus i Hohenschönhausen,

inte långt från det mardrömslika fängelse dit Stasi brukade föra sina offer.

Schreiber berättar också om den östtyske författaren Jürgen Fuchs, som lämnade DDR på åttiotalet och liksom flera andra avled i cancer, sannolikt framkallad av den radioaktiva strålning han utsattes för

Övertygande visar Knabe hur den juridiska uppgörelsen med DDR:s förflutna hamnade mellan stolarna under den tyska återföreningsprocessen.

under förhören i Hohenschönhausen. För dem som kände Fuchs rådde det ingen tvekan om saken och lika säkert var att Stasi fortsatte göra livet för Fuchs och hans familj i Västberlin till ett helvete. Vad man mycket tydligt känner i både Knabes och Schreibers böcker är en berättigad vrede mot dem som var ansvariga för detta människofientliga system.

Även om de numera saknar makt är deras nätverk fortfarande aktiva, bland annat i form av "människorättsföreningar" eller "självhjälpsgrupper" som under en social täckmantel försöker få DDR att framstå i ett bättre ljus. Man trycker böcker och broschyrer, anordnar kampanjer mot DDR-kritiska journalister, angriper offentliga inrättningar som Knabes eget Stasimuseum och försöker på olika sätt framställa DDR som en vacker utopi som slog fel, ett legitimt försök att efter Hitler-Tysklands fall bygga ett bättre samhälle. Problemet med utopin var enligt dem att den förvanskades av de äldre kommunisterna. Det är inte minst den bild som dagens vänsterparti

Die Linke och dess bildningsorganisation Rosa Luxemburgstiftelsen försöker förmedla. När frågan om muren kommer på tal brukar man svara att den naturligtvis var förkastlig, men att den var nödvändig under kalla kriget och med tanke på "hotet från väst"...

Var DDR en kommunistisk diktatur eller ett socialistiskt projekt? Tjugo år efter Berlinmurens fall är den allt över-skuggande frågan vilken historiebild vi vill förmedla till kommande generationer, alla dem som varken har upplevt det kalla kriget eller kommunismen. Reser man omkring i städerna mellan Östersjön och Thüringen blir man förvånad över att namn som Karl Marx och Rosa Luxemburg, Ernst Thälmann och Karl Liebknecht fortfarande är högst levande på gatuskyltar och torg. Detsamma gäller de gamla DDR-ledarna Wilhelm Pieck och Otto Grothwohl som 1953 brutalt kväste det östtyska folkupproret. Men vem minns idag Herbert Belter, som 1950 trotsade kommunistdiktaturen i DDR genom att dela ut flygblad och avrättades? Eller Paul Othman, "lejonet från Bitterfeld" som ledde arbetarupproret 1953 och satt tolv år i fängelse? Och Herbert Pfaff som hjälpte dussintals östtyskar att fly över muren och länge satt i en fönsterlös cell i Stasifängelset i Berlin-Hohenschönhausen – vem minns honom? Hubertus Knabe gör det. Han kan berätta att Pfaff numera lever som fattigpensionär i väst och inte har fått någon gata uppkallad efter sig.

Ibland skjuter Knabe över målet i sin iver att föra offrens talan, det medges. Jag undrar också om inte hans vilja att få med allt vad han vet och nästan drunkna i detaljer om SED:s miljardsvindel och Stasis nätverk ibland gör honom blind för de mindre iögonfallande sidorna av det östtyska samhället. När allt kommer omkring var DDR inte bara en stat där Stasi förtryckte människor, utan också ett land där många människor levde och växte upp. Det var inte bara ett marxist-leninist-

tiskt projekt, utan också ett land där vanor och värderingar från förmodern tid dröjt sig kvar i en omfattning som man först efter murens fall blev medveten om. Framför allt skapade det diktatoriska systemet en paradoxal jordmån för litteratur och konst som många idag tycks sakna.

Den sidan av saken berördes bland annat i den uppmärksammade filmen *De andras liv* som nådde världspublik och återgav östtyskarna något av deras resning. I slutet av filmen skildras hur de flesta östtyskar upplevde murens fall som något i höggrad glädjande och berikande.

Men i många fall och ganska snart blev i synnerhet författarna varse att de mänskliga erfarenheter de hade gjort bakom järnridån inte betydde särskilt mycket, att det var västs kapitalistiska frihetsföreställningar som gick segrande fram över hela fältet. Det var i detta politiska vakuum som det återuppståndna PDS lyckades erövra en plats. PDS, senare Linkspartei och idag Die Linke, blev det politiska alternativet för återföreningens förlorare, det enda parti som tog östtyskarnas besvikelse på allvar.

Här finns den främsta orsaken till att efterföljaren till det statsbärande kommunistpartiet SED idag har häpnadsväckande starkt stöd i många östtyska städer. På flera platser har Die Linke ingått samarbete med socialdemokraterna, och för första gången under efterkrigstiden sitter extremvänstern även i parlamenten i västra Tyskland. Ibland undrar jag om man i utlandet gjort klart för sig vad det på sikt kan innebära för det stora landet i Europas mitt och för stabiliteten i Europa, om de föreställningar och ideal som råder inom stora delar av Die Linke får råda.

Hubertus Knabe har med sina böcker försökt fästa uppmärksamheten på detta. Utan nitiska forskare som honom skulle den arbetarklasselit som dirigerade och regerade DDR fortfarande ha tolkningsföreträde. Då är det fullt tänkbart att Tyskland tjugo år efter murens fall snart åter har ett halvtotalitärt vänsterparti vid makten.

Per Landin

Engagerande om engelska excentriker

DÖDA VITA MÄN

JOHAN HAKELIUS

Atlantis 2009

Richard J. Evans, historikern som vittnade mot David Irving, berättar i sin underbara bok *Cosmopolitan Islanders* (Cambridge University Press 2009) om den förvåning det väckte bland brittiska yngre historiker när tyskarna på 1960-talet i sin försenade uppgörelse med Hitler epoken började betrakta sitt eget land som specialfall, en undantagsföreteelse eller avvikelse från den europeiska standardmodellen som innebar en snygg övergång från hierarkiska strukturer till jämlika, från feodalt agrarsamhälle till entreprenöriellt industrisamhälle, från barbarisk krigarkultur till avmätt gentlemankultur. Britterna hade fått lära sig att det var de som var udda, utanförstående, *peculiar and particular*. De hade sitt sömninga imperium, sina Trollopeska prästgårdshem, sitt public school-system och mängden av knäppgökar, *eccentrics*. Skulle UK, det vill säga England med Skottland och Wales och Nordirland och de besynnerliga småöarna, utgöra det europeiska normalfallet, huvudfåran i den sociala och ekonomiska utveckling mot vilken tyskarna mätte sig? Aldrig.

Det är möjligt att det inte finns några normalfall, i betydelsen trendsättare eller riktningssgivare, i den europeiska historien, och gör det inte det så blir det svårt att påstå att det skulle finnas några särfall eller *Sonderwege* heller. Visst kan man tala om den svenska modellen, liksom man ibland talar om *the American way of life*, men det är ju beteckningar med mycket ungefärligt innehåll som isigrymmer storspännvidd och stora variationer. Också bilden av Ryssland har ju sedan Peter den store åtminstone varit splittrad i slavofiler, vars mest outrerade representant under

En sextonårig Stephen Tennant gungar iförd plisserad kjol.

FOTO: E. O. HOPPÉ/CORBIS/SCANPIX

den ryska kulturens glansperiod på 1800-talet hette Fjodor Dostojevskij, och västsinnade, *zapadniki*, vilkas viktigaste vägröjare hade varit tsar Peter själv. Det historiskt normala är kanske rentav en sådan polaritet eller heterogenitet i ett samhälle som är någorlunda civiliserat och där åsikter kan formuleras utanför, om också inte på direkt kollisionsskurs med, den dominerande diskursen. Den som vill bilda sig en uppfattning om förekomsten av det aparta, det galna och hialösa i för övrigt sippa och inskränkta överklassmiljöer kan gå till hovmannen Erik af Edholms dagböcker från kung Karl XV:s tid.

Dem tänkte jag ofta på när jag läste Johan Hakelius senaste bok. Han är som af Edholm en träffsäker rapportör, men han rapporterar till skillnad från denne med rumslig

och tidsmässig distans. Det är inte heller den yppersta aristokratin och det kungliga etablissemanget som intresserar Hakelius. Knappast någon adelsman intar en central position i de porträttessäer, nära knutna till varandra, som leder berättelsen framåt. Och då ska man veta att den brittiska adelsklassen, *the peerage*, definieras snävt, som huvudmännen för de betitlade familjer vilka tidigare utan undantag hade säte i det brittiska överhuset. Men eftersom denna klass i förhållande till den övriga befolkningen är så mikroskopiskt liten, blir utrymmet för övriga snobbar och viktigpettrar, äventyrare och guldklimpar som vill låta tala om sig desto större. *The gentry* eller *the squirearchy*, jordägande eller ej, består väsentligen av sådana. De tycker att de bör kosta på sig det mesta som livet erbjuder. Några, också en »

ståndsmedveten herremans som Anthony Powell (1905–2000), kan avstå från en titel därför att de anser att de redan står över sådant, i Powells fall ett *knighthood*. Sina älskvärdheter och sarkasmer sprider de gärna omkring sig i dagboksform eller i konversationer som är så öppenhjärtiga att de garanterat kommer till någon biograf eller vedersakares kännedom.

Andra tar för vana att skriva om sina antipatier och idiosynkrasier i dags- och magasinpressen. Till dem har Hakelius en särskild dragning, kanske därför att han med förkärlek odlar denna speciella litteraturart själv. Ju skröpligare eller vulgärare en sådan andlig och intellektuell blottare visar sig vara, desto mer förmår han appellera till en i övrigt nollställd eller nödbedd samtidspublik.

Dessa söner till mer eller mindre betrodde samhällets stöttelelare behöver sådana stöttelelare mycket konkret när de raglar fram från den ena puben till den andra, från en sänghalm till en annan, från sjukhussäng till sjukhussäng. De flesta av dem bär sina krämpor med någon form av värdighet, de mördar och horar med ungefär samma slentrian eller bekymmerslöshet, de tillhör alla en 1900-talselit som vet att loppet är kört och att den mycket rationella kalkylen då är att ge järnet, att låta så litet som möjligt av arv och anständighet bli över när kollapsen infinner sig. Deras kolonialt präglade översittarfasoner blir för omgivningen något av lyteskomik och därför på det hela taget ursäktliga, och eftersom de är så många som hänger sig åt den här typen av asocialitet – det må vara galghumor eller famöst skrivel, outtröttlig erotomani eller lidelsefull spelgalenskap – måste den som vill utmärka sig gå till extremer. Hakelius har inga problem med extremism. Han har sålunda inga problem med att en av de mest hängivna anhängarna av den Europeiska unionen under slutet av sitt liv var sir Oswald Mosley (1896–1980), Englands beryktade fascistledare, som vid jämförelser med så gott som alla andra var

en jäkel på fruntimmer, särskilt inom den egna familjekretsen.

Det är svårt att säga att någon av Hakelii valfrändskaper märker ut sig eller att han sätter sin prägel på en bestämd epok. Inte ens Alan Clark (1928–1999) gör detta. Han fick aldrig mer än viceministerposter av Margaret Thatcher, som han bedärades av, och tröstade sig istället med att lägga sin älskarinnas bäge döttrar, vilket gav plusröster i parlamentsvalen i Chelsea, en distingerad London-valkrets. Många gjorde förvisso samhällsnyttiga insatser, efter att ha spolierat utstakade karriärer, som James Lees-Milne (1908–1997), National Trusts egentlige skapare. Någorlunda befriade från knäppgökeri var sir Alec Guinness (1914–2000) och George Orwell (1903–1950). Förvånansvärt många uppnådde, trots ihärdigt supande, en respektabel ålder. Någon begick ett besynnerligt brott och upphittades sedan aldrig.

Naturligtvis går det att säga att detta är en studie i degeneration, i samhälleliga förluster så som de speglas i enskilda levnadsöden. Storbritannien förlorade under denna tid sitt imperium, men det intressanta är att det inte förlorade sin anständighet. Till gentlemannens uppgifter hörde att upprätthålla denna, och Hakelii heroer, värderade eller inverterade, är allagentleman. Genom att sätta en standard som inte är alltför hög har personer av detta slag sett till att tröskeln för vad som är anständigt kan passeras av de allra flesta. Och kanske är detta inte någon dålig prestation, toltalt sett. Kanske är det det som förklarar att England inte har varit i närheten av att ha blivit en polisstat.

Korteligen: Är det då just det som är säregnet, udda? Jag vet inte. Jag vet bara att Johan Hakelius har skrivit en fabulös bok. Inte för att jag skulle vilja att den blev en trendsättare – det skulle vårt samhälle aldrig orka med – men jag skulle vilja att han skrev flera böcker där han inte väjde för sidospåren, för struntförnämheten och för det sybaritiska i tillvaron.

Anders Björnsson

Skoningslöst och kärleksfullt om Afrika

AFRICA

ALTERED STATES, ORDINARY MIRACLES

RICHARD DOWDEN

Public Affairs 2009

Ex Africa semper aliquid novi. Det kommer hela tiden någonting nytt från Afrika, skrev Plinius den äldre, samtida med Jesus.

Visst är det så, men Afrika är också kontinenten som ständigt vilseleder sina betraktare. Hur många gånger har inte afrikanska ledare hyllats av omvärlden, för att i nästa ögonblick häcklas av kritiker? Sékou Touré, Winnie Mandela och Robert Mugabe är bara några av dem. Hur många gånger har inte en nation lyfts till skyarna som ett föredöme, för att därefter krackelera och förvandlas till sin motsats? Eritrea, Elfenbenskusten och Kenya är tre aktuella exempel.

Samtidigt, den omvända processen: plötsligt upptäcker omvärlden att lilla fattiga, kakaoberoende Ghana som i decennier har plågats av statskupper och militärstyre nu harklat av flera helt fredliga och demokratiska maktskiften och visar upp en imponerande ekonomisk tillväxt. Och vilket är kontinentens paradexempel på både demokrati och ekonomiska framsteg? Jo, Botswana som troligen är till största del okänt åtminstone bland svenskar i allmänhet.

Det har blivit nästan tradition i den engelsktalande världen att gamla Afrikakorrespondenter ska runda av sin karriär med reda ut allt detta genom att skriva Den Stora Boken om Afrika. En av de senaste i raden är Richard Dowden, tidigare verksam på *The Independent* och *The Economist*. *Africa – Altered States, Ordinary Miracles* heter hans bok. Dowden försöker fånga Afrikas själ och lyckas nästan. Han går iland med konststycket att utdela våld-

sam, skoningslös kritik mot stora delar av de afrikanska samhällssystemen och samtidigt låta sina iakttagelser färgas av en oändlig kärlek till kontinenten.

Varför faller allt sönder i Afrika, undrar han? Är det därför att det i Afrika generellt saknas en tro på att "utveckling" är en linjär företeelse? Detta att varje ny generation ska bygga vidare på det som dess föregångare har åstadkommit. Att man skapar en värld där en upptrampad stig ersätts med en asfalterad väg, att vägen leder till en stad där det tidigare bara stod hyddor, att husen i staden lysas upp av glödlampor och inte av stearinljus. "I Afrika", skriver han, "kände jag ofta att den moder-

I många afrikanska länder ser man bara kulisser. De batterna i parlamentet är charader utan demokratiskt innehåll.

na världen hade anlänt som genom en cargokult, levererad av främlingar och att det var roligt så länge det varade men att lyckohjulet oundvikligen måste snurra tillbaka, vägarna utplånas, glödlamporna gå sönder och allt åter bli som det var förut."

Hur sann, hur rättvis är denna bild? Richard Dowden är full av egna frågor och går på 550 sidor igenom land efter land för att vrida och vända på argumenten. Han har grundlig personlig erfarenhet av de tretton länder han dissekterar, och de är alla paradoxalt både lika och olika. I Zimbabwe, skriver Dowden, dödade demokratin för länge sedan men landets politiker följer fortfarande Westminsterparlamentets an-

Elfenbenskustens president Félix Houphouët-Boigny lät bygga en överdimensionerad kopia av Peterskyrkan i den lilla landsortshålan Yamoussoukro.

FOTO: GAMMA/BL

tika sedvänjor, precis som i alla forna brittiska kolonier. I högsta domstolen sitter domarna med 1800-talsperuker och röda slängkappor. Det är bara ritualerna som består, menar han.

I många afrikanska länder ser man bara kulisser. Debatterna i parlamentet är charader utan demokratiskt innehåll. Presidentvalet ser korrekt ut för den oinvigde, men är ofta uppgjort på förhand. Paradgatan genom huvudstaden kan sluta i en leråker. De vackra, välklädda anställda på lyxhotellet åker efter avslutat skift hem till ett ruckel i slummen och kokar gröt över öppen eld. Vik undan kulisserna så uppenbaras en helt annan verklighet än den som möter den tillfälliga besökaren.

Dowdens analogi med cargo-kulter är intressant. Under andra världskriget förvandlades många öar i Stilla havet till flottbaser för de allierade. Uni-

formerade vita män marscherade fram och tillbaka, hissa- de och halade flaggor och strax anlände ett flygplan fullt av underbara ting. Cargo-kulter var en messiansk rörelse som uppstod bland den infödda befolkningen, och som syftade till att locka till sig värdefulla föremål, "cargo", så som de vita männen gjorde. Under ledning av självutnämnda profeter marscherade de troende fram och tillbaka, hissa- de och halade hemmagjorda flaggor, man byggde till och med rudimentära landningsbanor i djungeln där flygplan skulle kunna landa. Amerikanerna trodde att de hade fått ett väpnat uppror på halsen ändå tills de förstod vad det gick ut på.

Richard Dowden berättar om sin tid som lärare i en byskola i Uganda. Den mest begåvade eleven i klassen hette Willy och var enda barnet.

Mamman offrade allt för honom. En dag stal han tio pund, tog sig till närmsta stad, köpte en begagnad kostym, skjorta och slips och tog en taxi tillbaka hem. Han bjöd alla som ville på en drink i baren, han tyckte sig ha blivit en Big Man. Han hade fått hela orsakskedjan om bakfoten och sparkades ut från skolan.

Dowden skriver att han hata- de Willy för det han hade gjort, eftersom alla cyniker som sa- de att afrikaner inte kan tänka framåt nu fick vatten på sin kvarn. "Kanske är det en aspekt av fattigdom", skriver Dowden. "Man jobbar hela livet för att komma ur fattigdomen och upptäcker plötsligt en genväg. Strunt samma vad som ligger bortom genvägen. Man är där. Man har nya kläder som skapar avund hos folk."

Och Willys beteende var kanske inte så unikt. I rika europeiska städer finns oftast en

stor katedral. Om jag bygger en katedral så blir min födelsestad rik, tänkte president Félix Houphouët-Boigny i Elfenbenskusten och lät bygga en överdimensionerad kopia av Peterskyrkan i den lilla landsortshålan Yamoussoukro. Före presidenten i Zaire/Kongo, Mobutu Sese Seko, drack champagne till frukost och hyrde en Concorde för att frun skulle kunna flyga till New York och shoppa. I Centralafrikanska republiken lät Jean-Bedel Bokassa kröna sig till kejsare. Willy i sin begagnade kostym var kanske lite udda, men ändå i någon mening typisk, reflekterar Richard Dowden.

Och om det nu är så att afrikaner i allmänhet saknar en tro på utveckling som en linjär företeelse, varför är det så? När Storbritannien lämnade Uganda 1962 förväntades de svarta – som i förfäran- »

de grad saknade högre utbildning – ta över hela statsapparaten. Britterna hade lika gärna kunnat överlämna en uppsättning orkesterinstrument och beordrat ugandierna att spela Beethovens nionde symfoni, skriver Dowden. Den ugandiska självständigheten var dömd att misslyckas. Därefter trädde biståndsorganen in på scenen och etablerade föreställningen att afrikanerna inte kunde ta hand om sig själva. Den största effekten av den europeiska imperialismen var varken ekonomisk eller politisk, skriver Dowden. Den var psykologisk. Afrikas självförtroende krossades.

Idag ser vi fortfarande effekterna av detta inom en mängd områden. Trots att flera afrikanska ekonomier växer, återspeglas inte detta i form av materiell utveckling och spridandet av välfärd. Dowden jämför med Asien och skriver att skillnaden är den att asiatiska makt-havare i allmänhet tror på sina länder, de investerar pengar hemma och formulerar en utvecklingsplan. Så gör sällan deras afrikanska motsvarigheter. Världsbanken gjorde häromåret en beräkning som visade att cirka 60 procent av privata afrikanska förmögenheter hölls utanför kontinenten, i amerikanska och europeiska banker. Omkring 70 000 utbildade afrikaner flyr kontinenten varje år, plus alla de som med livet som insats i knappt sjövärdiga farkoster desperat försöker ta sig in i EU via Kanarieöarna eller Malta.

Men, tillbaka till författarens grundfråga: Varför faller allt sönder i Afrika? Vad är det som gör den kontinenten så olik hela den övriga världen? Dowden noterar skillnaden mellan sina egna hemtrakter och det han bevittnar på sina resor. Hemma, skriver han, kan man se hur människan är för år, decennium för decennium anpassar naturen, den fysiska miljön, till sina egna behov. Men i Afrika är det tvärtom. Där har människan alltid anpassat sig till naturen, och gör så än idag. Det är en mycket tankvärd iakttagelse som får "utveckling" i Afrika att te sig än mer avlägsen.

Bengt Nilsson

Idéerna som satte Europa i brand

**FYRA SOM FÖRDE KRIG
HITLER, STALIN, CHURCHILL,
ROOSEVELT OCH DE IDÉER DE
SLOGS FÖR**
SVANTE NORDIN
Atlantis 2009

Jag har en enda sak på hjärtat: katastroferna. Kan någon människa med förnuft och heder i behåll tala om annat eller tänka på något annat?

Året var 1938, världen hade just blivit vittne till kristallnatten och den åldrade Hjalmar Söderberg förtvivlade i sin bostad i Köpenhamn. Han frågade sig om det alls var meningsfullt att syssla med författarskap och publicistik, "alltså vädja till en publik av frisinna och bildade människor, som snart inte längre finns". Den desillusionerade Söderberg såg hur det liberala Europa han trott på bröts sönder och slukades av natten. Kriget kom, hopplösheten tilltog och när det var som allra mörkast, våren 1941, försökte han i desperation att begå självmord. Han avled senare samma år och fick aldrig uppleva hur kriget vände.

"Den kontinent som varit den västerländska civilisationens vagga såg 1940–1941 för ett ögonblick ut att också bli dess grav", skriver Svante Nordin i sitt nya verk där han anlägger ett slags Söderbergskt perspektiv på andra världskriget. *Fyra som förde krig* är en skildring av kriget som en ideologisk kraftmätning mellan Adolf Hitler, Josef Stalin, Winston Churchill och Franklin D. Roosevelt. Det är en bok som i sina bästa stunder återkallar den världshistoriska dramatiken och öppnar de stora vyerna. Till skillnad från all närstyrt slagfältslitteratur har Nordin velat skriva om krigets plats i 1900-talets historia. Det är också här som den har sitt stora värde. Vi lever fortfarande med erfarenheterna av andra världskriget. Överallt i Europa, även i det förskonade Sverige, har det satt sina varak-

tiga spår och utlöser ännu sjuttio år efter krigsutbrottet ett starkt känslomässigt och moraliskt engagemang. För att förstå vad kampen handlade om måste vi också begripa dramats huvudrollsinnehavare, fyra som förde krig.

Att gripa sig an andra världskriget ur denna synvinkel är ett riskabelt företag, litteraturen är outtömlig och varje detalj genomtröskad, men Nordin är för beläst och erfaren för att misslyckas. De senaste två decennierna har han vart och vartannat år publicerat lärda levnadsteckningar, pedagogiska översiktverk och essäistiska rundmålningar över en hel epok. Det nyutkomna alstret har släktskap med *Från tradition till apokalyps* (1989) och *Filosofernas krig* (1998), men i fråga om stil och underliggande historiesyn har det mest gemensamt med *Nittonhundratalet: En biografi* (2005). Den som tyckte om denna bok har mycket att vänta av den nya.

Svante Nordins obestridda begåvning i *Fyra som förde krig* ligger i att han tillämpar ett idéhistoriskt betraktelsesätt på ett välkänt politiskt och militärt skeende. Hitler, Stalin, Churchill och Roosevelt får framträda som förkämpar för var sitt samhällsalternativ. Första världskrigets statsmän vartämigen lika varandra och delaktiga i en gemensam politisk kultur, framhåller Nordin, medan andra världskrigets ledande statsmän representerade skilda livsformer. "Ett annat utfall av första världskriget skulle förvisso ha resulterat i en annan territoriell fördelning. Men det skulle inte ha förändrat Europas samhällssystem. En seger för Hitler eller en ensidig seger för Stalin skulle däremot ha inneburit den dittillsvarande europeiska civilisationens undergång och dess ersättande av en annan. I den mening som andra världskriget mycket mer än det första ett ideologernas och civilisationsformer-nas krig."

Boken innehåller samtidigt mycket mer än så. En hel del utrymme ägnas nu åt en kronologisk framställning av krigsför-

loppet. Den är flyhänt berättad men bjuder inte på så många nya insikter. Mer värdefull är Nordins avslutande resonemang om krigets efterverkningar och betydelse för den moderna världen. Ändå hade boken vunnit på en större koncentration till det som gör den originell: en idéanalys med de fyra statsmännen i blickfånget.

Svante Nordin har en god förmåga att skriva medryckande utan att det blir intellektuellt torftigt. Hans stil är frisk och avklarad, i komprimerade satser

Nordin polemiserar mot dem som på 1960- och 1970-talen såg kontinuitet mellan Tredje riket och äldre tyska statsformer. För honom står 1914 och 1933 för ett brott med 1800-talets borgerliga samhälle.

fängas intrikata sammanhang. Det biografiska anslaget bidrar till att ge framställningen färg och lyster. Hitler och Stalin demoniseras aldrig. De framträder som drivna, brutala övertygelsepolitiker, villiga att prisge sitt folk och för en tid ingå pakt med fienden i syfte att nå högre ideologiska mål. Det biografiska paradnumret i boken är tveklöst Winston Churchill. Nordin citerar frikostigt ur den ymniga Churchilllitteraturen, lever sig in hans föreställningsvärld och ser hans storhet men också det antikvariska och excentriska. Däremot dröjer det kvar något skugglikt över Roosevelt. Hans personliga bevekelsegrunder att föra krig och hans relation till den amerikanska idén klarar inte helt. Det är olyckligt ef-

Churchill, Roosevelt och Stalin vid Jaltakonferensen 1945.

FOTO: THE NATIONAL ARCHIVES/SCANPIX

tersom det var hans vision om världen som i det långa loppet gick segrande ur andra världskriget.

I sin övergripande förståelse av modern europeisk historia ansluter sig Nordin till en uppfattning som vunnit insteg efter kalla krigets slut. Han ser alltså 1900-talet som ett slags ideologiskt triangeldrama mellan fascism, kommunism och liberal demokrati. Även om det är ett perspektiv som har förekommit tidigare (bland annat hos Hans Rothfels) fick det sitt programmatiska uttryck i Francis Fukuyamas *Historiens slut och den sista människan* (1992). I all sin schematiska förenkling är det en tolkning av 1900-talet som har avsevärda förtjänster. Framför allt framhävs den betydelse som de stora ideologierna hade för att forma samhällsordningen; idéerna tas på allvar. Men den tjänar också som påminnelse om att vår egen politiska livsform, den li-

berala demokratins, har utmanats och ständigt kommer att utmanas av andra och väsensskilda åskådningar.

I den vetenskapliga litteraturen finns det samtidigt andra tolkningsparadigm: totalitarism, politiska religioner, moderniseringsteorier etcetera. Här står på olika vis ideologiernas relationer och sammanflätningar i centrum. Det finns en benägenhet hos Nordin, i denna bok liksom i andra som utkommit de senaste åren, att driva en tes och inte söka denna typ av komplikationer. Molotov-Ribbentrop-pakten och den stora alliansen mellan Stalin och västmakterna skulle ha kunnat användas som proberstenar för Nordins bärande tankar. Men han berör dem bara flyktigt och undviker att ställa frågan om oheliga allianser mellan ideologiska kontrahenter jävar bokens grundtes.

Svante Nordin säger sig vilja omtolka andra världskriget,

att se dess panorama i ny ljussättning. Han betonar att Hitler och Stalin var mer av revolutionärer än vad som vanligen hävdas. I varje fall när det gäller Hitler ligger det en del i det, och det är också något som har framhävts i nyare forskning.

Nordin polemiserar mot dem (Fritz Fischer, Hans-Ulrich Wehler och andra) som på 1960- och 1970-talens såg kontinuitet mellan Tredje riket och äldre tyska statsformer. För honom står 1914 och 1933 för ett brott med 1800-talets borgerliga samhälle. Den ljusa bilden av 1800-talet kontrasteras mot den mörka av 1900-talet och påverkar bedömningen av Churchill och Roosevelt. De ses som människor som "bar artonhundratalets civilisation vidare, detta i motsats till Stalin och Hitler, som båda företrädde utpräglade nittonhundratalsideologier". Men var inte Hitlers utopism, rasism och nationalism ett arv från just 1800-talet?

Karakteristiken av Churchill är den mest tankeväckande. Enligt Nordin var han mer apart och otidsenlig än vad den gängse bilden gör gällande. När många av hans samtida ivrade för nedrustning och *appeasement* predikade Churchill beredskap att möta våld med våld.

Nordin lyfter samtidigt resonemanget till en filosofisk höjd och påpekar att det finns en inneboende ovilja i den liberala demokratin att utnyttja kriget som politiskt medel; den som tar till våld har förrättat de egna idealen. Tillsammans med minnena av första världskriget blev denna immanenta fredlighet en black om foten för 1930-talets brittiska politiker. Det krävdes en outsider av Churchills kaliber, präglad av maktpolitiskt tänkande av klassiskt snitt, för att inse att Hitler till varje pris måste stoppas om den liberala demokratin skulle överleva.

Johan Östling

Omänskliga myndigheter

DE APATISKA

OM MAKT, MYTER OCH
MANIPULATION

GELLERT TAMAS

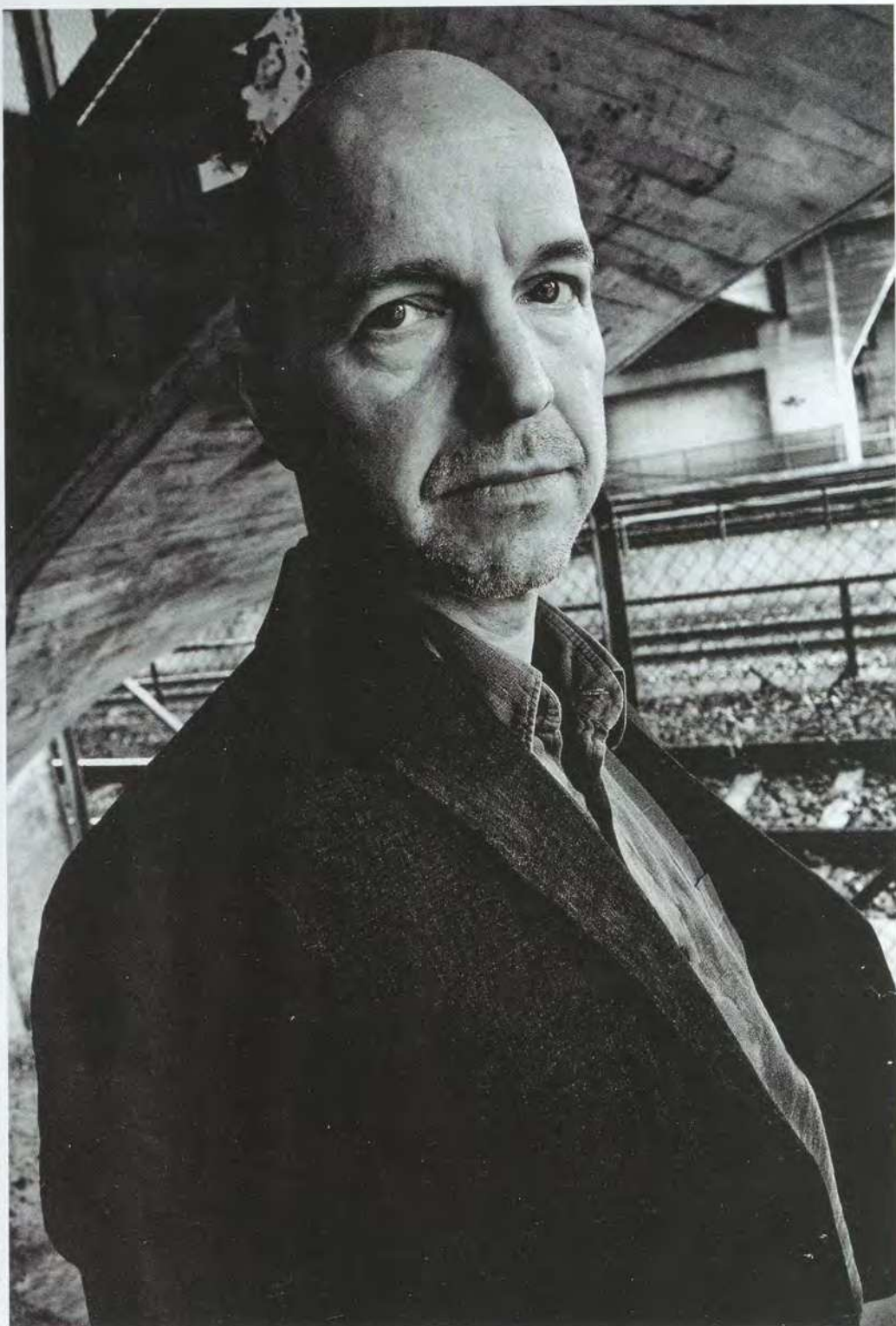
Natur & Kultur, 2009

Gellert Tamas bok *De apatiska. Om makt, myter och manipulation* är en av de viktigaste böckerna som på senare tid skrivits på svenska språket. Dels är den ett lysande reportage med ett grundligt researcharbete, dels grundar den, till skillnad från journalistiken och den medicinska expertisen som boken beskriver, sina slutsatser på rikligt med källor samt förstahandsuppgifter.

Den är gedigen och grävande, tar inget för givet. Tamas påvisar hur lätt människor förleds att tro på saker bara för att utsagan kommer från ett antal experter. Han gör, förutom allt annat, en utmärkt studie i ryktesspridningens och konspirationsteoriernas psykologi.

Det är också en skrämmande bild av Myndighets-Sverige. Hans skildring av det politiska skeendet är faktiskt betydligt mer stringent i *De apatiska* än i den annars utmärkta och hyllade boken om lasermannen. Där utblickarna över tidens strömningar i *Lasermannen* stundtals känns lite konstruerade är motsvarande paralleller i *De apatiska* klockrena.

De apatiska handlar om de skeenden som ledde fram till den massavvisning av potentiellt dödssjuka barn i Sverige under början av 2000-talet. Den målar träffsäkert upp bilden av ett stressat socialdemokratiskt parti som i sin iver att inte spela främlingsfientliga partier i händerna med verktyg till en total avhumanisering av mottagandet av människor i nöd. Samtidigt innehåller boken sakliga fallbeskrivningar av vad som verkligen hände de avvisade barnen och deras familjer. Och parallellt växer konspirationsteorierna bland beslutsfattarna. Teorier om manipulation och simulering. Teorier som saknar

Gellert Tamas.

FOTO: MIA CARLSSON

all form av vetenskaplig grund.

Man förstår samtidigt bevekelsegrunderna för det socialdemokratiska partiets företrädare och Tamas lyckas till och med att få den mest ansvariga – migrationsminister Barbro Holmberg – att framstå som en hygglig person. Den som framstår som mest oprofessionell och moraliskt kompromette-

rad är den nationella samordnaren Marie Hessel. Att detta sannolikt är med verkligheten överensstämmande har jag personliga erfarenheter av.

Jag var från mars 2005 till februari 2009 ansvarig för omhändertagandet av i stort sett alla Stockholms apatiska barns föräldrar. Att Gellert Tamas be-

skrivning av verkligheten stämmer råder det inga som helst tvivel om. Trots att jag hade den position jag hade under den tid då allt detta pågick, blev jag inte en enda gång tillfrågad av den nationella samordnaren om mina erfarenheter. Och trots att jag personligen träffat nästan alla dessa föräldrar brydde sig ansvariga myndighetspersoner

aldrig om att ta reda på fakta (eller i brist på det åtminstone kliniska observationer). Följaktligen var det inte intressant att intervjua dem som hade kontakt med familjerna. Istället för att fråga inblandade personer om det fanns belägg för de fullkomligt grundlösa misstankarna om förgiftade barn ägnade man sig åt rasistiskt präglande myter. Dessa hämtades bland annat från en i Sverige bannlyst psykiater med nationaldemokratiska vänner, precis som det beskrivs i boken.

På en lista över saker som Sverige bör skämmas för under de senaste hundra åren ligger det obefintliga omhändertagandet av dessa apatiska barn och deras familjer i det absoluta toppskiktet. Och det visar Gellert Tamas så tydligt att det blir plågsamt. Han använder olika människors grundlösa påståenden så många gånger att man nästan förleds att tro att de kommer som upprepningar från samma person. Men istället visar han tydligt hur alla dessa människor vidareförmedlar samma lögn och att lögnen planterats hos dem från samma källa – den nationella samordnaren själv.

Men det finns undantag. Moderaten Ulf Sjösten – som röstade emot sitt parti i frågan om de apatiska barnens amnesti våren 2005.

"Barnen lider svårt och är i potentiell livsfara. Jag kunde inte göra annat."

Det kallas för civilkurage. Det finns många andra vars civilkurage beskrivs i boken, men inget som är så uttalat. Det är svårare att stå ensam, som Sjösten gjorde.

I ett av de svagare partierna av boken insinuerar Gellert Tamas via vissångaren Lars Demians ord att godhet är kopplat till att man röstar vänster. Det är onödigt och missvisande att föra in debatten om de apatiska barnen i en traditionell höger-vänsterskala. Det visar Tamas tydligt själv i stora delar av boken. Tvärtom fanns det utanför de två största partiernas riksdagsgrupper en bred enighet, oavsett partifärg. Och tyvärr kommer det att vara en skam-

fläck för kommande generationer. Orsaken till det stavas Marie Hesse. Sällan har en utnämning av en myndighetsperson varit så olycklig som hennes.

De apatiska är en obehaglig bok. Den visar hur lätt det är för oss alla att hamna fel. Den visar hur avskalat och beräkande människor tenderar att arbeta när de inte behöver ta personligt ansvar. När jag träffade dessa familjer såg jag vanliga föräldrar med lidande barn. Familjer som drabbats brutalt i sina hemländer och sedan malts sönder av de svenska myndigheternas praxis. Det var uppenbart för alla som var där.

Så hur kunde flera års journalförda vittnesmål från de som arbetade med familjerna ignoreras? Jo, genom att ansvaret lades på myndigheter som inte behövde se effekterna av sitt handlande. Vi bör dra lärdom av den statliga misshandeln av de apatiska barnen och deras familjer. Minimera all form av distanserad myndighetsutövning utan påtagligt ansvar. Den som ser skeendet och måste hantera obehagliga saker bör ha reell makt att påverka. Ju längre ifrån och ju mer byråkratiserad makten blir desto större risk att människor i beslutsfattande ställning fattar inhumana beslut.

Det är inga psykopater som avvisat vårdpaket och dumpat dem på flygplatser utan medicinsk uppföljning. Det är vanliga människor som försvarat sitt handlande med: "jag lydde bara order". Människor som har varit duktiga i sin yrkesutövning.

Tyvärr är det få förunnat att visa civilkurage när hela drevet går åt ett håll. Det gäller handläggandet av de apatiska barnen. Det gäller också i sättet vi alla agerar när massan tycks vilja samma sak oavsett skäl. *De apatiska* visar hur omänskliga människor kan vara när de gör som de blir tillsagda. Men den visar också hur många som vågar stå emot när avhumaniseringen blir uppenbar. Om svenska skolelever kan ta denna bok till sig kanske framtidens samhälle slipper flera politiska skamfläckar.

David Eberhard

Förlorarnas historia

**THE ENGLISH REBEL
ONE THOUSAND YEARS OF
TROUBLEMAKING, FROM THE
NORMANS TO THE NINETIES**

DAVID HORSPOOL

Penguin/Viking 2009

Redan undertiteln gör David Horspools nya bok oemotståndlig för var och en som uppskattar ett visst mått av oreda. Besvärliga människor är svåruthärdliga på bostadsrättsföreningens årsstämma, men med några århundraden, eller åtminstone decennier, som distansklossar är de jordens salt. De är dessutom någon annans problem.

The English Rebel börjar, som sig bör, år 1066 med Wilhelm Erövraren, eller snarare med hans motståndare som ständigt fann nya anledningar och nya sätt att ställa till besvär. Den slutar med kapitatonsskatteupplöppen, the Poll Tax Riots, som markerade Thatchererans slut. Däremellan ryms ett brokigt menageri av rytande lejon, trilsande åsnor och förslagna ormar.

Ett slags trippelskvader av dessa tre arter var Odo, biskop av Bayeux, earl av Kent och Wilhelm Erövrarens halvbror. Med all sannolikhet var det Odo som lät väva Bayeuxtapeten, där han själv porträtteras med en stridsklubba i näven. Han lät inte sina kyrkliga uppdrag komma i vägen för makt, rikedom, våldsdåd och förräderi. Han dog i landsflykt på Sicilien, efter att ha misslyckats med två var för sig imponerande projekt: att få kontroll över den engelska tron och att själv bli påve. "Hans ambition var alltför stor för de möjligheter som var öppna för honom", konstaterar Horspool torrt.

Odo satte sig upp mot William II. Hans kyrkobroder Ranulf Flambard, biskop av Durham, trasslade till det för Wilhelm Erövrarens andre yngre son, Henrik I. Flambard steg från blygsamma omständigheter till att bli kronans förtrogne och kanske just därför allmänt avskydd. Han påstods re-

gelmässigt driva in dubbla skatter, antagligen för att fylla sina egna fickor. Tio dagar efter Henrik I:s kröning fängslades Flambard och blev därmed den förste bokförde fången i Londons Tower. Fyra månader senare blev han också den förste rymningen från samma fästning, efter att ha fått ett rep insmugglat i en vinflaska. Han kanade utför fasaden med sin biskopskräkla i ena handen, flydde över kanalen och kom tillbaka med en invasionsarmé. Det hela slutade dock i förlikning och liksom förvånansvärt många engelska rebeller, även i tider då stympning och styckning var naturliga inslag i kriminalvärden, förläts han.

En förklaring är att en avsevärd andel av rebellerna i engelsk historia har varit högättade maktspelare, inte sällan nära släkt med de makthavare de försökt ersätta, eller åtminstone påverka. Uppror och ränksmideri var en förväntad del av politiken och det skulle helt enkelt ha varit politiskt oklokt och praktiskt ogörligt att skilja huvuden från torson vid varje utbrott av ofog. Men *The English Rebel* saknar för den skull inte exempel på tillfällen då tålmodet trutit. William Kett, bror till Robert Kett som ledde ett uppor mot inhägnandet av jordbruksmark i mitten av 1500-talet, hängdes från tornet på sin lokala kyrka som avskräckande exempel. Under Rosornas krig sattes Rikard av Yorks huvud, iklädd en papperskrona, på en stöv över stadsporten till York. Hertigen av Monmouth, oäkta son till Charles II, straffades för sitt försök att stjäla kronan från sin farbror James II med en ovanligt ineffektiv halshuggning: det krävdes fem yxhugg och en avslutande putsning med kniv för att skilja huvudsak från bisak.

Även om Horspools redogörelse av nödvändighet är full av baroner och ädlingar finns det gott om ofrälse upprorsmakare. Den fabianska socialisten Annie Besant, som inspirerade strejken bland Londons tändsticksflickor 1888, är ett exempel. Chartisten Feargus O'Connor som samlade 150 000 protesterande arbetare på Kenning- »

Magna Carta - ungefär lika upphetsande som en inlaga till Skatteverket?

FOTO: BRITISH LIBRARY/IBL

ton Common 1848, ett annat. Här finns en av förtjänsterna med Horspools bok: han kastar sitt nät över en vid och disparat skara bråkmakare genom seklen, utan att för den skull bli luddig i sina definitioner. Rebeller, skriver han, är "oppositionella som är villiga att ta allvarliga risker att förlora livet, lemmar och sin frihet" för den sak de slåss för. Här ryms såväl rövarbaroner som religiösa fanatiker, fascister som Oswald Mosley, anarkistiska socialister i "the Angry Brigade" och idealister inom fredsrörelsen. Han lyckas också finna andra drag, utöver den grundläggande definitionen, som förenar dem. Ett är att de, nästan undantagslöst, är förlorare.

Det är inte så märkligt som det låter, utan snarare en logisk, eller åtminstone historisk, nödvändighet: rebeller som är framgångsrika slutar att vara rebeller. Horspool citerar Sir John Harrington som 1618 diktade: "Treason doth never prosper, what's the reason? For if it prosper, none dare call it treason". I vårt tidevarv, när begreppet "rebell" romantiserats av populärkultur och ideologiska posörer är det lätt att glömma att det genom tiderna nästan undantagslöst varit ett skällsord. Satan var rebell och

Judas förrådade sin herre. Ingen av dem är lätta att återropa som ideal.

Det välvilliga intresset för förlorare och det förlorade är genuint engelskt. Detsamma gäller ett annat gemensamt drag bland de rebeller Horspool beskriver: deras uppror vilar ytterst sällan på luftiga teorier, eller intrikata ideologier. Bland de engelska rebellererna finns få sådana revolutionärer, men många praktiskt lagda män och kvinnor med detaljerade och konkreta krav. Magna Carta, konstaterar Horspool, är i sig ungefär lika upphetsande som en inlaga till riksskatteverket, med mängder av detaljregleringar av skattesatser, krav och motkrav. Att dokumentet fick en så framskjuten roll i den engelska statsapparatusens utveckling beror på att det i efterhand - ofta långt i efterhand - gavs nya och mer principiella tolkningar. Tänkarna är sällan upphov till engelska uppror, de följer snarare efter upproren, samlar in vad rebellerna lämnat efter sig och fogar samman drivveden till idépolitik. I den mån ideologier och teorier varit centrala för rebeller har dessa tankar oftast importerats från andra länder.

Sammantaget ger detta en förklaring till en annan egenhet bland engelska rebeller: att

de anstränger sig över måttan för att övertyga om att de inte vill något nytt. Påfallande ofta, ända sedan normanderna besegrade anglosaxarna, har engelska rebeller återopat historien, inte framtiden, som sin allierade. Målet är att ta sig tillbaka till en äldre, ofta mytisk, ordning där rättvisa, fred och lycka rådde. Även engelska utopister som William Morris söker sig helst tillbaka i tiden, snarare än framåt. Horspool skulle ha kunnat nämna George Orwells beskrivning av William Morris *Nytt från en ny värld* om han hade velat: en utopi där "alla är vänligt inställda och vettiga" och "alla möbelyger kommer från Libertys".

The English Rebel är på så sätt inte bara en samling underhållande anekdoter, utan en väl genomtänkt och väl skriven alternativhistoria över England. Detta är inte ett land av flegmatiskt och försiktigt prövande odalbönder. Den engelska historien är inte bara Edmund Burkes mäktiga boskap, som idisslar lugnt och tyst i skuggan av den brittiska eken, utan även de skrånande gräshopporna med överdriven självuppfattning. Om Horspool sedan helt lyckas avvisa Whig-tolkningen av historien, det vill säga idén att den engelska historien är en obruten och stilla utveckling mot ett oundvikligt och civiliserat ideal, kan diskuteras. Det finns trots allt något konservativt, inte sällan direkt småborgerligt, över många av brittiska rebeller.

En historia som Horspool inte återberättar om chartisternas ledare Feargus O'Connor på Kennington Common det europeiska revolutionsåret 1848, är att O'Connor påstås ha hälsat chefen för det relativt nyinrättade Metropolitan Police välkommen med påtaglig värme då han anlände. En aning märkligt, kan tyckas, eftersom Metropolitan Police hade som huvuduppgift att hålla ögonen på och försvåra chartisternas verksamhet.

Förklaringen var lika enkel som engelskt pragmatisk: O'Connor hade i trängseln just blivit bestulen av en ficktjuv.

Johan Hakelius

John Cages prunkande ljudträdgård

EN TRÄDGÅRD AV LJUD
EN BOK OM JOHN CAGE OCH
THE CAGE AGE
TORSTEN EKBOM
Albert Bonniers förlag 2009

På sidan 113 i Torsten Ekbooms nya bok dyker August Strindberg upp som pre-dadaistisk kompositör:

"För den skull stämde jag min gitarr på måfå, lossade på skruvarna godtyckligt, ända till dess att jag fann ett ackord som gav mig ett intryck av något sällsamt sport bizzart men som dock inte överskred gränserna för det sköna. Och här är min melodi så som slumpen komponerade den: G. Ciss. Giss. B. E."

Så som slumpen komponerade - så kom John Cage sextio år senare att komponera. Så kom John Cage (1912-1992) att förknippas med amerikansk avantgardistisk "antimusik": ett intill tystnad utplånande av komponerandets akt och kompositörens auktoritet.

John Cages överlägset mest kända verk - ja, egentligen det enda opus han idag är känd för - blev 4'33" (det skall utläsas "Fyra minuter och trettio sekunder"). Ett pianostycke av total tystnad, uruppfört i Woodstock 1952:

"David Tudor kommer in upplädd (frack?) på podiet, sätter sig vid flygeln, ställer upp noterna, justerar pianopallen, koncentrerar sig. Så faller han ner flygellocket och reser upp det samtidigt som han börjar avläsa ett stoppur. Upprepad procedur för att markera satsbyte efter 30 sekunder, ännu en gång efter 2 minuter och 23 sekunder. Efter ytterligare 100 sekunder, orörlig och överksam vid flygeln, reser han sig och bugar. Stycket är slut. Inte en enda tangent har tryckts ner."

Den gången var Torsten Ekboom ännu inte på plats. Men han har deltagit vid många senare seanser i cageanska "trädgårdar av ljud". För med undantag för 4'33" har det ju mestadels

John Cage vid maskinerna.

FOTO: MICHAEL OCHS ARCHIVES/CORBIS/SCANPIX

låt om John Cages verk. Det är trots allt främst som tonsättare som denne blide bildstormare har gått till musikhistorien.

Ekboms engagemang och expertis i förra seklets avantgarde är väldokumenterat. Liksom föremålen för hans intresse glider Ekbom utan problem mellan genrerna, och behärskar sitt ämne lika ingående oavsett om det gestaltar sig som litteratur, konst eller musik. Den sakliga tonen i hans framställning är välgörande sval men aldrig torr – just den attityd och tonträff som krävs för en framgångsrik happening.

"Happening" – detta det glada 1960-talets paradgren – var för övrigt ett begrepp som John Cage aldrig använde om sina konceptuella scenstycken. Ordet, påpekar Ekbom, hade myntats av en av hans elever.

Själv var den ärkeamerikan-ske Cage elev till den ärke-europeiske Arnold Schönberg i dennes påtvingade kaliforniska exil. Den stränge tolvtonskomponisten betraktade sin fyrtio år yngre elev som i stort sett omusikalisk, men synnerligen innovativ. Hans bristande sinne för harmonik var, menade Schönberg, en hindrande mur. Cage genmålade att han för all framtid skulle stänga sitt hu-

vud mot denna mur ...

Utvägen blev istället slagverksmusik, men utan stängande och bankande. Oväsen låg i luften under mellankrigstiden. Franskfödde Edgard Varèse inspirerade med sin sirentjutan-de slagverksmusik, liksom läsningen av italienske futuristen Luigi Russolos bullermanifest från 1913. Amerikanska kompositörer i generationen före Cage experimenterade med nya instrumentkonstruktioner och kvartstonskalor. Henry Cowell, en annan av hans lärare, lanse-rade pianospel direkt på flygelns strängar.

John Cages bidrag i modernismens uppfinnarverkstad blev det preparerade pianot, alltså flygeln förvandlad till "fattigmans slagverksorkester". Medelst bland annat bultar, suddgummin och korkar – nogsam inpillade mellan flygelns strängar – uppstår en klangbild inte olik den suggestiva balinesiska gamelanorkestrernas.

Cages preparerade piano-stycken från 40-talet är lättlyssnad, charmig och underfundig musik. Antagligen också hans mest avlyssnade verk – om detta förtäljer inte Ekbom. Överlag tycks de klingande resultaten av John Cages tonkonst in-tressera honom mindre än dess

bakomliggande tankar och koncept. Och så var det nog också för Cage själv, liksom för hans anhängare.

Det var inte bara harmonilä-
Dran han stängde sig mot för att snabbt överge – det var ju hela den klassiska musikens ka-non. Ekbom skildrar John Cages avvikelse från den europeiska traditionen, såsom den utvecklats på tyska från Beetho-ven via Wagner till Schönberg, mot en österländsk orientering. Mot zen, mot en nollpunkt – ja, till och med en slutpunkt, som inföll i 60-talets början. Till-sammans med sina fränder hade han nu rivit muren, men ock-så de inbördes revirstaketen.

Medan de europeiska mu-sikmodernisterna (Stockhau-sen, Boulez med flera) embar-kerade sig i elfenbenstorn med sina partitürkalkyler, spräng-de det amerikanska avantgar-det fram under popkonstens grälla och glada baner. Ut kom Andy Warhols Brilloboxar, Jasper Johns ölburkar, Robert Rau-schenbergs färgkladdiga säng, Merce Cunninghams gummi-snoddans. Och en rad *Vari-ations* signerade John Cage, till exempel nr 4 "för valfritt antal spelare, valfria ljud eller kom-binationer av ljud frambringa-de på vilket sätt som helst, med

eller utan andra aktiviteter".

Popkonst, ja – men för den skull inte popmusik. Den aspek-ten av *pop art* saknas bland alla de epitet, experiment och este-tiska erfarenheter som Ekbom tillskriver den mångfrestande men märkvärdigt konsistente John Cage. Ekonomisk vinning tycks det heller aldrig ha hand-lat om i det konsumtionsbesat-ta efterkrigs-USA. Enligt Ek-bom var de 6 000 dollar han en gång vann som svampexpert i en italiensk tv-tävling hans dit-tills högsta honorar.

Var då de ständiga ompröv-ningarna, de esoteriska öv-ningarna och busgrabbssupptä-gen resultat av blott konstnärliga och etiska överväganden? Torsten Ekbom tycks mena det – han pekar i varje fall inte på några politiska eller sociala orsaker. Var det istället en ren slump att denne slumpkons-tens apostel skulle bli en sym-bol för amerikanskt avantgar-de, en musikens motsvarighet till Marcel Duchamp?

John Cages konstnärliga håll-ning skilde sig skarpt från den abstrakta expressionism som präglade den samtida New York-scenen. Han hade fögageme-samt med spontanistiska machomålare som till exempel Jackson Pollock eller Willem de

Kooning. Torsten Ekbom betonar det intensiva och konstnärliga nätverkanter i kretsen kring Cage. Det femtioåriga samarbetet och samboendet med koreografen Merce Cunningham, förstås. Men också med föregångarna Henry Cowell och Harry Partch, den mer jämnåriga kollegan Lou Harrison och inte minst konstnärerna Robert Rauschenberg, Jasper Johns, Robert Motherwell, Andy Warhol...

Att alla dessa män var gay är ett faktum som Ekbom fullständigt och obegripligt utelämnar. Hastigt påpekar han inledningsvis vikten av att hemlighålla en homosexuell läggning i McCarthy-erans och Eisenhowers USA, men – som han skriver – detta är "en sexuell privatsak och där sätter jag punkt".

I själva verket kan ju John Cage lika gärna ses som en av den moderna queerkulturens främsta pionjärer. Kanske är det i denna egenskap som hans konst kan få förnyad aktualitet och pånyttfödd klassikerstatus? Bara denna aspekt gör att Torsten Ekboms eljest digra, välresearchade och välskrivna Cagebiografier sig sorgligt ofullständiga. Likaså saknar jag en bakgrunds-teckning av det kalla krigets kulturklimat, som också bidrog till utformningen av Cages ljudande trädgårdar. Här märks det att Ekbom lever kvar i efterkrigstidens modernistiska historiskrivning, enligt vilken *Wozzeck* från 1925 utgör "operakonstens grandiosa final" (sic!).

Jag hade velat veta vad Cage tyckte om jämnåriga Benjamin Britdens gay-operor. Och nog är det rätt märkligt att så gott som alla amerikanska klassiska kompositörer i samma generation var bögar, för så var även de mer traditionella Aaron Copland, Samuel Barber, Giancarlo Menotti och Leonard Bernstein. Alla var de också, precis som Cage, politiskt radikala – de initierade kretsarna buntade ihop dem alla under begreppet *Homintern*.

Nog fanns det en bister verklighet utanför Cages trädgård som är värd att undersöka. Men det får bli en annan bok av en annan författare.

Camilla Lundberg

Som gäst i Stasiland

DER GEDULDETE
KLASSENFEIND

ALS WEST-KORRESPONDENT
IN DER DDR

PETER PRAGAL
Osburg Verlag 2008

Nyligen besökte jag Leninmausoleet i Moskva. Det var en stekande söndag, kön till kryptan ringlade sig makligt fram på Röda torget längs muren till Kreml. Det var svårt att frigöra sig från känslan att här lever kommunismen kvar – om inte annat som turistattraktion.

Det är tjugo år sedan kommunismen gjorde slutlig bankrutt som vision och seriös konkurrent till kapitalismen. Tyskland hör till de länder där intresset för omvälvningarna kring 1989 är som störst just nu. Till tjugooårsjubileet firas Berlinmurens fall officiöst och med all den pompa märkesåret kräver. Ett stort antal böcker har utkommit. De närmar sig kommunismen, DDR och 1989 års revolution från vitt skilda håll. Här finns historiska studier, politiska vidräkningar och ögonvittnesskildringar som kretsar kring det ödesmättade händelseförlopp som kulminerade den där novemberkvällen 1989 då gränsövergången vid Bornholmer Strasse äntligen öppnades. För de hugade finns även coffee-table-böcker där den socialistiska republiken får stå i fyrfärgsprakt. En hel räckla romaner har givits ut om tiden före och efter "die Wende". Mest uppmärksammas är kanske Uwe Tellkamps monumentala roman *Der Turm* från ifjol, som belönades med Deutscher Buchpreis.

Merblygsam i anslaget är Peter Pragals *Dergeduldeteklassenfeind* (Den tolererade klassfienden), en skildring av livet som västtysk korrespondent i Östtyskland under 1970- och 80-talen. Peter Pragal var först ut bland västtyska journalister att bosätta sig i Östberlin. Det var 1974 och Pragal skrev för *Süddeutsche Zeitung*. 1979 lämnade han DDR för Bonn och återkom

under 80-talet som korrespondent i Östberlin för veckomagasinet *Stern*.

Till stor del hade han förbundskansler Willy Brandts nya avspänningspolitik att tacka för flytten. I december 1972 hade DDR och Förbundsrepubliken erkänt varandra som stater och förbundit sig att respektera gränserna och inte gå till väpnad konflikt. DDR lovade också att västtyska journalister skulle få rapportera på plats om livet i den socialistiska staten.

Men enkelt var det inte. Det tog nästan ett år för Peter Pragal att genomföra flytten till Östberlin sedan DDR:s utrikesdepartement vid Spreeufer god-

Ändå bestämmer sig Peter Pragal för att leva DDR-liv på allvar... för att inifrån berätta om vardagen i realsocialismen för sina västtyska läsare.

känt honom. Att få telefon inkopplad i lägenheten i Lichtenberg tog inte riktigt lika lång tid, men nästan. Den var avlyssnad av Stasi förstas.

Ändå bestämmer sig Peter Pragal för att leva DDR-liv på allvar. Inte för att han tror på systemet, utan i akt och mening att inifrån berätta om vardagen i realsocialismen för sina västtyska läsare. Familjen flyttar med, barnen sätts i östtysk skola.

Det är en sympatisk hållning för en journalist, särskilt som Pragals kolleger ofta bosatte sig i Västberlin. Det gör också att något intressant händer med honom. Han förvandlas. Han blir en främling i ett land som hade kunnat vara hans eget. Han är hemma där han bor men ändå inte. Han delar modersmål med sina östtys-

ka vänner, ändå är de inte hans landsmän.

Just det är också en styrka hos boken. Pragal lärde känna DDR inifrån, även om han var privilegierad – till skillnad från de flesta östtyska medborgare kunde han lämna landet när helst han ville. Han kan alltså skriva kärleksfullt om vänner i Östberlin, om teaterföreställningar, om vardagen i realsocialismen och det som trots allt fungerade väl utan att exotisera. Men som gäst i systemet behöver han inte försvara det.

Varje politiskt system formar sina medborgare, särskilt tydligt blir det i en partidiktatur som DDR. Flera kapitler i Pragals bok handlar om östtyskar i klinch med systemet. Stasi, Ministerium für Staatssicherheit, spelade förstafiol. Alltid Stasi, denna draksädd i den östtyska vardagen och närmast perversa övervakningsapparat som sys-selsatte tusentals personer som anställda eller "informella medarbetare", det vill säga helt vanliga medborgare som spionerade på och rapporterade om sina grannar, kolleger, föräldrar.

Här finns gott om material för Peter Pragal. Den relativa frihet han åtnjöt som västtysk medborgare och journalist i Östberlin fick dissidenter och andra att se honom som deras ombud och kanal till den fria världen. När alla dörrar slagits igen bad de honom att skriva. Flera av hans artiklar om livet och politiken i Östtyskland under 70- och 80-talen väckte stor uppmärksamhet, även hos den östtyska nomenklaturen som ständigt hade ögonen på honom genom Stasi.

En julidag 1976 blir Pragal kontaktad av Wolfgang Löttsch. Löttsch var en framstående tävlingscyklist. Egentligen skulle han ha deltagit i de olympiska spelen i München 1972. Men det fanns en hake. Löttsch var inte medlem i det statsbärande Socialistiska Enhetspartiet (SED).

Han vägrar gå med trots påtryckningar. Stasi riktar sökarljuset mot honom. Man är rädd att Löttschs ska hoppa av i utlandet, skämma ut DDR och börja tävla för Västtyskland. Man slår

fast att där finns "småborgerliga tendenser" i familjen. Lötzsches utsluts ur östtyska sportförbundet och degraderas till hobbycyklist.

Han inser att han förslösar sin tid i ett land som inte låter honom göra det han är bäst på. Han ansöker därför flera gånger om att få lämna landet men utan framgång. Han blir utslängd från högskolan där han studerar. Efter Pragals intervju med Lötzsche i *Süddeutsche Zeitung* döms han till tio månaders fängelse.

Senare, under 80-talet, går han ändå med i SED, trött och uppgiven – bara för att kunna få ett deltidsjobb så att han kan cykla på fritiden. Men några elitmedaljer blir det aldrig.

Utöver den här sortens historier har Peter Pragal i sin bok samlat erfarenheter och berättelser från sitt liv i Östberlin. De handlar om hur hans barn hade det i den östtyska skolan, om när han själv misstänktes för att vara spion, om umgänget med vännerna. Här finns också betraktelser kring den östtyska statens preussisk-militaristiska arv och ett riktigt rafflande kapitel om Wandlitz, engated.com

munity norr om Berlin där den politiska eliten bodde och i egna varuhus köpte västvaror till vrakpriser. Samtidigt kunde åtskilliga östtyskar ta in västtysk radio och tv i sina hem. Murar utåt, murar inåt. Ändå läcker information från den fria världen ständigt in. Ett sådant system kan inte överleva. Det förstår man efter att ha läst Peter Pragal, även om författarens självinte gör några seriösa ansatser att förklara orsaken till DDR:s undergång.

Till en del påminner *Der geduldete Klassenfeind* om *Room Service* (1996) av Richard Swartz, en samling texter om det Östeuropa som han rapporterade om för *Svenska Dagbladet* under många år. Pragal är nu ingen litterär reportageskribent av Swartz kaliber. Han tar inga risker med den här boken, vare sig personligt eller stilistiskt. Han ger ändå ett vederhäftigt intryck, han skriver föredömligt sakligt och konkret. Ibland hörs självförhållande undertoner och det skämmer intrycket en aning. Men som ett stycke levande, konkret historia har boken otvivelaktiga förtjänster. **Magnus Pettersson**

Folkets gälla röst

POPULISM

CHRISTIAN ANDERSSON
SNS Förlag 2009

Efter 19 år kan åter ett populistiskt parti ta plats i riksdagen. Trots att mycket skiljer Ny demokrati och Sverigedemokraterna är beröringspunkterna dem emellan flera. I grund och botten bygger verksamheten på samma grund.

Den slutsatsen kan dras efter en läsning av häftet *Populism*, författat av Christian Andersson. Titeln lämnar inget utrymme för missförstånd. Andersson, fil dr i sociologi och lektor i journalistik vid Södertörns folkhögskola, gör en kortfattad men värdefull genomgång av populismens historia.

Populister är ofta manipulörer och bluffmakare som med grova förenklingar rider på fördomar och okunskap. Men Andersson noterar att politisk populism inte behöver vara utslutande negativ. Den utma-

nar demokratin inifrån, "i demokratins namn", och behöver därför inte ses som ett hot utan som en "ständig och sannolik nödvändig prövning av demokratins gränser och funktions-sätt".

Utmärkande för populister med politiska ambitioner är att de, till skillnad från den korrupta eliten, inte representerar utan anser sig vara folket. Det innebär i sin tur att de förtalar och bekämpar centrala inslag i den demokratiska parlamentarismen: pragmatism, förhandlingar och kompromisser.

Är man folket sitter man förstås inne med hela sanningen och ingenting annat än sanningen. Då behövs inga eftergifter.

Just detta inslag av hybris bidrog till att Ny demokrati bara fick till 1,7 procent av rösterna i valet 1994. De drogs in och maldes ned i riksdagens strötlösa grottekyrkor. Kommer Sverigedemokraterna att drabbas av samma öde i valet 2014: splittning och väljarflykt?

Att vara en konstruktiv populist låter som en självmodersägelse.

Mats Wiklund

Proust, livet och konsten

PAINTINGS IN PROUST

A VISUAL COMPANION TO
"IN SEARCH OF LOST TIMES"

ERIC KARPELES

Thames & Hudson 2008

Det sägs att Marcel Proust blott hade en tavla på väggen när han arbetade med sin aldrig slutförda *Ruskin*-översättning: en reproduktion av James Whistlers porträtt av Thomas Carlyle. Efter ett tag tog han, för att slippa bli distraherad, ner även den tavlan. Vilket kanske var nödvändigt med tanke på Ruskins aversioner mot just Whistler – aversioner som på sikt skulle fungera som en vattendelare även mellan Proust och den konstteoretiker vars böcker utövade en så genomgripande påverkan på den unge franske författaren att

Paul Helleu: *Höst i Versailles*.

Ruskins stil sedermera kommit att beskrivas med det anakronistiska epitetet "proustsk".

Ifråga om Whistler växte dock Prousts beundran alltmer – så till den grad att Proust lät namnet på romanseriens konstnär, Elstir, utgöras av ett anagram av Whistler och

Helleu, den senare en numera rätt bortglömd porträttmålare i samma generation och stil som Whistler och James Sargent. Whistlers målningar är också återkommande referenspunkter i romanserien, såsom hans porträtt av en annan av Prousts konstteoretiska fö-

rebilder: den excentriske greven Robert de Montesquiou-Fezensac, som i sin tur utgjorde förebild för romanseriens baron de Charlus.

Denna sorts intrikat sammantvinnade trådar mellan Prousts samtid, hans romanserie och den bildkonst han beundrade och beskrev i romanerna, finns det gott om i Eric Karpeles bok *Paintings in Proust*. Karpeles har nämligen i sin bok reproducerat varenda målning som omtalas i Prousts romanverk. Reproduktionerna beledsagas tillika av de textpartier i romanerna som beskriver konstverken. Inte sällan illustreras därmed hur Prousts ekfraser över bildkonstverk fördjupar romanseriens centrala frågeställning om det komplexa förhållandet mellan konst och liv. Låt vara att romanens mest utförliga och betydelseladdade ekfraser ändå utelämnas: beskrivningarna av Elstirs fiktiva målningar. **Johan Lundberg**

Det är inte alldeles lätt att förstå varför så många svenskar blev upprörda, då de hörde talas om bastun med den sekretessbelagda "sittfontänen" på Harpsund. En återkommande formulering är att det är "moraliskt förkastligt" att lägga nära två miljoner kronor på att renovera en bastu, när arbetslösheten är hög och stigande.

Varför det? Varje krona som politiker lägger beslag på för att realisera sina megalomana maktambitioner skulle visserligen göra mindre skada i händerna på de ursprungliga ägarna och hjälpa dem att hålla en tolerabel standard vad gäller portvin, renässanskonst och kalvskinnsinbundna diktsamlingar i guldsnitt. Men redan rösträttsreformen 1909, som luckrade upp inkomst- och förmögenhetskrav, omöjliggjorde ett sådant alternativ. Politiken är sedan dess en organiserad form av orgias-tiskt plundrande, och hade de två miljonerna inte givits till hantverkare som ersättning för utfört arbete, skulle de istället ha använts för att muta våra håglösa massor, som ersättning för att de inte arbetar.

Det skulle bara ha uppmuntrat till sysslolöshet och än större konsumtion av lädvin, platta televisionapparater, internetpoker och andra gräsligheter.

Jag antar dock att den folkliga upprördheten snarare beror på en kombination av den missunnsamhet som varje svensk känner för varje annan svensk och det faktum att ingen riktigt vet vad en "sittfontän" är. Mannen på gatan klev helt enkelt in i sin solkiga duschkabina och började i bitter okunnighet fantisera om elitistiska njutningar, så osedliga att "verklighetens folk" inte sett något liknande, ens under sitt idoga "surfande" på internet.

Det ska bli roligt att se svenskarnas miner när det uppdagas att "sittfontänen" är en sköljanläggning för tomma mjölkkartonger som ska återvinnas, eller något liknande. Dagens statsmän hämtas trots allt ur en puritansk och riksförbundsansluten medelklass, så alla misstankar om depraverad sinnlighet är direkt skrottretande.

FRÅN AMERIKAS FÖRENTA stater rapporteras att schimpansen "Bubbles" ännu inte fått ett enda öre av det mångmiljonärsvärdet testamentariskt av sin närmaste vän, den framlidne artisten Michael Jackson. Enligt samma källor har herr Bubbles "frysts ut" av Jacksons familj. Exakt hur detta manifesterar sig framgår inte. Kanske påstår de sig vara ute då han ringer, kanske lyfter de inte på hatten när de möter honom på gatan. Oavsett vilket ter det sig oundvikligt – som så ofta i Amerika – att det hela blir föremål för en långdragen rättsprocess.

Herr Bubbles uppges vara 27 år gammal och kan mycket väl leva i 50 år till, förutsatt att han inte anlitar samma läkare som Jackson. Till skillnad från sin vän har han aldrig anklagats för att ha ett osunt intresse för unga pojkar, och liksom före presidentkandidaten John McCain, som under Vietnamkriget satt inspärrad i det ökända "Hanoi Hilton", har herr Bubbles överlevt en längre period i fientlig fångenskap; i hans fall ett cancerlaboratorium i Texas.

Herr Bubbles har därmed alla de drag som krävs för att kunna bli en patriotisk amerikansk hjälte. Huruvida rättsprocessen blir framgångsrik och om det i så fall finns några pengar kvar när advokaterna betalats, är av mindre vikt. Som varje kännare av Amerika vet är domstolen bara ett första steg mot en politisk karriär.

Minnesota hade nyligen en guvernör, Jesse Ventura, som till vardags var fribrottare. Kalifornien har valt kroppsbyggaren Arnold Schwarzenegger till guvernör. Få trodde att Amerika 1960 var redo

för en katolsk president, men John F. Kennedy bevisade motsatsen. Förra året grät hela världen av häpen lycka då amerikanerna valde sin förste svarte president. Om det är något historien har lärt oss så är det att amerikaner är fördomsfria i sina politiska val.

Valåret 2024 kommer herr Bubbles att vara 42, bara ett år yngre än Kennedy var 1960. Kom ihåg att

det var här den norska Nobelkommittén läste det först.

UNDER DE SENASTE veckorna har jag hört ryktas att Thomas Bodström ska ta över denna kolumn. Efter att ha undersökt saken visar det sig att jag inte är ensam: åtta av tio svenskar i arbetsför ålder riskerar att förlora sina arbeten av samma skäl. (Två av tio är arbetslösa, förtidspensionerade eller svenska astronauter.) Effektivitet och utveckling i all ära, men det är orimligt att genomföra så genomgripande samhällsförändringar i den takt som nu sker. Tusentals svenska familjer riskerar att bli ställda utan försörjning. Vem ska köpa alla de deckare, lagar och domslut Bodström producerar, om han är den ende som har pengar att handla för?

Jag överväger att bilda en ludditrörelse för att stoppa den vanvettiga förstörelse av arbete och hantverk som en otyglad Thomas Bodström innebär. Intresserade kan anmäla sig till Axess redaktion. Tag med egen hammare.

KUNGL. BIBL.

2009 -11- 13

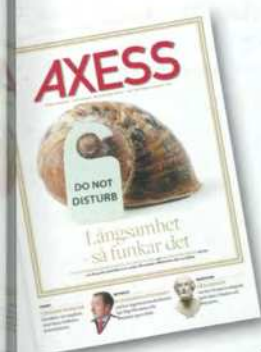
STOCKHOLM

AXESS

SKRIFT PÅ KLASSISK GRUND – NR 7 OKTOBER 2009 PRIS: 75:-

Så får du en närmare relation till Axess

Magasinet som ger dig ett fördjupat perspektiv på samhälle, vetenskap och kultur

- ☐ Jag vill prova tre nummer av Axess magasin för 59 kronor
- ☐ Jag vill ha nio nummer (helår) av Axess magasin för 499 kronor
- ☐ Jag är student och vill ha nio nummer för 249 kronor

När min beställning är mottagen får jag mitt första nummer av Axess magasin.

MOTTAGAREN
BETALAR
PORTOT

Axess magasin
Axess Publishing AB
20494453
SVARSPOST
83118 ÖSTERSUND

NAMN:
ADRESS:
POSTADRESS:
E-POSTADRESS:

B Sverige porto betalt

AVSÄNDARE: PRESSDATA AB

Box 610
832 23 FRÖSÖN

KUNGLIGA BIBLIOTEKET
UL

Box 5039
10241 STOCKHOLM

101609
TRANS

10
AXE/2009/8

FÖRETAGSminnen

TIDSKRIFT OM SVENSK NÄRINGSLIVSHISTORIA FRÅN 1700-TALET FRAM TILL IDAG

Företagsminnen är en populärvetenskaplig tidskrift om näringslivets spännande historia – historia som ur ett nytt perspektiv speglar samhället i stort.

Här kan du bland annat läsa om industri-design, reklamskyltar, människor, uppfinningar, språkbruk, varumärken, öl, firmafester, bilar, båtar, handel, banker, restauranger, framgångssagor och konkurser!

Företagsminnen är rikt illustrerad med historiska fotografier och andra bilder, återgivna

i hög kvalitet. Tidskriften är därför även något av en historisk fototidning.

Företagsminnen bevakar också utgivningen av näringslivshistorisk litteratur och rymmer en hel del nostalgiska inslag!

.....
EDWARD BLOM *redaktör*

PROVA ETT NUMMER GRATIS

Skicka bara dina adressuppgifter till gratisnummer@naringslivshistoria.se! Fem nummer av Företagsminnen per år kostar endast 200 kr! Beställ genom att betala in 200 kr på plusgiro 6193616-7. Ange namn och adress. Givetvis får du ditt första nummer gratis när du börjar prenumerera direkt. Dessutom får du Gustaf Dahléns Optimist-nål från 1932 på köpet. Läs mer på www.naringslivshistoria.se/foretagsminnen

Erbjudandet gäller tom. 1 december 2009.